

Γ. Δ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ
ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ
ΤΗΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΕΙΣ ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ
ΚΑΙ
ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ συνταγματική ἐκκρεμότης στὴν ὁποίαν εὐρισκόμεθα σήμερα ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1935. Ἐκτοτε οἱ ἐθνικὲς ταλαιπωρίες καὶ περιπέτειες ὄχι μόνον δὲν ἐπέτρεψαν τὴν καθολικὴν ἄρση τῆς, ἀλλὰ τουναντίον συνέβαλαν στὴν ἐπαύξηση τῆς ἀοριστίας, τῆς ἀβεβαιότητος καὶ τοῦ χάους πὸν τὴν συνοδεύουν.

Ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ συνήλθε μὲ τὴν προσδοκία τοῦ Ἔθνους νὰ θέσῃ τὸ δριστικὸ πολίτευμα τῆς χώρας καὶ νὰ δημιουργήσῃ τίς συνταγματικὰς προϋποθέσεις τῆς μελλοντικῆς μας ζωῆς.

Οἱ συντακτικὲς δμως προσπάθειες τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, οὔτε τυπικῶς ὠλοκληρώθησαν, ἀλλ' οὔτε καὶ οὐσιαστικῶς ἀνταπεκρίθησαν στὰ αἰτήματα τῆς ἐποχῆς μας καὶ στὶς ἐπιδιώξεις τοῦ λαοῦ μας.

Ποῦ ὀφείλονται οἱ διαφεύσεις αὐτὲς τῶν ἐλπίδων; Τί ἐγινε καὶ τί θὰ μποροῦσε ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ;

Τὰ ἐρωτηματικὰ αὐτὰ τίθενται συνεχῶς καὶ ἀπὸ ὅλες τίς πλευρὰς τὰ δύο τελευταῖα χρόνια καὶ μία ἀπάντησις καθίσταται αὐτὴ τῇ στιγμῇ ἀκόμα πιὸ ἐπιτακτικὴ, ὅταν καὶ οἱ λίγες πιθανότητες νὰ ψηφισθῇ τὸ «Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος» τῆς 40μελοῦς Ἐπιτροπῆς δὲν φαίνεται νὰ πραγματοποιοῦνται.

Μὲ τὴ μελέτη μου αὐτὴ προσπαθῶ νὰ ἀναλύσω καὶ νὰ κρίνω κοινωνιολογικὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ ἔργου τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς καὶ ἀκόμα νὰ σκιαγραφήσω τίς μεγάλες γραμμὲς μέσα στὶς ὁποῖες θὰ ἔπρεπε, κατὰ τὴν γνώμη μου, νὰ κινηθῇ, ἐὰν θὰ μποροῦσε ἢ θὰ ἤθελε νὰ ἐκφράσῃ τὰ ἰδανικὰ τῆς ἐποχῆς μας καὶ τὰ αἰτήματα τῆς συγχρόνου ἐλληνικῆς πραγματικότητος. Ἡ κυρία μου ἐπιδίωξις συνίσταται στὸ νὰ ὑποβοηθήσω τὴν κατανόηση μιᾶς σκοτεινῆς σελίδος τῆς Ἑλληνικῆς Συνταγματικῆς Ἱστορίας καὶ συγχρόνως στὸ νὰ ὑποδείξω μερικὲς ἀπὸ τίς ἀπαραίτητες ἐκείνες θεωρητικὰς προϋποθέσεις ἐπάνω στὶς ὁποῖες, νομίζω, ὅτι θὰ πρέπει νὰ βασισθῇ τὸ συντακτικὸ ἔργο τοῦ μέλλοντος.

Πρῶτος ἀναγνωρίζω τίς δυσχέρειες πὸν παρουσιάζει μίᾳ ἔρευνᾳ ἡ ὁποία ἐπιζητεῖ νὰ συλλάβῃ τὰ σύγχρονα συνταγματικὰ προβλήματα μὲ κριτήρια ἱστορικὰ, κοινωνιολογικὰ καὶ νομικὰ καὶ νὰ τὰ ἐμφανίσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο στὴ «λειτουργικὴ» καὶ «ζωητὰν» ἐνότητά τους. Γι' αὐτὸ θὰ εἶμαι εὐγνώμων σ' ὅλους ἐκείνους πὸν θὰ μοῦ παρατηρήσουν σφάλματα, κενὰ καὶ παραλείψεις καὶ θὰ βοηθήσουν ἔτσι καὶ στὴν καλύτερη θεώρηση τοῦ προβλήματος καὶ στὴν πληρέστερη ἀξιολόγησι τῆς χρησιμοποιοιθεύσης μεθόδου.

Ἀθῆναι 1—VII—1950.

Γ. Δ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ

Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

ΚΑΙ

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ

§ 1.

Εἰσαγωγή

Με τὸ Ψήφισμα ΞΗ' τῆς 29 'Ιουλίου 1949 «περὶ διακοπῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς μέχρι 1 Νοεμβρίου 1949 καὶ ἐξουσιοδοτήσεως πρὸς ἐκδοσιν Νομοθετικῶν Διαταγμάτων κλπ. καὶ συστάσεως Ἐπιτροπῆς πρὸς ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος» ἔκλεισε ἄδοξα ὁ πρῶτος κύκλος τῶν προσπαθειῶν γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος, ποὺ διήρκεσε τρία ὀλόκληρα χρόνια καὶ ποὺ παρ' ὅλη τὴν ἐργασία ποὺ κατεβλήθη δὲν μπόρεσε νὰ ὀδηγήσῃ στὸ ἐπιδιωκόμενο ἀποτέλεσμα¹. Τὸ Ψήφισμα διαπιστώνει ὅτι ἡ διαδικασία τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, ποὺ εἶχε ἀποφασίσει ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ μὲ τὸ Β' Ψήφισμά της «Περὶ τοῦ Εἰδικοῦ Κανονισμοῦ διὰ τὴν Ἀναθεωρητικὴν τοῦ Συντάγματος ἐργασίαν τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς», δηλαδὴ ἡ ἐπεξεργασία ἐνὸς σχεδίου Συντάγματος ἀπὸ Εἰδικὴ Ἐπιτροπὴ Ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος (Συνταγματικὴ Ἐπιτροπὴ), ἡ ἀποδοχὴ τροπολογιῶν καὶ ἡ συζήτησίς του ἀπὸ τὴ Βουλὴ, μὲ κατὰ βάσιν τὴ γνωστὴ διαδικασία τῆς ψηφίσεως (μὲ «ἐφ' ὅπαξ» μόνον ψηφοφορία) νόμων², ἀπέτυχε. Ἐπίσης ἀγνοεῖ τελείως ὅλη τὴν προεργασία ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὴ Συνταγματικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ ἐξουσιοδοτεῖ ἐν λευκῷ τὴν 40μελῆ Κοινοβουλευτικὴ Ἐπιτροπὴ «ὅπως προβῇ εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τῶν χρηζουσῶν ἀναθεωρήσεως διατάξεων τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος αἵτινες δὲν ἔχουσι ἀναθεωρηθῇ ὑπὸ τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, ὡς καὶ εἰς τὴν κατάρτισιν νέου ἐνιαίου κειμένου σχεδίου Συντάγματος περιλαμβάνοντος τὰς τε ἀναθεωρημένας καὶ μὴ διατάξεις ἢ νέας τυχὸν τοιαύτας»³. Τέλος θεωρεῖ τὸ συνταγματικὸ κείμενο ποὺ θὰ διαμορφωθῇ ἀπὸ τὴν 40μελῆ Ἐπιτροπὴ, σὰν ἓνα εἶδος κώδικος καὶ ὀρίζει ὅτι «θέλει ψηφισθῇ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἐν τῷ συνόλῳ του κατὰ τὴν προσεχῇ σύνοδον αὐτῆς»⁴.

1. Μιὰ σύντομη, μὰ πλήρη, ἱστορία τῆς προσπάθειάς αὐτῆς δίδει ὁ Α. Βαμβέτσος: Ἡ Ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος, «Νέον Δίκαιον», ἔτ. 1950 σελ. 209 ἐπ.

2. Βλ. τὸ ἄρθρο 3 τοῦ Β/1946 Ψηφίσματος. Τὸ Ψήφισμα Β/ 1946 ἐτροποιοῦντο μὲ τὰ Ψήφισματα ΝΖ/ 1948 καὶ ΞΓ/ 1948. Οἱ τροποποιήσεις ἀφοροῦν κυρίως σὲ θέματα διαδικασίας (καθορισμὸς ἡμέρας ἐνάρξεως συζητήσεως, ὑποβολῆς τροπολογιῶν, ἡμερῶν συνταγματικῆς ἐργασίας, χρονικὰ ὅρια ἀγορεύσεων κλπ.).

3. Ἄρθρον 3 τοῦ Ψηφίσματος ΞΗ/1949.

4. Ἄρθρον 3 τοῦ Ψηφίσματος ΞΗ/1949.

Ἡ διαδικασία πού προκρίνει τὸ Ψήφισμα δὲν εἶναι ἄγνωστὴ στὴν ἑλληνικὴ συνταγματικὴ ἱστορία. Ἡ Δ' ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὴ Συνέλευσις τοῦ 1924, εἶχε ἀποφασίσαι ἀνάλογο τρόπο συντακτικῆς ἐργασίας μὲ τὸ Ψήφισμά της ἀπὸ 3 Ἰουλίου 1925, «περὶ συστάσεως Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ψήφισιν τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου». Καὶ τότε εἶχε ὀρισθῇ μία 30μελὴς Ἐπιτροπὴ, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀειμνήστου Α. Παπαναστασίου, καὶ τότε συνετάγη σχέδιο Συντάγματος. Ἡ μοῖρα τοῦ ὅμως εἶναι γνωστὴ. Πρῶτα τὸ ἐδημοσίευσεν τὴν 29-9-1925 ὁ στρατηγὸς Θ. Παγκαλός, ἀφοῦ τὸ ἐτροποποίησε, δίχως νὰ ἔχη κανένα νομικὸ δικαίωμα⁵, καὶ ὕστερα τὴν 22-9-1926 ὁ στρατηγὸς Γ. Κονδύλης⁶. Τέλος, ἂν καὶ ἡ νομιμότης του εἶχε ἀμφισβητηθῇ σοβαρώτατα⁷, τὸ σχέδιο τῆς 30μελοῦς Ἐπιτροπῆς ἀπετέλεσε τὴ βάση γιὰ τὴν ἐργασία πού κατέληξε στὸ Σύνταγμα τῆς 3 Ἰουνίου 1927⁸.

Ἡ σημασία τοῦ Ψηφίσματος δὲν πρέπει νὰ παραγνωρισθῇ. Γιὰ πρώτη φορὰ ὕστερα ἀπὸ τρία χρόνια ἀγόνων συνταγματικῶν συζητήσεων τὸ συντακτικὸ ἔργο τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς ἐφθάσε εἰς τὸ οὐσιαστικὸ τέρμα του.

Ἡ ἀποφῆς ἐκείνη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ διατηρηθῇ τὸ σημερινὸ συνταγματικὸ καθεστῶς, πού μολονότι παρουσιάζει ποικιλία καὶ ἀνομοιογένεια συνταγματικῶν κειμένων (Συνταγματικὸ Κείμενο 1864/1911, Ἰσχύουσες Διατάξεις τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου 1927, Συντακτικὴς Πράξεις τῶν Μεταπελευθερωτικῶν Κυβερνήσεων, Ψηφίσματα τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς) καὶ σχετικὴ «τυπικὴ» ἀοριστία, ἐν τούτοις παρέχει μεγάλη εὐχέρεια γιὰ μιὰ δημιουργικὴ ἐξέλιξη (ἔθιμα—συνθῆκες τοῦ Πολιτεύματος) τῆς «ζωντανῆς» συνταγματικῆς πραγματικότητος, φαίνεται ὅτι ἐγκατελείφθη τελείως καὶ δὲν ἀπετέλεσε καὶ οὔτε ἀντικείμενο συζητήσεως κατὰ τὴν ψήφισιν τοῦ Ψηφίσματος ΕΗ'⁹.

Ἡ 40μελὴς Ἐπιτροπὴ εἰργάσθη ἐντατικὰ καὶ ἐπεράτωσε, σὲ σύντομο σχε-

5. Ἐφ. τῆς Κυβ. Α' 274. Εἰς τὸ προοίμιον περιλαμβάνεται ἡ διαβεβαίωσις ὅτι ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν «τὸ ἀπὸ 26 Σεπτεμβρίου Πρακτικὸν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καθ' ὃ κρίνονται τροποποιεῖται.....διατάξεις τοῦ ψηφισθέντος ὑπὸ τῆς τριακονταμελοῦς Ἐπιτροπῆς Συντάγματος».

6. Ἐφ. τῆς Κυβ. Α' 334.

7. Βλ. τίς δξύτατες συζητήσεις τῆς Βουλῆς τοῦ 1926 στὴν Ἐφημερίδα τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, 1928 σελ. 35 ἐπ., ὅπου καὶ σφοδρὰ κριτικὴ τῶν Δ. Βοκοτοπούλου, σελ. 39, Γ. Λαζανά, σελ. 42, Σ. Σωτηριάδου, σελ. 43, Ι. Ράλλη, σελ. 44, Δ. Μαξίμου, σελ. 46, Ι. Εὐταξία, σελ. 48, Γ. Ἀλεξάνροπούλου, σελ. 55 καὶ ἄλλων. Ἐπίσης ἡμφισβήτησε νομικῶς τὸ κύρος τοῦ Συντάγματος καὶ ὁ Π. Τσιτσεκλής. Βλ. «Ἐλεύθερον Βῆμα», 28 Σεπτεμβρίου 1926.

8. Βλ. Α. Ι. Σβώλου: Τὸ Νέον Σύνταγμα καὶ αἱ Βάσεις τοῦ Πολιτεύματος, 1928' σελ. 12 ἐπ.

9. Βλ. μετὰ ἄλλων Γ. Ι. Μαύρου: Ἡ Συνταγματικὴ Μεταρρύθμισις, «Τὸ Βῆμα» τῆς 16 Μαΐου 1948 καὶ Ε. Ι. Τσουδεροῦ: Τὸ Σύνταγμα, «Τὸ Βῆμα» τῆς 11 Ἰουνίου 1948.

τικῶς διάστημα—περίπου τεσσάρων μηνῶν—τὸ ἔργο της. Ἀπὸ τίς λίγες πληροφορίες τῶν ἐφημερίδων—τὰ Ἐπίσημα Πρακτικὰ δὲν ἔχουν κυκλοφορήσει ἀκόμα—φαίνεται ὅτι οἱ ἐργασίες τῆς Ἐπιτροπῆς διεξήχθησαν ὁμαλὰ καὶ ὅτι οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς ἀποφάσεις ἐλήφθησαν μὲ γενικὴ συμφωνία¹⁰.

Τὸ πόρισμα τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐπιτροπῆς ἐκυκλοφόρησε μὲ τὸν τίτλο «Σχέδιον-Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος» καὶ ἐτέθη ὑπ' ὄψιν τῶν Ἀρχηγῶν τῶν Κομμάτων καὶ τῆς Κυβερνήσεως. Ἡ Κυβέρνησις ἀνέθεσε σὲ μιὰ πενταμελῆ Ἐπιτροπὴ ἀποτελουμένη ἀπὸ τοὺς Ὑπουργοὺς—Βουλευτὰς Φ. Ζαίμην, Γ. Μελαῆν, Β. Στεφανόπουλον, Κ. Τσάτσον καὶ Π. Χατζηπαῖον νὰ τὸ μελετήσουν. Οἱ προτάσεις στὶς ὁποῖες κατέληξεν ἡ Ἐπιτροπὴ συνεζήτηθησαν ἀπὸ τὸ Συντονιστικὸ Συμβούλιον τῶν Ἀρχηγῶν τῶν Κομμάτων πού συμμετεῖχον στὴν Κυβέρνηση καὶ ἔλαβαν τὴν ὁριστικὴ μορφή τοῦ περιελήφθη εἰς τὸ «Σχέδιον τροποποιήσεως τοῦ Σχεδίου τῆς Ἐπιτροπῆς»¹¹.

Ἡ 40μελὴς Ἐπιτροπὴ συνεζήτησε τίς προτάσεις αὐτές, ἀφοῦ παρεκάλεσε καὶ τοὺς Ἀρχηγοὺς τῶν Κομμάτων νὰ παραστοῦν στὶς συζητήσεις των, ὥστε νὰ «δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἐξεπροσωπήθη ὁλόκληρος ἡ Βουλὴ κατὰ τὴν τελικὴν κατάρτισιν τοῦ σχεδίου», καὶ «ψήφισεν» τὸ τελικὸ Σχέδιον τῆς Ἐπιτροπῆς¹² πού φέρει τὸν τίτλον «Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος» καὶ κατετέθη στὴ Βουλὴ πανηγυρικῶς στὶς 23 Δεκεμβρίου 1949¹³. Τὴν ἴδια ἡμέρα ἡ Βουλὴ διέκοψε τίς ἐργασίες της λόγῳ τῶν ἑορτῶν, καὶ ἀπεφάσισε νὰ συνέλθῃ στὶς 9 Ἰανουαρίου, ὅποτε καὶ θὰ ἐγίνετο ἡ συζήτησις καὶ ἡ τελικὴ ψήφισις τοῦ¹⁴.

Ἐν τῷ μεταξύ στὶς 8 Ἰανουαρίου 1950 διελύθη ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ καὶ ὁ Βασιλεὺς ἐκάλεσε τοὺς ἐκλογεῖς «τὴν 5ην τοῦ μηνὸς Μαρτίου 1950 ὅπως ἐκλέξωσι τοὺς Βουλευτὰς, τὴν δὲ Βουλὴν τὴν 30ην Μαρτίου 1950»¹⁵.

10. Μιὰ ἀνάλυση τοῦ ἔργου τῆς 40μελοῦς Ἐπιτροπῆς παρέχει ὁ πρόεδρος της Γ. Μπακόπουλος: Ἐκθεσις ἐπὶ τοῦ Σχεδίου Συντάγματος, 1950.

11. Τὸ «Σχέδιον» αὐτό, πού ἀποτελεῖ μιὰ ἀξιόλογη προσπάθεια νὰ «συγχρονισθῇ» καὶ νὰ προσαρμοσθῇ στὶς γενικῶς ἀναγκωρισμένες σημερινὲς ἀνάγκες τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς τὸ πρῶτον Σχέδιον Συντάγματος τῆς 40μελοῦς Ἐπιτροπῆς δὲν ἐδημοσιεύθη ὡς τώρα. Ἐκυκλοφόρησε μόνον σὲ πολυγραφημένα ἀντίγραφα, ἕνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχω καὶ ὑπ' ὄψιν μου.

12. Βλ. Ἐπίσημα Πρακτικά, Συνεδριάσεις ΙΗ' τῆς 23ης Δεκεμβρίου 1949 σελ. 18.

13. Βλ. Ἐπίσημα Πρακτικά, ἐνθ. ἀνωτ., ὅπου καὶ οἱ προσφωνήσεις τῶν Προέδρου Βουλῆς καὶ τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς πλειοψηφίας τῆς Βουλῆς Κ. Τσαλδάρη.

14. Τὴν ἐντύπωση αὐτὴν ἀπεκόμισαν πολλὰ μέλη τῆς τότε Βουλῆς μὲ τὰ ὁποῖα συνωμίλησα. Ἐν τούτοις, ἀπὸ τὰ Ἐπίσημα Πρακτικά σελ. 21/22, δὲν φαίνεται καθαρὰ ἂν ἡ συζήτησις τοῦ Συντάγματος θὰ ἐγίνετο στὶς 9 Ἰανουαρίου, ἡμέρα ἄλλωστε Κοινοβουλευτικοῦ ἐλέγχου. Πάντως οἱ δηλώσεις ἐξεχόντων μελῶν τῆς Κυβερνήσεως στὸν τύπον τῆς 21 καὶ 22 Δεκεμβρίου 1949, δὲν ἀφίνουν ἀμφιβολία, ὅτι ἡ πλειοψηφία ἐπέδωκε νὰ τερματίσῃ τὸ ταχύτερον τὸ ἔργο τῆς Ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος.

15. Τὸ ἀρχικὸ κείμενον τοῦ διατάγματος ὥριζε ὡς ἡμέρα ἐκλογῶν τὴν 19 Φεβρουαρίου 1950.

Ἡ διάλυσις τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς χωρὶς νὰ ὁλοκληρώσῃ τὸ ἔργο τῆς ἐδημιούργησε ἀπειρα πολιτικά καὶ νομικά προβλήματα¹⁶, ὥστε νὰ θεωρηθῇ ἀναγκαῖο ἡ Βουλὴ τῆς 5ης Μαρτίου νὰ τὰ ρυθμίσῃ μὲ εἰδικὸ Ψήφισμά τῆς συντακτικῆς μορφῆς καὶ περιεχομένου. Ἡ παράγραφος 1 τοῦ Σχεδίου τοῦ Ψηφίσματος ὀρίζει ὅτι «τὸ κατατεθὲν εἰς τὴν Βουλὴν Σχέδιον Συντάγματος ὡς κατηρτίσθη ὑπὸ τῆς κατὰ τὸ ἄρθρον 3 τοῦ ΞΗ' Ψηφίσματος τεσσαρακονταμελοῦς Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς ὑπὸ χρονολογίαν 23 Δεκεμβρίου 1949, ψηφίζεται ὡς ὀριστικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος»¹⁷.

Οἱ συνεννοήσεις πού προηγήθησαν γιὰ τὴν κατάρτιση τοῦ παραπάνω σχεδίου Ψηφίσματος καὶ οἱ ἐπίσημες πληροφορίες ὅτι ἐπρόκειτο νὰ κατατεθῇ ὑπογεγραμμένο ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν Βουλευτῶν πού ἀνήκουν στὰ κόμματα τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἐνίσχυναν τὴν ἀποψη ὅτι πλησιάζομε πρὸς τὸ τέρμα¹⁸.

Ἡ λύσις πού τελικῶς ἐπεκράτησε μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ σὰν ἡ καλύτερη σχετικῶς μὲ τὸ ἀδιέξοδο στὸ ὁποῖον ἔχομε βρεθῇ καὶ ἀναφορικῶς μὲ τὶς δυνατότητες πού προσφέρονται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ πραγματικότητα τῆς χώρας. Ἐν τούτοις θὰ ἦταν πλάνη νὰ κριθῇ καὶ σὰν «καθ' ἑαυτὴν» ἡ καλύτερη.

Ἡ 40μελὴς Ἐπιτροπὴ ἔχασε μιὰ μοναδικὴ εὐκαιρία νὰ δώσῃ στὸν τόπο ἓνα συγχρονισμένο Σύνταγμα καὶ συγχρόνως νὰ «ἐξιλεώσῃ» καὶ τὴν μακροχρόνιο «ἀδράνεια» τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς. Εἶχε τὴν πεῖρα τῆς ἐλληνικῆς συνταγματικῆς πραγματικότητος τῶν 4 τελευταίων ἐτῶν καὶ τὴ γνώση τῶν κάπως ὀριστικώτερα πιά διαμορφωμένων στὸ διεθνὴ ὀρίζοντα ιδεῶν. Ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς διευκόλυνε τὴ δημιουργία ἐνιαίου πνεύματος, ἡ σχετικὴ «διαδικαστικὴ» ἀνεξαρτησία τῆς ἀπὸ τὶς στιγμιαῖες καὶ λεπτομερειακὲς ἀντιδράσεις τῆς Ὀλομελείας καὶ ἡ «εἰκαζομένη» ἐνίσχυσις τῆς Κυβερνήσεως, ὑποβοηθοῦσαν τὴν δυνατότητα νὰ καταλήξῃ σὲ ἓνα ὁλοκληρωμένο, μὲ ἐνότητα σκέψεων καὶ κατευθύνσεων καὶ νομοτεχνικὰ ἄρτιο σχέδιο («Νέου Συντάγματος»).

Παρ' ὅλες αὐτὲς τὶς εὐνοϊκὰς προϋποθέσεις ἡ 40μελὴς Ἐπιτροπὴ, κινουμένη ἄλλωστε μέσα στὸ γενικὸ πνεῦμα τῆς Ὀλομελείας τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, ἐπεδίωξε νὰ «ἀναθεωρήσῃ» τὸ Συνταγματικὸ Κείμενο τοῦ 1864/1911 χωρὶς νὰ ἀπομακρυνθῇ σημαντικὰ οὔτε ἀπὸ τὸ γράμμα, οὔτε ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ¹⁹.

Ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη πού μᾶς ὠδήγησε νὰ ἀποδεχθοῦμε καὶ εἰσηγηθῶμε²⁰

16. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: Ἡ Τύχη τῆς Ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, 1950 ἰδίως σελ. 6 ἐπ. καὶ 38 ἐπ. μὲ σημ. 77 καὶ 78.

17. Βλ. τὸ κείμενο τοῦ Ψηφίσματος παρακάτω σημ. 307.

18. Βλ. τὴν ἱστορίαν τῶν προσπαθειῶν νὰ ἀπαλλαγούμε ἀπὸ τὴν συνταγματικὴν ἐκκρεμότητα παρακάτω σημ. 307.

19. Γ. Μπακόπουλος: ὁρ. cit., σελ. 1.

20. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: ὁρ. cit., σελ. 38 ἐπ.

τῇ λύσει αὐτῇ δὲν σημαίνει οὔτε ὅτι ἐπικροτοῦμε τὸ ἔργο τῆς Ἐπιτροπῆς, οὔτε ὅτι πιστεύομε ὅτι τὸ «Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος» εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀνταποκρίνεται στὴν ἐποχὴ μας καὶ στὶς ἀνάγκες της²¹. Παρ' ὅλη τὴν κρίση ποὺ διέρχεται στὴν ἐποχὴ μας ἡ ἔννοια τοῦ Συντάγματος καὶ παρ' ὅλο τὸν ἐκπαισμιό στὴν ἱεραρχία τῆς ἐπικαιρότητος ποὺ ἔχουν ὑποστῇ οἱ συνταγματικές συζητήσεις, ἐν τούτοις δὲν παύω νὰ πιστεύω βαθύτατα, ὅτι τὸ Σύνταγμα, ἔστω καὶ σὰν ὄργανο «τῆς τεχνικῆς τοῦ Κράτους», ἰδίως ὅταν προσαρμοσθῇ στὶς σημερινὲς συνθήκες καὶ ἀναβαπτισθῇ στὰ αἰτήματα τῶν καιρῶν, μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ μία οὐσιαστικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν ὑπαρξή, τὴ ζωὴ καὶ τὴν εὐτυχία ἐνὸς λαοῦ.

ΧΡΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΒΕΖΑΝΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
1968

21. «.....Τὸ Σύνταγμα τῆς 40μελοῦς Ἐπιτροπῆς δὲν ἀνταποκρίνεται οὔτε στὴν ἐποχὴ μας, οὔτε στὶς ἀνάγκες της. Ἡ μόνη δικαίωσις ὅλων ἐκείνων ποὺ γνωρίζοντας αὐτὰ ἐργάσθηκαν γιὰ τὴν ἀγάριστὴ λύση ποὺ ἐπετεύχθη, βρίσκεται στὸ ὅτι ἔζησαν ἐντατικὰ τὴν ἀγωνία καὶ τὸν πόνο τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου, ποὺ κύπτει ὑπομονητικὰ κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῆς ἀβεβαιότητος καὶ τῆς ἄοριστίας γιὰ κάθε τι ποὺ ἀφορᾷ τὴν καθημερινή του ὑπαρξή καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ πιστεύουν ὅτι ὁ σταθμὸς αὐτὸς τῆς συνταγματικῆς μας ἱστορίας δὲν μᾶς κάνει πτωχότερους σὲ ἐλπίδες» Γ. Δ. Δ α σ κ α λ ἄ κ τ : Ἡ λύσις τοῦ συνταγματικοῦ ζητήματος, «Τὸ Βῆμα», 13 Ἰουνίου 1950.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ 1864/1911

§ 2.

Ἡ ἀποτυχία τῆς ἀναθεωρήσεως σύμφωνα μὲ τὸ Ψήφισμα Β'/1946

Γιατὶ ἀπέτυχαν ὡς σήμερα οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος ; Ἡ ἀπάντησις στὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν εἶναι εὐκόλη. Ἡ Συνταγματικὴ Ἐπιτροπὴ, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι ἡργάσθη μὲ ἐπιμέλεια καὶ εὐσυνειδησία. Ὁρισμένες ἀπὸ τὶς εἰσηγήσεις (π.χ. τῶν Α. Βαμβέτσου, Χ. Θηβαίου, Κ. Καλλία, Γ. Μαύρου, Β. Στεφανοπούλου, Θ. Τσάτσου) ποὺ ἔγιναν²², καὶ ὀχι λίγες ἀπὸ τὶς συζητήσεις τῆς²³, θὰ μείνουν σὰν μιὰ γόνιμη

22. Ἐχω ὑπ' ὄφιν μου τὶς ἐξῆς ἐντυπες προτάσεις : Α. Βαμβέτσου : Ἐπὶ τῶν περὶ Νομοθετικῆς Λειτουργίας Διατάξεων τοῦ Συντάγματος, 1947, Ι. Μ. Γιαννοπούλου : Περὶ τοῦ Θεσμοῦ τῆς Γερουσίας, 1946, Χ. Γ. Θηβαίου : Ἐπὶ τοῦ Κεφαλαίου τῆς Νομοθετικῆς Λειτουργίας, 1947, Τοῦ Αὐτοῦ : Περὶ τοῦ Δημοσίου Δικαίου τῶν Ἑλλήνων, 1947, Τοῦ Αὐτοῦ : Περὶ Ἀποκαταστάσεως Ἀκτημόνων Καλλιεργητῶν καὶ Μικρῶν Κτηνοτρόφων, 1946, Τοῦ Αὐτοῦ : Περὶ Ὁρησκείας καὶ Ἐκκλησίας, 1946, Τοῦ Αὐτοῦ : Περὶ Ἐπισήμου Γλώσσης, 1946, Τοῦ Αὐτοῦ : Περὶ Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας, 1947, Κ. Μ. Καλλία : Ἐπὶ τοῦ Χαρακτῆρος τῆς ἐκ τῶν Ἐκλογῶν τῆς 31 Μαρτίου 1946 προελθούσης Συνελεύσεως καὶ ἐπὶ τῆς Ἐκτάσεως τῆς Ἀρμοδιότητος αὐτῆς, 1947, Π. Ι. Μαζαράκη : Ἐπὶ τῶν ἄρθρων 3 καὶ 54—76 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927, 1946, Γ. Θ. Μπακοπούλου : Περὶ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, 1946, Τοῦ Αὐτοῦ : Περὶ Συστάσεως Δικαστηρίου Συνταγματικότητος Νόμων, 1946, Γ. Ι. Μαύρου : Περὶ Δικαστικῆς Ἐξουσίας, 1948, Δ. Μπέη Ἀντωνοπούλου : Παρατηρήσεις καὶ Ἀπόψεις ἐπὶ τῶν Ἀρθρῶν 1 καὶ 2 τοῦ Συντάγματος, 1946, Η. Π. Οἰκονομίδης : Περὶ Δικαστικῆς Λειτουργίας, 1947, Β. Στεφανοπούλου : Ἐπὶ τοῦ Κεφαλαίου ἀπὲρ τοῦ Δημοσίου Δικαίου τῶν Ἑλλήνων» 1947, Η. Ε. Σωτηροπούλου : Ἐπὶ τῶν περὶ Νομοθετικῆς Λειτουργίας Διατάξεων τινῶν τοῦ Συντάγματος, 1947, Θ. Δ. Τσάτσου : Εἰσηγήσεις ἐπὶ τῶν ἄρθρων 1 καὶ 2 τοῦ Συντάγματος, 1946, Τοῦ Αὐτοῦ : Εἰσηγήσεις ἐπὶ τῶν ἄρθρων 102—105 καὶ 107 τοῦ Συντάγματος, 1946, Τοῦ Αὐτοῦ : Εἰσηγήσεις ἐπὶ τοῦ ἄρθρου 108 τοῦ Συντάγματος, 1946, Θ. Τσάτσου—Η. Λαγάκου : Περὶ Ἰδιοκτησίας, 1947, Δ. Χατζηγιάννη : Ἀποκατάστασις τῶν Ἀκτημόνων Καλλιεργητῶν καὶ Μικρῶν Κτηνοτρόφων, 1946. Στὴν συνταγματικὴ προεργασία πρέπει ἐπίσης νὰ συμπεριληφθοῦν : Γρ. Κασσιμάτη : Σχέδιον Συνταγματικῶν Μεταρρυθμίσεων, μὲ βάσιν τὸ ἱσχύον Σύνταγμα τοῦ 1911, 1948, Α. Μακκᾶ : Ἡ Δράσις καὶ οἱ Σκοποὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινοβουλευτικῆς Ἐνώσεως,..... Γ) Προσχέδιον Εὐρωπαϊκοῦ Συντάγματος, 1948, Ἀρείου Πάγου : Πρακτικὸν Ὀλομελείας περὶ τῶν Ἐπενεχτέων Τροποποιήσεων ἐπὶ τῶν περὶ Δικαστικῆς Ἐξουσίας Ἀρθρῶν τοῦ Συντάγματος, 1948, Γενικῆς Διευθύνσεως Δημοσίου Λογιστικοῦ : Ἐπὶ τῶν Δημοσιονομικῶν Διατάξεων τοῦ Συντάγματος, 1947, Ἱερᾶς Συνόδου : Ἰπόμνημα ἐπὶ τῶν περὶ Ἐκκλησίας ἄρθρων τοῦ Συντάγματος, 1946.

23. Οἱ συζητήσεις τῆς Ἐπιτροπῆς ἐξεδόθησαν σὲ πέντε ὑγκώδεις τόμους συνοδευόμενους μὲ ἓνα πολυγραφημένο εὐρετήριο. Βλ. Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ : Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῆς Ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, Ἐστενογραφημένα Πρακτικά, τομ. Α—Ε, 1948, σελ. 1—2087.

συνεισφορά στην ελληνική συνταγματική επιστήμη και πράξη. Ἡ άτομικὴ ἐργασία τῶν μελῶν τῆς παρουσιάζεται ἀξιόλογη καὶ πολλὰς φορές ἐκφράζει πολὺτιμη νομικὴ καὶ κοινωνικὴ πείρα. Τὸ σχέδιο ὅμως τοῦ Συντάγματος ποὺ συνέταξε ἔμεινε δίχως ἀπήχηση. Οὔτε ἡ Βουλὴ τὸ υἱοθέτησε²⁴, ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἢ καὶ ἡ εὐρύτερη κοινὴ γνώμη τοῦ ἔδωσε τὴν προσοχὴ ποὺ τοῦ ἀξίζει²⁵.

Ἡ κριτικὴ κατὰ τοῦ σχεδίου τῆς Συνταγματικῆς Ἐπιτροπῆς τονίζει κυρίως ὅτι ἡ ἐργασία τῆς ἔγινε δίχως κυβερνητικὴ κατεύθυνση, δίχως γραμμὴ, καὶ δίχως δλοκληρωμένες καὶ ἐνιαῖες ὑπεύθυνες προτάσεις, ποὺ νὰ μπορέσουν νὰ χρησιμοποιηθοῦν σὰν βάσις, ἀλλὰ καὶ πλαίσιο συζητήσεως²⁶. Ἡ παρατήρησις αὕτη εἶναι σωστὴ, ὅχι μόνο γιατί ἔτσι ἐστερήθη τὸ σχέδιο τῆς Ἐπιτροπῆς ἀπὸ τὴν ἀναγκαίαν γιὰ τὴ μεταβολὴ τοῦ σὲ Συνταγματικὸ Κείμενο πολιτικὴ ἐνίσχυση, ἀλλὰ καὶ γιατί, καθὼς θὰ δοῦμε, ἡ ἔλλειψις Κυβερνητικῶν προτάσεων, τοῦ ἀφῆρεσε τὴν πιθανότητα νὰ ἐκφράζη ὑπευθύνως τὴ μελλοντικὴ κατεύθυνση τῆς διαμορφώσεως τῆς χώρας, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γενικῶν, κοινωνικῶν, οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν δεδομένων, ποὺ μόνη σήμερα ἡ Κυβέρνησις, γιὰ λόγους καθαρὰ τεχνικοὺς, εἶναι σὲ θέση νὰ κατέχη καὶ νὰ χρησιμοποιοῖ²⁷.

Μιὰ ἄλλη βαθύτερη αἰτία τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἔργου τῆς Ἐπιτροπῆς φαίνεται νὰ εἶναι ὅτι ἐπεδίωξε νὰ «ἀναθεωρήσῃ» τὸ Συνταγματικὸ Κείμενο τοῦ

24. Ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ ἀπεφάσισεν, ἤδη ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ 1948 ὅπως ἡ ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος πραγματοποιηθῇ μὲ βάσιν τὸ Κείμενο τοῦ 1864/1911, (παρὰ τὸ Ψήφισμα ΝΖ/1948 ἄρθρον 4), καὶ ὅπως τὸ Σχέδιον τῆς Ἐπιτροπῆς ληφθῇ ὑπ' ὄψιν «ὡς τροπολογίαι ὧν ἡ συζήτησις θέλει γίνῃ ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὰ οἰκεία ἄρθρα τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911». Βλ. Ἐπίσημα Πρακτικά, Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ, 1948, σελ. 1054—1055.

25. Οἱ ἐκτενέστερες κριτικαὲς ἐργασίαι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἤδη ἀναφερθεῖσα: Α. Βαμβέτσου: *op. cit.*, σελ. 215 ἐπ., ἐπάνω στὸ Σχέδιο εἶναι οἱ ἐξῆς: Μ. Α. Δένδια: Κατευθύνσεις καὶ Περιεχόμενον τῆς Ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, 1948, Χρ. Συγυρίτσας: Κριτικὴ τοῦ «Σχεδίου Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος», 1948, Χ. Γ. Θηβαίου: Ἡ Ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος, στὴν «Καθημερινή» τῆς 10, 11, καὶ 12 Μαΐου 1948 καὶ Κ. Τσάτσου: Ἡ Ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος, σειρά ἁρθρῶν στὴν «Καθημερινή» Ἰουνίος—Ἰούλιος 1948. Βλ. ἐπίσης καὶ τὰ ἐξῆς ἄρθρα: Ι. Μελέ: Τὸ Σύνταγμα, «Τὸ Βῆμα» τῆς 11 καὶ 12 Ἰουνίου 1948, Π. Γ. Ζήσης: Ἐπικίνδυνος Ἀναταγμα, «Τὸ Βῆμα» τῆς 15 καὶ 16 Ἰουλίου 1948, Θ. Βεγλερῆ: Αἱ Λαϊκαὶ Ἐλευθερίαι κλπ., αὐτόθι, 15 καὶ 19 Ἰουλίου 1948, Ν. Μασοῦρίδης: Συνταγματικοὶ Ἀναχρονισμοί, αὐτόθι, 21 Ἰουλίου 1948, Α. Σ. Ἀλιβιζάτου: Τὸ Σύνταγμα καὶ ἡ ὀργάνωσις, αὐτόθι, 29—30 Ἰουλίου 1948, Α. Τσουκαλά: Σειρὰ Ἀρθρῶν στὸν «Προσφυγικὸ Κόσμον» Ἰούνιος 1948—Ἀπρίλιος 1949.

26. Βλ. π. χ. Χ. Γ. Θηβαίου: *op. cit.*, «ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ἐκινήθη εἰς τὸ ἔργον τῆς ἄνευ οὐδεμιᾶς κατευθυντηρίου γραμμῆς ἐκ μέρους τῶν κομμάτων μὲ μόνον ἐφόδιον τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ φιλοτιμίαν 5—6 ἐπιλέκτων Βουλευτῶν» καὶ Μ. Α. Δένδια: *op. cit.*, σελ. 8 «τὸ συνταχθὲν σχέδιον ἔχει περισσότερον θεωρητικὴν ἀξίαν».

27. Βλ. παρακάτω γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ Συντάγματος σὰν Σχεδίου τῶν Σχεδίων § 10—

1864/1911 και όχι να θέσει ένα νέο σύνταγμα «rem publicam constituere»²⁸. Κάθε άναθεώρησης όμως, στη στενή σημασία του όρου, με βάση το Συνταγματικό Κείμενο του 1864/1911 είναι προωρισμένη να άποτύχη για δυο κυρίως λόγους. Το Σύνταγμα του 1864/1911 άνταποκρίνεται ως οργάνωσις κρατικών λειτουργιών σε άλλο «τύπο» Κράτους, είναι δημιούργημα άλλων κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών και εκφράζει μια άλλη κοσμοθεωρία, όλα μάλιστα βασικώς διαφορετικά και ξένα από τα σημερινά²⁹. Άκόμη το Σύνταγμα του 1864/1911, δημιούργημα τής εποχής του νομικού θετικισμού, ταυτίζεται άπολύτως και άποκλειστικώς με ένα νομικό κείμενο «ηϋξημένης» τυπικής δυνάμεως, με νόμο, του οποίου το «γράμμα» παραμένει «αίωνίως» «άμετάβλητο» και «άπαράβιαστο» και άξιζει μόνον την «culte du texte de la loi» στην όποια με τόσο φανατισμό έπίστευε ο 19ος αιώνας³⁰. Σε μια εποχή γενικής κρίσεως τής «λατρείας των νομικών κειμένων» και ειδικότερα του κλονισμού τής πεποιθήσεως ότι το Σύνταγμα είναι άπλως ένα, έστω και ιερό «κείμενο νόμου», ή προσπάθεια τής άναβιώσεώς του δεν είχε και πολλές έλπίδες έπιτυχίας³¹. Οί λόγοι που άναφέραμε έδημιούργησαν την πεποίθηση ότι το Σχέδιο τής Έπιτροπής, για το όποϊον έξεφράσθησαν τά θερμά συγχαρητήρια του Σώματος³², είναι ίσως άξιο «θεωρητικό» δημιούργημα, μα πάντως εκφράζει σκέψεις και άπόψεις ξένες προς την πραγματικότητα. Το χάσμα μεταξύ του σχεδίου και τής συνταγματικής πραγματικότητας, το συνειδητοποίησε πλήρως ή Βουλή και ή Έλληνική Κοινή Γνώμη. Μόνο το πνεύμα και το γράμμα των 73 Ψηφισμάτων που εξέδωσε ή Δ' Άναθεωρητική Βουλή να λάβη κανείς ύπ' όψιν, άρκεί για να πεισθί ή ότι, έκτός από τις ρυθμίσεις που όφείλονται στα τελευταία γεγονότα, και έχουν συνεπώς προσωρινό και εξαιρετικό χαρακτήρα, και μια άλλη τεραστία ουσιαστική μεταβολή έχει πραγματοποιηθί στη συνταγματική μας τάξη από το 1864 έως σήμερα³³.

28. 'Η διατύπωσις αυτή άναφέρεται εις τον Σόλωνα ό όποϊος «πολιτείαν δέ κατέσκησε και νόμους έθηκεν άλλους» Άριστοτέλους: 'Αθηναίων Πολιτεία, c. 7.

29. Βλ. παρακάτω § 7.

30. Βλ. J. Bonnet case: L'école de l'Exegèse en droit civil, 1924 σελ. 128.

31. Βλ. W. Kægi: Die Verfassung als rechtliche Grundordnung des Staates, 1945 σελ. 9 έπ.

32. Βλ. τις σχετικές εϋνοϊκές άπόψεις στις συζητήσεις τής Δ' Άναθεωρητικής Βουλής, Έπίσημα Πρακτικά: έθ. άνωτ., σελ. 827, 829, 830 (Πρόεδρος Βουλής, Γ. Παπανδρέου, Στ. Γονατάς, Σπ. Μαρκεζίνης). Δεν έλλειψεν έν τούτοις και ή αύστηρά κριτική: Έχαρακτήρισθη ως «τραγελαφικών» «παιδαριώδες και άσυνάρτητον κατασκευάσµα» για το όποϊον «ή πολιτική μας ιστορία θα γράψη τας σκληροτέρας κρίσεις» βλ. Έπίσημα Πρακτικά, έθ. άνωτ., σελ. 1054. Έπίσης αύτόθι σελ. 874 (Α. Σωτηρόπουλος) και 875 (Κ. Δηλαβέρης).

33. «.....Το Σύνταγμα, εκάστοτε τυπικώς και μόνον ίσχυσεν, ουσιαστικώς δέ πολύ έλιγόν έφηρμόσθη. Διότι συνεχώς το καταπατούµεν. Άκόμη και ή παρούσα Συνέλευσις έκαµε τοιαύτην χρήσιν των συντακτικών δικαιωμάτων δια ψηφισμάτων, ώστε ουσιαστικώς

Ἄλλα καὶ οἱ συζητήσεις τῆς ὁλομελείας τῆς Βουλῆς γιὰ τὴν ψήφιση τοῦ Συντάγματος ἐπεβεβαίωσαν τὴν ἴδια ἐντύπωση, ὅτι δηλαδὴ τὸ συντακτικὸ ἔργο, τουλάχιστον ὅπως γίνεται καὶ ἐμφανίζεται, δὲν συλλαμβάνει τὴ σημερινὴ πραγματικότητα, εἶναι μακριὰ ἀπ' αὐτὴ καὶ γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ σπᾶσῃ τὸν πάγο τῆς γενικῆς ἀδιαφορίας, νὰ προκαλέσῃ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ νὰ συγκινήσῃ, ὅπως πρέπει νὰ συγκλονίζῃ κάθε ἐλεύθερο ἄνθρωπο ἢ σκέψις ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ βασικὴ τάξῃ πού θὰ χαράξῃ τὰ ὅρια μέσα στὰ ὁποῖα θὰ κινηθῇ ἡ κρατικὴ, ἡ κοινωνικὴ καὶ ἡ ἀτομικὴ ζωὴ του. Μπροστὰ σὲ ἄδεια καθίσματα ἐγένοντο οἱ συζητήσεις³⁴. Ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν ἀπόψεων δὲν ἔφθασε κἂν οὔτε στὰ ὅρια τῆς ἐπιστημονικῆς διαφωνίας. Ὁ γενικὸς τόνος τῶν συζητήσεων ἦταν τόσο χαμηλός, ὥστε νὰ παρασύρῃ καὶ τοὺς πρὶ καλοὺς ἀπὸ τοὺς ὁμιλητάς ... Ἀποτέλεσμα : Ἐψηφίσθησαν 8 ἄρθρα ἀπὸ τὸ περὶ τοῦ Δημοσίου Δικαίου τῶν Ἑλλήνων κεφάλαιο τοῦ Συντάγματος, πού δὲν παρουσιάζουν καμμιά ἐνδειξή, ὅτι ἡ Βουλὴ ζήτησε νὰ ἀποκρυσταλλώσῃ σ' αὐτὰ τὴν γνώση τῆς ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητά καὶ τὸν παλμό τῆς ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας³⁵.

§ 3.

Ἡ θέλησις τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς γιὰ περιορισμένη ἀναθεώρηση

Τὸ ἄρθρο 3 τοῦ Ψηφίσματος ἀναθέτει στὴν 40μελῇ Ἐπιτροπῇ «τὴν ἀναθεώρηση τῶν χρῆζουσῶν ἀναθεωρήσεως διατάξεων τοῦ ἱ σ χ ὡ ν τ ο ς Συντάγματος», δηλαδὴ τοῦ Συνταγματικοῦ κειμένου τοῦ 1864/1911. Ἀπὸ τίς συζητήσεις τῆς Βουλῆς κατὰ τὴν ψήφιση τοῦ Ψηφίσματος³⁶ δὲν μένει καμμιά ἀμφι-

δὲν ὑπάρχει σήμερον Σύνταγμα τοῦ 1911, παρὰ μόνον εἰς πλαίσιον» Σ π. Μ α ρ κ ε ζ ῖ ν η ς : Ἐ π ῖ σ η μ α π ρ α κ τ ι κ ᾶ, ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 831.

Τὸ κυριώτερο χαρακτηριστικὸ καὶ μόνιμο στοιχεῖο τῆς μεταβολῆς εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου οἱ εὐρύτατες ἐξουσιοδοτήσεις (Ψηφίσματα Η/1946, ΙΒ/1946, Κ/1947, ΚΕ/1947, ΚΛ/1947, Λ/1947, ΛΣΤ/1947, ΜΤ/1948, ΕΖ/1949, ΞΗ/1949) καὶ ἡ ἄτυπος διὰ τῆς ἐγκρίσεως τῶν προγραμματικῶν δηλώσεων χορήγησις δικαιώματος πρὸς ἐκδοσὶν Ἀναγκαστικῶν Νόμων ἀπὸ μόνῃ τὴν Κυβέρνηση «εἰς πράγματι ἐπιβαλλομένας περιστάσεις ἐπείγουσας ἀνάγκης καὶ ὡς τοιαύτας κρίνει (ἡ Βουλὴ) ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι θίγουν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὴν πολεμικὴν προσπάθειαν τοῦ ἔθνους ἢ ἀφοροῦν τὴν οἰκονομικὴν, διοικητικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς χώρας» (Βλ. Ἐ π ῖ σ η μ α Π ρ α κ τ ι κ ᾶ, συνεδρ. ΚΖ', 1 Φεβρουαρίου 1949, σελ. 5).

34. «Αἱ συζητήσεις ἐσυνεχίσθησαν ἐν μέσῳ ἀδιαφορίας τοῦ Σώματος, μὲ ματαιώσεις συνεδριάσεων δι' ἑλλειψιν ἀπαρτίας» βλ. Α. Β α μ β έ τ σ ο υ : ο ρ. cit., σελ. 213.

35. Τὰ ἄρθρα 3-10 καὶ ἐν μέρει τὸ 11. Ἀπὸ αὐτὰ ἐψηφίσθησαν δίχως τροποποιήσεις τὰ ἄρθρα 4, 6 καὶ 9. Ἐπίσης συνεζητήθησαν καὶ τὰ ἄρθρα 11, 12 καὶ 13 χωρὶς νὰ ψηφισθοῦν τελικῶς. Βλ. τὰ ψηφισθέντα ἄρθρα στὸ «Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος» τῆς 40μελοῦς Ἐπιτροπῆς, στὸ ὁποῖον ἐνσωματώθησαν σύμφωνα μὲ τὸ Ψήφισμα ΞΗ/1949 ἄρθρον 3.

36. Ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ ἀφιέρωσε γιὰ τὴ συζήτηση τοῦ Ψηφίσματος ΞΗ' τρεῖς Συνεδριάσεις, τίς Π', ΠΑ' καὶ ΠΒ' τῶν 19, 20 καὶ 21 Ἰουλίου 1949, πού νομίζω, ὅτι ἐκφράζουν καὶ τίς ὁριστικὰς ἀπόψεις τοῦ Σώματος γιὰ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος.

βολία ότι τὸ Σῶμα, στὴ μεγάλη του πλειοψηφία, ἀπέβλεπε στὴν περιορισμένη μᾶλλον ἀναθεώρηση τοῦ ἰδίου κειμένου, πρᾶγμα ποὺ ἀπεδέχοντο κατὰ βάσιν καὶ οἱ προτάσεις Ψηφισμάτων τῆς 10-8-1948 καὶ 20 καὶ 22-10-1948, κατὰ τὶς ὁποῖες θὰ ἐψηφίζοντο ἄνευ ἀναθεωρήσεως οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἰσχύουσες διατάξεις τῶν Συνταγματικῶν Κειμένων 1864/1911 καὶ 1927 καὶ θὰ προσετίθεντο στὸ «νέο» κείμενο καὶ μερικὲς διατάξεις τοῦ Σχεδίου τῆς Συνταγματικῆς Ἐπιτροπῆς³⁷. Τέλος ἡ 40μελὴς Ἐπιτροπὴ, ἀκολουθοῦσα τὴ γνώμη τῆς ἐξ «ειδικῶν» Ὑποεπιτροπῆς τῆς, ἡργάσθη μὲ γνώμονα τὴ διατήρηση τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου τοῦ 1864]1911 καὶ ἀντιμετώπισε «ἐλαχίστας προσθήκας συμπληροῦσας τὰς ὑπαρχούσας ἐλλείψεις καὶ κενά»³⁸.

Ἡ ἀπλὴ ἐκθεσις τῶν γεγονότων τῆς πορείας τῆς ἀναθεωρητικῆς ἐργασίας ἀπὸ τὸ 1946 ἕως σήμερα παρουσιάζει μιὰ ὀλοφάνερη ἀντινομία. Τὸ συντακτικὸ ἔργο τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τῆς Βουλῆς ἀπέτυχε γιατί περιορίσθη κυρίως στὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συνταγματικοῦ κειμένου τοῦ 1864/1911. Ἐν τούτοις ὑποστηρίζεται μὲ ἐπιμονή, καὶ ἐγινε δίχως ἀντίρρηση δεκτό, νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ ἐργασία στὰ πλαίσια τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ αὐτοῦ συνταγματικοῦ κειμένου. Ἡ ἐξήγησις τῆς ἀντινομίας αὐτῆς ἀποτελεῖ, νομίζω, ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀνάλυση ποὺ θὰ ἐπακολουθήσῃ καὶ γιὰ τὴ θεμελίωση τῆς ἀπόψεως ποὺ ὑποστηρίζω ὅτι πρέπει νὰ «συνταχθῇ» Νέο Σύνταγμα.

Τὰ κύρια ἐπιχειρήματα ποὺ φέρονται ὑπὲρ τῆς «ἀναθεωρήσεως» τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου τοῦ 1864/1911, καὶ ποὺ συνοψίσθησαν χαρακτηριστικὰ στὶς συζητήσεις τοῦ ΞΗ΄ Ψηφίσματος, τῆς τελευταίας δηλ. συντακτικῆς προσπάθειας, δὲν εἶναι νομικά. Κανεὶς δὲν ὑποστήριξε ποτὲ σοβαρά, ὅτι ἡ Δ΄ Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ δὲν ἔχει τὸ νομικὸ «δικαίωμα» τῆς καθολικῆς συντάξεως τοῦ Κράτους καὶ ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ κινηθῇ στὰ οὐσιαστικὰ καὶ διαδικαστικὰ ὅρια μιᾶς ἀπλῆς (σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρ. 108) ἀναθεωρήσεως. Ἀντιθέτως μάλιστα. Ἡ Δ΄ Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ, καθὼς ὅλες οἱ συζητήσεις τῆς καὶ τὸ ἔργο τῆς (ἰδίως τὰ Ψηφίσματα) ἀποδεικνύουν, εἶχε πλήρη συνείδηση ὅτι ἀποτελεῖ Συντακτικὴ Συνελεύσις καὶ ὅτι ὁ μοναδικὸς «αὐτοπεριοσμός» τῆς εἶναι ἐκεῖνος τῆς διατάξεως τοῦ ἄρθρου 2 τοῦ Β΄ Ψηφίσματος, κατὰ τὴν ὁποῖαν «πᾶσα πρότασις περὶ ἀναθεωρήσεως διατάξεων τοῦ Συντάγματος καθορίζουσών τὴν μορφήν τοῦ Πολιτεύματος εἶναι ἀπαράδεκτος»³⁹.

Ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἡ Νομολογία, δίχως διαφωνία, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, συνέφωνησαν μὲ τὴ Βουλὴ καὶ ἀνεγνώρισαν, ἀπεδέχθησαν καὶ ἐδικαιολόγησαν τὸν

37. Βλ. Α. Βαμβέτσου: *op. cit.*, σελ. 214.

38. Βλ. Ἐφημερίς «Καθημερινή» τῆς 14 Αὐγούστου 1949 σελ. 6.

39. Βλ. Δ. Γ. Δασκαλάκη: Ἡ Τύχη τῆς Ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, σελ. 13.

συντακτικό της χαρακτήρα. Κατά συνέπειαν ή Δ' 'Αναθεωρητική Βουλή «έδικαιούτο» νά συντάξη άπ' άρχής νέο πολίτευμα. έφ' όσον και καθ' όσον τó ήθελε και τó ήδύνατο⁴⁰.

Ή θέλησις όμως τής Βουλής, έπως άνέφερα, είχε έκδηλωθῆ για μιá πολύ περιωρισμένη άναθεώρηση τού Συνταγματικού Κειμένου 1864/1911. Ή θέσις αυτή ύποστηρίζεται με τά έξῆς βασικά πολιτικά και κοινωνιολογικά έπιχειρήματα.

1. Ή Ψήφισις νέου Συντάγματος δέν είναι έπίκαιρος.

2. Τó Συνταγματικό Κείμενο τού 1864/1911 είναι «ύγιές», «άξιόλογο» και «ίκανό» νά άνταποκριθῆ στίς σημερινές συνθήκες.

3. Σύνταγμα με νέες διατάξεις δέν μπορεί νά ψηφισθῆ από Βουλή «συντακτικώς χρεωκοπημένη».

4. Ή συνταγματική έκκρεμότης έπρεπε νά «τερματισθῆ» με τήν Δ' 'Αναθεωρητική Βουλή.

5. Ό ύλικός χρόνος δέν έπαρκοῦσε «πιά» για μιá ριζικώτερη άναθεώρηση.

Ήν μελετήσωμε ένα πρós ένα τά έπιχειρήματα αυτά, θά δοῦμε ότι δέν μπορούν νά άνθέξουν σέ σοβαρή κριτική και ότι κάπου άλλοῦ θά πρέπει νά άναζητήσωμε τούς λόγους για τήν άρνηση τής Βουλής νά συντάξη πραγματικά τήν Πολιτεία.

Τó «άνεπίκαιρο» για τήν ψήφιση τού Νέου Συντάγματος έπιζητείται νά θεμελιωθῆ στο ότι τά σύγχρονα πνευματικά ρεύματα δέν έχουν άκόμα ώριμάση, ώστε νά ύλοποιηθοῦν σέ νομικές έπιταγές. «Βαθεΐαι και ούσιώδεις τροποποιήσεις τού Συντάγματος δέν έπιτρέπεται νά γίνουν, διότι δέν έχουν άποκρυσταλλωθῆ αί σκέψεις και δι' αυτό αί μεταβολαι θά είναι έποσιώδεις»⁴¹ ή με κάπως διαφορετική διατύπωση, «ΐσως άκόμη νά μήν άποκρυσταλλώθῆ ή στιγμή και τó χρονικόν σημείον κατά τó όποϊον θά ήτο φυσιολογική ή δημιουργία και

40. Βλ. π. χ. Κ. Μ. Καλλία: ορ. cit σελ. 14 έπ., Χρ. Πράτσια: Ή Βουλή και ή 'Αναθεώρηση τού Συντάγματος, «Θέμις» έτ. 1950 σελ. 458 και χαρακτηριστικώς Α. Π. 334/1950, «Ένοικιοστασιακή Έπιθεώρηση» έτ. 1950 σελ. 172 έπ. Ή άποψις ότι ή Δ' 'Αναθεωρητική Βουλή αυτοεδεδεικμένη και μετεβλήθη σέ sui generis 'Αναθεωρητική Βουλή, δέν περιορίζει τήν έκταση και τó περιεχόμενο τής άρμοδιότητός της, έφ' όσον και ως Συντακτική Συνέλευσις άναμφιβόλως θά αυτοεδεδεικνέτο σχετικώς με τήν τήρηση τών άρχών τού Πνεύματος τού Συντάγματος και τών Θεμελιωδών Θεσμών του, δεδομένου ότι τó συντακτικόν έργο θά έγίνετο με βάση τó ύφιστάμενο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό καθεστώς. Βλ. για τήν έννοια τής sui generis 'Αναθεωρητικής Βουλής, Γ. Δ. Δασκαλάκης: ένθ. άνωτ., σημ. 28 έπ.

41. Π. Κανελλόπουλος, στά Έπίσημα Πρακτικά, Δ' 'Αναθεωρητική, 1949 Συν. ΠΒ', σελ. 17 και Ό Αύτῆς, Έπίσημα Πρακτικά, Δ' 'Αναθεωρητική, 1948, σελ. 866.

ή ἀναμόχλευσις τοῦ πολιτεύματος διὰ τῆς εἰσαγωγῆς πολλῶν νέων θεσμῶν»⁴².

Ἐνα ἀπὸ τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ὅτι οἱ διαφορές της —πνευματικοῦ καὶ ὕλικου πολιτισμοῦ— μὲ τὶς προηγούμενες ἐποχές, εἶναι τεράστιες καὶ ὅτι τὸ «νέο», σ' ὅλες τὶς κοινωνικὲς καὶ τὶς πνευματικὲς ἐκδηλώσεις, ἀποτελεῖ τὸν ἀποφασιστικὸ παράγοντα τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς διαμορφώσεώς των⁴³. Ἀκόμα πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ σημερινὸς ρυθμὸς τῆς ἐξελιξέως τῆς ζωῆς μας εἶναι τόσο ταχύς, ὥστε τὰ χρονικὰ ὅρια μέσα στὰ ὁποῖα γεννιέται, διαμορφώνεται καὶ ὠριμάζει μιὰ ἰδέα φαίνονται πολὺ περιορισμένα, σὲ τρόπον ὥστε, πολλὰς φορές, οἱ «σύγχρονοι» νὰ μὴ μποροῦν νὰ συνειδητοποιήσουν τὴ ραγδαία αὐτὴ πορεία. Οἱ σκέψεις αὐτὲς ἐξηγοῦν τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν βλέπομε «ἀποκρυσταλλωμένες» τὶς νέες ἰδέες ἢ πιθανότερα τὸ νέο περιεχόμενο τῶν παλαιῶν ἰδεῶν. Ὅταν ὁμως σκεφθοῦμε τὰ αἰτήματα τῆς «πολιτικῆς» καὶ «κοινωνικῆς ἐλευθερίας» τῆς «ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπειᾶς», τῆς «κοινωνικῆς δικαιοσύνης», ὅπως τὰ ζοῦμε ἐσωτερικὰ κάθε μέρα καὶ ὅπως τὰ βλέπομε «ὑλοποιημένα» στοὺς συγχρόνους νομικοὺς καὶ κοινωνικοὺς θεσμούς, τότε ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι καὶ «νέες ἰδέες» ἔχομε καὶ οἱ ἰδέες αὐτὲς δὲν εἶναι τόσο ἀόριστες καὶ ἀσύλληπτες ὅσο φαίνονται⁴⁴.

Ἄλλωστε δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅτι μέσα στὸ νόημα τοῦ Συντάγματος περιλαμβάνεται, σὰν μιὰ οὐσιαστικὴ του λειτουργία, ἡ «συγκριτικοποίησις» καὶ ἡ «ὀριστικοποίησις» τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἰδεῶν ποὺ διαποτίζουν ἓνα λαὸ σ' ἓνα ὀρισμένο χρόνο καὶ χῶρο. Τὸ Σύνταγμα θὰ «ἀποκρυσταλλώσῃ» τὶς ἰδέες καὶ τὰ πνευματικὰ ρεύματα μιᾶς ἐποχῆς. Ὅταν παρουσιάζονται «ἀποκρυσταλλωμένα» δὲν ἔχουν πιά ἀνάγκη συνταγματικῆς «κατοχυρώσεως»⁴⁵. Ἡ

42. Γ. Μελέας : ἐπὶ τῇ Ἐπίσημῃ Πρακτικῇ, Δ' Ἀναθεωρητικῇ, 1949, Σύν. ΠΒ', σελ. 15.

43. Βλ. γιὰ τὴν κοσμοθεωρίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ 20οῦ αἰῶνος Γ. Δ. Δασκαλάκη : Ἰδέες γιὰ τὴν Πολιτικὴν Κατανόησιν τῆς Ἐποχῆς μας, 1945 σελ. 71 ἐπ. καὶ βιβλιογραφία σελ. 193 ἐπ. Ἐπίσης J. Huizinga : Incertitudes, 1939 σελ. 111 ἐπ. καὶ P. A. Sorokin : The Crisis of Our Age, 1945 σελ. 25 καὶ 321 ἐπ., J. M. Grevillot : Les grands courants de la pensée contemporaine, 1947 ἰδίως σελ. 241 ἐπ., J. Benda : Trois Idoles Romantiques, 1948 σελ. 7 ἐπ.

44. Βλ. λ. χ. Γ. Δ. Δασκαλάκη : ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 83 ἐπ., 170 ἐπ., E. Reves : Manifeste Démocratique, 1945 σελ. 9 ἐπ., A. Huxley : Ends and Means, 1946, ἰδίως σελ. 31 ἐπ., 126 ἐπ., 225 ἐπ., H. Laski : Reflections on the Revolution of our Time, 1946 σελ. 305 ἐπ., K. Mannheim : Diagnosis of our Time, 1947 σελ. 100 ἐπ., B. H. Bode : Democracy as Way of Life, 1948 σελ. 1 ἐπ., 35 ἐπ., καὶ 96 ἐπ., Sir St. Cripps : God in Our Work, 1949 σελ. 58 ἐπ., 72 ἐπ.

45. «Ἠκούσαμεν ἀκόμη, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ συντάσσωνται τὰ πολιτεύματα, νὰ ἀναμένεται ἡ ἀποκρυστάλλωσις τῶν ροπῶν τῆς Κοινῆς Γνώμης, διὰ νὰ εἶναι τὰ πολιτεύματα ἡ ἐκφράσις τῶν νέων αὐτῶν ρευμάτων. Ἀλλὰ ἐὰν πρόκειται κοινωνιολογικῶς καὶ ψυχολογικῶς τὰ πολιτεύματα νὰ ἐκφράζουν πράγματι τὰς ζυμώσεις καὶ τὰς ροπὰς τῆς Κοινῆς Γνώμης, τότε ὁ χρόνος θὰ ἦτο καταλληλότερος ἀπὸ μίαν περίοδον ἢ ὁποῖα εὐρί-

συνταγματική ιστορία και η σύγχρονη συνταγματική πραγματικότητα βεβαιώνουν όμοφωνα τις διαπιστώσεις που κάναμε. Το Σύνταγμα τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς τοῦ 1787 καὶ τὸ Γαλλικὸ Σύνταγμα τοῦ 1791, ποὺ ἔθεσαν τὶς βάσεις τοῦ ἀστικοῦ Κράτους τοῦ 19οῦ αἰῶνα, δὲν κάνουν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ προσπαθοῦν νὰ συλλάβουν τὶς διάχυτες ιδέες τῆς ἐποχῆς των, νὰ τὶς διατυπώνουν καὶ νὰ τὶς προσφέρουν γιὰ σύμβολα καὶ γιὰ σημεῖα κατευθύνσεως στοὺς λαοὺς των⁴⁶. Αὐτοὶ μὲ τὰ χρόνια τὶς ἔζησαν, τὶς καλλιέργησαν, τὶς διεμόρφωσαν καὶ τοὺς ἔδωσαν τὸ τελικὸ νόημά τους, ὅπως μᾶς παρουσιάζεται ἀποκρυσταλλωμένο» στὰ τέλη τοῦ αἰῶνα. Τὴν ἴδια ἀπόπειρα ἐπεχείρησαν καὶ τὰ δυὸ «τυπικά» καὶ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τοῦ συνταγματικοῦ τύπου τοῦ μεσοπολέμου, τὸ Γερμανικὸ Σύνταγμα τῆς Βαϊμάρης τοῦ 1919 καὶ τὸ Τσεχοσλοβακικὸ Σύνταγμα τοῦ 1920. Ἀγωνίσθησαν νὰ συμβιβάσουν τὰ ἰδιαιτέρως τῶν νέων κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν δυνάμεων ποὺ ἐδημιουργήθησαν ἀπὸ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον μὲ τὶς παραδεδομένες κρατικὲς καὶ πολιτικὲς μορφές. Καὶ τότε δὲν εἶχε τίποτα ἀποκρυσταλλωθῇ⁴⁷.

σκεται μέσα εἰς μίαν σκληροτάτην ἱστορικὴν πάλην διὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἔθνους ; Οὐδέποτε θὰ εἶναι περισσότερον ἔντονον τὸ συναίσθημα καὶ ἡ σκέψις ἀπὸ τὴν περιόδον αὐτὴν τῆς ἔθνικῆς πάλης....» Γ. Παπανδρέου : Ἐπίσημα Πρακτικά, Δ' Ἀναθεωρητικῇ, 1948 σελ. 829. Ὁλόκληρος ἡ θεωρία τῶν βασικῶν ἀρχῶν καὶ θεσμῶν («fundamental») τὰ ὁποῖα περιέχει τὸ Σύνταγμα καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ὑπάρξῃ συμφωνία, σημαίνει, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, τὴν «ἀποκρυστάλλωσίν» των. Βλ. H. Finer: The Theory and Practice of Modern Government, revised edition, 1949 σελ. 117 ἐπ., καὶ 122 ἐπ.,

46. Γιὰ τὸ ἀμερικανικὸ Σύνταγματικὸ Κείμενο βλ. ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μοναδικὴν προσπάθεια κοινωνιολογικῆς ἐρμηνείας τοῦ C. A. Beard: An Economic Interpretation of the Constitution of the United States, 1939 καὶ τὰ ἐξῆς βασικὰ ἱστορικὰ ἔργα : C. B. Swisher: American Constitutional Development, 1943 ἰδίως σελ. 28 ἐπ. καὶ 149 ἐπ., P. T. Fenn: The Development of the Constitution, 1948 σελ. 59 ἐπ., A. H. Kelly—W. A. Harbison: The American Constitution, its Origins and Development, 1948 σελ. 114 ἐπ. καὶ 167 ἐπ. Γιὰ τὴ γαλλικὴ συνταγματικὴ ἐξέλιξιν βλ. ἀντὶ ἄλλων τὸ κλασσικὸν ἔργο τοῦ M. Deslandres: Histoire Constitutionnelle de la France, de 1789 à 1870, τομ. I—II ἰδίως τὸν πρῶτον τόμον μέχρι τοῦ 1815.

47. Βλ. γιὰ τὴν γερμανικὴ ἐξέλιξιν Fr. Hartung: Deutsche Verfassungsgeschichte vom 15. Jahr. bis zur Gegenwart, 4η ἐκδ. 1933 ἰδίως §§ 57—60 καὶ H. E. Feine: Deutsche Verfassungsgeschichte der Neuzeit, 2α ἐκδ. 1940 σελ. 125 ἐπ. Ἐπίσης E. Vermeil: La Constitution de Weimar, 1923 ἰδίως σελ. 273 ἐπ. (la Constitution de Weimar et la tradition allemande) καὶ σελ. 329 ἐπ. (démocratie allemande et démocraties occidentales) καὶ J. V. Bredt: Der Geist der deutschen Reichsverfassung, 1924 σελ. 30 ἐπ. καὶ σελ. 71 ἐπ. (der Kompromiss). Γιὰ τὸ τσεχοσλοβακικὸ Σύνταγμα βλ. Fr. Weyr: Der Tschechoslovakische Staat στὸ Jahrbuch des öffentlichen Rechts, 1922 σελ. 252 ἐπ. καὶ L. Adamovich: Grundriss des Tschechoslowakischen Staatsrechts, 1929. Τὰ συνταγματικὰ κείμενα τῆς Βαϊμάρης καὶ τῆς Τσεχοσλοβακίας βλ. σὲ ἑλληνικὴ μετάφρασιν στὴ συλλογὴ : Καταστατικοὶ Χάρται, 1936 σελ. 79 ἐπ. καὶ 11 ἐπ.

Καὶ σήμερα πάλι ζοῦμε τὸ ἴδιο πρόβλημα, μεγενθυμένο μάλιστα ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ «νέου» καὶ τὴν ἀγωνία τοῦ «ἐπείγοντος».

Ζητοῦμε καὶ πάλι νὰ δώσωμε μορφή καὶ σχῆμα στὸ χάος. Τὸ Γαλλικὸ Σύνταγμα τοῦ 1946, τὸ Ἰταλικὸ τοῦ 1947 καὶ τὸ Σύνταγμα τῆς Δυτικῆς Γερμανίας τοῦ 1949 χαράζουν τὸ δρόμο⁴⁸. Τί μᾶς ἐμποδίζει νὰ πράξωμε τὸ ἴδιο; Ἀσφαλῶς ὄχι ἡ ἔλλειψις ἀποκρυσταλλωμένων νέων ἰδεῶν.

Ἡ Ἑλλάς μόλις τελείωσε τὸν «πόλεμο» καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἔχει τὴν «ἡρεμία» ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ ψήφισις νέου Συντάγματος, εἶναι τὸ ἄλλο κύριο ἐπιχειρημα τοῦ «ἀνεπικαίρου»⁴⁹. Καὶ αὐτὸ ὅμως δὲν ἔχει ἀρκετὴ δύναμη νὰ ἀντι-

48. Γιὰ τὸ γαλλικὸ Σύνταγμα τοῦ 1946 βλ. G. Scelle—G. Berlia: *La reforme Constitutionnelle*, 1945 σελ. 25 ἐπ., R. Aron—F. Clairens: *Le français devant la Constitution*, 1946 σελ. 101 ἐπ., R. Bonnard—M. Duverger: *Précis de droit public*, 1946 σελ. 81 ἐπ., J. Lafferrière: *Manuel de droit public*, 2α ἐκδ. 1947, σελ. 906 ἐπ., M. Duverger: *Cours de droit Constitutionnel*, 4η ἐκδ. 1947 σελ. 234 ἐπ., τοῦ Αὐτοῦ: *Manuel de droit Constitutionnel et de la science politique*, 1948 σελ. 302 ἐπ., M. Prélôt: *Précis de droit constitutionnel*, 1948 σελ. 309 ἐπ., R. Pinto: *Elements de droit constitutionnel*, 1948 σελ. 309 ἐπ., P. Dupont—Delestraint: *Manuel élémentaire de droit constitutionnel*, 1949 σελ. 54 ἐπ., G. Vedel: *Manuel de droit constitutionnel*, 1949 σελ. 312 ἐπ. Γιὰ τὴν Ἰταλία: M. Einaudi: *The proposed Italian Constitution*, στὸ J. K. Pollock: *Change and Crisis in European Government*, 1947 σελ. 92 ἐπ., Fr. Pierandrei: *La constitution italienne* στὴ *Revue du droit public*, 1948 σελ. 347 ἐπ. Γιὰ τὴ Γερμανία βλ. W. Wegerer: *Die neuen deutschen Verfassungen*, 1947 σελ. 7 ἐπ. καὶ 57 ἐπ., ὅπου τὰ κείμενα τῶν Συνταγμάτων καὶ τῶν πλείστων γερμανικῶν χωρῶν. Γιὰ ἄλλες χώρες βλ. J. K. Pollock: *op. cit.*, σελ. 3 ἐπ., 17 ἐπ., 105 ἐπ., 121 ἐπ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν καὶ τὰ ἐξῆς νέα μεταπολεμικὰ συντάγματα τύπου δυτικῆς δημοκρατίας, ὅλα σὲ γαλλικὴ μετάφραση, στὴ: *Documentation Française. Notes documentaires et études*: 1947 ἀριθ. 596 τὸ Σύνταγμα τῆς Ἰαπωνίας τῆς 3 Νοεμβρίου 1946, 1947 ἀριθ. 633 τὸ Σύνταγμα τοῦ Βασιλείου τῆς Καμβότζης τῆς 6 Μαΐου 1947, 1947 ἀριθ. 725 τὸ Σύνταγμα τοῦ Βασιλείου τοῦ Λάος, 1948 ἀριθ. 906 τὸ Σύνταγμα τῆς Κινεζικῆς Δημοκρατίας τῆς 1 Ἰανουαρίου 1947, 1949 ἀριθ. 1235 τὸ Σύνταγμα τοῦ Βασιλείου τοῦ Σιάμ τῆς 23 Μαρτίου 1949. Ἐπίσης υπάρχουν, καθ' ὅσον γνωρίζω, καὶ τὰ ἐξῆς μεταπολεμικὰ Συντάγματα τύπου ἀνατολικῆς «δημοκρατίας» σὲ γαλλικὴ μετάφραση στὴ *Documentation Française*: 1948 ἀριθ. 883 τὸ Πολωνικὸ «μικρὸν» Σύνταγμα τῆς 19 Φεβρουαρίου 1948 (σελ. 10), 1948 ἀριθ. 920 τὸ Ρουμανικὸ Σύνταγμα τῆς 17 Ἀπριλίου 1948, 1948 ἀριθ. 1005 τὸ Τσεχοσλοβακικὸ Σύνταγμα τῆς 9 Ἰανουαρίου 1948, 1949 ἀριθ. 1948 τὸ Οὐγγρικὸ Σύνταγμα τῆς 18 Αὐγούστου 1949 καὶ τὰ ἐξῆς σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση: τὸ Γιουγκοσλαβικὸ τοῦ 1946, «Μόρφωση» ἔτ. 1946 σελ. 180 ἐπ. καὶ τὸ Βουλγαρικὸ τοῦ 1947, στὸ δημοσίευμα τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς: Σχέδιον τοῦ Συντάγματος τῆς Βουλγαρικῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας, 1947.

49. Ἡ Ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος, ἐπιχειρουμένη ἀπὸ τὴν Βουλὴν αὐτὴν ὑπὸ τὰς σημερινὰς συνθήκας, ἀποτελεῖ τὸ ὀλιγώτερον πρόκλησιν πρὸς τὸ μαχόμενον ἔθνος, Γ. Μάυρος: Ἐπίσημα Πρακτικὰ, ἐνθ., ἀν. 1948 σελ. 872. Ἡ σύνταξις (Συντάγματός) προϋποθέτει κατασταλαγμένην περίοδον, νηφάλιον νοῦν καὶ ἀτμόσφαιραν ἀπηλλαγμένην ἀπὸ τὰς ἀναθυμιάσεις τῶν προκαταλήψεων καὶ τῆς ἐπιδράσεως συνταρακτικῶν γεγονότων» Ε. Αουλακάκης: Ἐπίσημα Πρακτικὰ, ἐνθ. ἀν., 1948 σελ. 1055.

σταθῇ σὲ σοβαρώτερη κάπως κριτική. Σύνταγμα καὶ ἐξάσκησης τῆς Συντακτικῆς Ἐξουσίας σημαίνει καθολικὴ διαμόρφωση τῆς κρατικῆς ζωῆς. Ἐχει τὸ νόημα τῆς δημιουργίας μιᾶς νέας «τάξεως», καὶ τῆς θέσεως τῶν προϋποθέσεων γιὰ μιὰ καινούργια ζωὴ. Ὁ πόλεμος, ἡ κατοχὴ, ἡ ἀνταρσία δὲν ἐδημιούργησαν τὴν ἀνάγκη γιὰ μιὰ καθολικὴ «ἀνασύνταξη» τῆς κρατικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς μας ζωῆς; Ἀναμφισβητήτως ναί. Κανεὶς δὲν ὑποστηρίζει τὸ ἐναντίον. Τότε ὅμως;

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἱστορία ὅλων τῶν Συνταγμάτων πείθει ὅτι ἐτέθησαν σὲ στιγμὲς κρίσεως, πολέμων, χάους, καὶ ἀοριστίας. Καὶ «ἐτέθησαν» ἀκριβῶς σὰν τὸ «ὀρόσημο» γιὰ τὴν ἐναρξὴ μιᾶς ἄλλης «ἡρεμης» περιόδου⁵⁰. Ὁ πρόπαππος τῶν συγχρόνων συνταγματικῶν κειμένων τὸ Instrument of Government τοῦ 1653 τοῦ Κρόμβελ, συνετάχθη μὲ τὴν κλαγγὴ τῶν ὅπλων τῶν ἐπαναστατῶν⁵¹.

Τὰ γαλλικὰ Συντάγματα τῆς Ἐπαναστάσεως ἐψηφίζοντο μέσα σὲ ἀτμόσφαιρα ἀνατροπῆς καὶ πολέμου. Οἱ συνθήκες τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τοῦ 1787 μετὰ τὴν ἐπανάσταση καὶ τὸν πόλεμο δὲν ἦσαν *mutatis mutandis* περισσότερο ἀόριστες καὶ προβληματικὲς ἀπὸ τίς σημερινές; Τὰ ἴδια ἰσχύουν σχεδὸν γιὰ ὅλα τὰ Εὐρωπαϊκὰ καὶ τὰ Συντάγματα τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰῶνα, καὶ πῶς πολὺ γιὰ τὰ τρία μεταπολεμικὰ Συντάγματα ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω⁵². Ἀκόμα καὶ οἱ πατέρες μας ἐννοιοῦσαν τὴν ἀνάγκη νὰ θέσουν «νέο» Σύνταγμα ὅταν, παρὰ τὸν κίνδυνο καὶ τὸν ἀγῶνα, τὸ 1821, τὸ 1827, τὸ 1832 ψήφισαν τὰ πολιτεύματα τῆς Ἐπιδαύρου, τῆς Τροιζήνος καὶ τοῦ Ἄργους, ὅταν ἀργότερα τὸ 1843 πειθανάγκαζαν τὸν Ὀθωνα νὰ τοὺς παραχωρήσῃ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844, ὅταν τέλος τὸ 1864 μὲ ἐπανάσταση

50. «Εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ Κράτη, ἰδίως κατόπιν ἑκατέρου τῶν τελευταίων μεγάλων πολέμων, τὰ Συντάγματα εἶναι προϊόντα τῶν μεγάλων γεγονότων τὰ ὁποῖα ἠκολούθησαν αὐτοῦς. Διότι τὰ Συντάγματα—αἱ μεταβολαὶ καὶ αἱ ἀνανεώσεις των—καὶ προέρχονται ἐκ τῶν μεγάλων πολιτειακῶν καὶ σκληρῶν κοινωνικῶν κλονισμῶν, καὶ ὑπηρετοῦν τὰς ἐντεῦθεν γεννωμένας νέας συνήθως τάσεις πρὸς συγκρότησιν τῆς δημοσίας ζωῆς. Μετὰ τοὺς μεγάλους αὐτοὺς ἐκ τῶν μεγάλων ἱστορικῶν γεγονότων κλονισμοὺς, ἀκολουθοῦν πάντοτε τεταραγμένοι καιροί, ἐπὶ τῶν ὁποίων τὰ Συντάγματα, αὐτὰ ἀκριβῶς, ὡς ἐκδηλώσεις ἐπιτακτικαὶ τῶν μοιραίων εἰς τὰς ψυχὰς τῶν λαῶν μεταβολῶν, καλοῦνται νὰ ἐπιβάλλουν τὸ τέρμα τῆς διαταραχῆς, νὰ ἐγκαταστήσουν τοὺς νέους καιροὺς τῆς ἡρέμου πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς συμβιώσεως.....»
B. Σ τ ε φ α ν ὀ π ο υ λ ο ς, Ἐ π ῖ σ η μ α Π ρ α κ τ ι κ ᾶ, ἔθ. ἀν., 1948 σελ. 1001.

51. Γιὰ τὸ Instrument of Government βλ. M. A. Thomson: *Constitutional History of England*, (1642—1801), 1938 σελ. 32 ἐπ., T. P. Taswell—Langmead—Th. F. T. Plucknett: *English Constitutional History*, 10η ἐκδ. 1946 σελ. 466 ἐπ. D. Lindsay Keir: *Constitutional History of Modern England*, 3η ἐκδ., 1946 σελ. 222 ἐπ., S. B. Crimes: *English Constitutional History*, 1947 σελ. 156 ἐπ.

52. Τὴν καλὴτερη συνοπτικὴ εἰκόνα τῶν δημοκρατιῶν τῆς νοτίου Ἀμερικῆς τὴν δίδει, καθ' ὅσον γνωρίζω, ὁ J. Bryce: *Les Republiques sud-américaines*, γαλλ. μετ., τόμ. I—II, 1915. Γιὰ τὴν πολιτειακὴ κατὰστασιν βλ. ἰδίως τόμ. II σελ. 241 ἐπ.

έθεμελιώναν τὸ τότε Κράτος⁵³. Καὶ στὴν κρίσιμο γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἀρχὴ τῆς περιόδου τοῦ μεσοπολέμου, ἐνῶ συνεχίζεται ἡ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία ἢ ἐνῶ 1.400.000 πρόσφυγες δημιουργοῦσαν τὸ μεγαλύτερο ἐθνικὸ καὶ κοινωνικὸ ζήτημα τῆς φυλῆς, καὶ τότε ἀκόμα ζοῦσαν τὸ πρόβλημα καὶ ἐπεζητήσαν τὸ 1920 καὶ τὸ 1925 νὰ βάλουν καινούργιες βάσεις στὴν Πολιτεία⁵⁴. Δὲν χρειάζονται νομίζω ἄλλα παραδείγματα γιὰ νὰ πεισθῇ κανεὶς ὅτι τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἐλλείψεως ἐπικαιρότητος, λόγῳ τῶν ἀνωμάτων συνθηκῶν, γιὰ τὴν ψήφισή νέου Συντάγματος δὲν στηρίζεται σὲ σταθερὲς βάσεις. Ἀντιστρέφοντας μάλιστα τὸ ἐπιχείρημα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξῃ μὲ συνέπεια τὴ θέση, ὅτι μόνον ἡ ἀναθεώρησις ἐνὸς συνταγματικοῦ κειμένου, ποὺ προϋποθέτει πίστη στὶς βασικὰς ἀρχὰς καὶ στοὺς θεσμοὺς ποὺ τὸ διέπουν, καὶ ἐπουσιώδεις μόνον μεταβολὲς στὴν ὁργάνωσή ἢ στὴ διαδικασία τῆς λειτουργίας τοῦ Κράτους, ἀπαιτεῖ εἰρηνικὲς, σταθερὲς καὶ ὁμαλὲς κοινωνικὲς συνθῆκες.

Ἄλλ' ἂς ἔρθωμε στὸ δεύτερο ἐπιχείρημα. Ὑποστηρίζεται ὅτι τὸ Συνταγματικὸ Κείμενο τοῦ 1864/1911, αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀποτελεῖ ἓνα «ἀξιόλογο» καὶ «ὕγιες» Σύνταγμα καὶ παρουσιάζει ὅλες τὶς δυνατότητες γιὰ νὰ ἀνταποκριθῇ μὲ ἐπιτυχία στὶς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς μας. «Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 εἶναι ἱκανὸν νὰ θεραπεύσῃ καὶ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἔχει ἱκανὴν ἐλαστικότητα ὥστε νὰ μὴν παρεμβάλλῃ πρόσκομμα εἰς τὴν ὁμαλὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ βίου τοῦ Ἔθνους. Διὰ τῶν σαφῶν καὶ σοφῶν διατάξεών του, ὡς αὐταὶ ἡρμηνεύθησαν, ἐφηρμόσθησαν καὶ διεμορφώθησαν ὑπὸ τῆς Νομολογίας τῶν Δικαστηρίων μας καὶ ὑπὸ τῶν Συνταγματικῶν καὶ Κοινοβουλευτικῶν Ἐθίμων, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν σπουδαίαν πηγὴν τοῦ συνταγματικοῦ ἡμῶν πολιτεύματος, τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 κατέδειξεν ἱκανότητάς προσαρμογῆς εἰς τὰς ἐξελισσομένης ἀνάγκας καὶ κατέκτησε τὴν συνείδησιν τοῦ Ἔθνους»⁵⁵. «Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 ἔχει ὑπὲρ αὐτοῦ μακρὰν συνταγματικὴν παράδοσιν, τὸ κύρος δύο Συνελεύσεων, τὴν ἐπὶ ἓνα αἰῶνα περίπου ἐφαρμογὴν καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς νομολογίας»⁵⁶.

Πρὶν ἀξιολογήσωμε τὸ δεύτερο αὐτὸ ἐπιχείρημα θεωρῶ σκόπιμο νὰ διακρίνω τὴν ἱστορίαν τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου 1864/1911 σὲ δύο περιόδους. Ἡ πρώτη ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν ψήφισή του μέχρι τοῦ 1911, συνδέεται μὲ μιὰ θλιβερή, ἀπὸ ἀπόψεως κρατικῆς λειτουργίας, διοικήσεως καὶ κράτους δικαίου, περίοδο τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἡ κακοδιοίκησις, ἡ κομ-

53. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: Ἑλληνικὴ Συνταγματικὴ Ἱστορία, 2α ἐκδ. 1948, σελ. 19 ἐπ., 44 ἐπ., καὶ 62 ἐπ.

54. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 106 ἐπ., καὶ 117 ἐπ.

55. Β. Παπαρρηγόπουλος: Ἐπίσημα Πρακτικά, Δ' Ἀναθεωρητικῇ, 1949, Συν. Π σελ. 9.

56. Χρ. Θηβαῖος: ἐνθ. ἀνωτ., Συν. ΠΑ' σελ. 17.

ματική κραιπάλη και ή ἀγαλίνωτος μικροπολιτική στάσις τῆς ὀλιγαρχίας, πού ἐβλάστησαν και ἀνεπτύχθησαν μέσα στά πλαίσια και μέ τήν προστασία τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864⁵⁷, ἐπέτυχαν νά καταπνίξουν τὸ ἀνορθωτικὸν ἔργο τοῦ Χ. Τρικοῦπη και θά κυριαρχοῦσαν ἴσως ἀκόμα, ἂν δὲν συνέβαινε ή Ἐπανάστασις τοῦ Γουδι και ή ριζική μεταβολή πού ἐπῆλθε μέ τήν ἀνοδο στήν πολιτική σκηνή τοῦ Ε. Κ. Βενιζέλου. Εἶναι κοινοτυπία νά ἐπαναλάβη κανεὶς ὅτι τὰ περισσότερα δεινὰ τῆς ἐλληνικῆς κακοδαιμονίας στήν 50ετία (1864—1911) τὰ ἐπέρριπτον και συνεχίζουν νά τὰ ἐπιρρίπτουν, στὸ Συνταγματικὸ Κείμενο τοῦ 1864⁵⁸. Σὰν ἀπαραίτητος και ἐπιτακτική προϋπόθεσις τῆς ἐλληνικῆς ἀναγεννήσεως, ἐθεωρήθη, και δικαίως, ἀπὸ τήν ἐπιστήμη και τήν πολιτική ἡγεσία τῆς ἐποχῆς (1909—1911) ή μεταβολή τοῦ «ἀσυγχρονίστου», «ἀνεπαρκοῦς», «χαώδους» και «ἐλλειπεστάτου» «Συντάγματος τοῦ 1864»⁵⁹.

Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους ἐφθάσαμε στήν ἀναθεώρηση» τοῦ 1911, πού ἐνῶ στήν πραγματικότητα ἀπετέλεσε συντακτικὸ ἔργο, γιὰ λόγους καθαρῶς

57. Χαρακτηριστική ὅσο και ἀντικειμενική εἰκόνα τῆς καταστάσεως, ἰδίως ἀπὸ ἀπόψεως πολιτικῆς ὀργανώσεως, παρουσιάζει ή μελέτη τοῦ Σ. Εὐλαπίου: 'Η ἐν Ἑλλάδι Κκοδιοικήσις τὰ Αἴτια αὐτῆς και τὰ τῆς Θεραπείας Μέσα, 1894, ἰδίως σελ. 28 ἐπ. και 408 ἐπ.

58. Ἐπιγραμματικά ὁ Ν. Δημητράκοπουλος, ἔλεγε «.....ἀπὸ δεκαετηρίδων ἤδη εἰς ἐπιστημονικά συγγράμματα, εἰς ἐπιστημονικοὺς συλλόγους, εἰς ἐταιρείας και κατὰ πᾶσαν εὐκαιρίαν ἐξεδηλώθη πάντοτε ή εὐχή περὶ ἀναθεωρήσεως (τοῦ Συντάγματος)» «.....και, ἀδιάφορον ἂν καλῶς ή κακῶς, εἰς τὰς ἐλλείψεις τούτου ἀποδίδονται τὰ δεινὰ τῆς συγχρόνου πολιτικῆς καταστάσεως» βλ. Πολιτικά, τ. I, 1915 σελ. 427 και 430. Βλ. ἐπίσης Α. Γλαράκη: Τὸ Σύνταγμα και ή Ἀναθεώρησις αὐτοῦ, 1910 «.....ἵνα ἐξασφαλισθῇ ή διοικήσις ἀπὸ ἀλλοτρίων ἐπεμβάσεων, και ἀπαλλαγῶμεν τῆς κρατοῦσης δυσπραγίας, δέον νά ἀναθεωρηθῇ τὸ Σύνταγμα», (σελ. 1), Α. Σκιᾶ: Πρόχειρος Ὑποτύπωσις μεταρρυθμίσεως τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, 1910 «...ὑπάρχουσιν ὅμως ἐν τῷ νῦν Συντάγματι και διατάξεις αὐτὸ τοῦτο ὀλέθριαι, εἰς ἃς ὀφείλεται πρῶτιστα ή παροῦσα κακονομία, αὐταὶ δὲ ἐξελεγχόμεναι πρέπει νά μεταβληθῶσιν ὁλοσχερῶς» (σελ. 25/26) και Α. Εὐταξίου: 'Η Ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος 1911 σελ. 1 ἐπ. Μία συνοπτική εἰκόνα τῶν διαφορῶν προτάσεων γιὰ μιὰ ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος ἀπὸ τὸ 1874 ἕως τὸ 1910 παρέχει ὁ Κ. Βασίλειος: 'Η Ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος, 1912, σελ. 8 ἐπ. ὅπου και ή σχετική φιλολογία. Στὸν περίφημο δὲ λόγο του τῆς 17ης Νοεμβρίου 1910 ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ἀφοῦ ἐσημείωσε ὅτι ή ἀναθεώρησις ἐγένετο «ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἐπαναστάσεως και τῆς κοινῆς γνώμης» ἐτόνισε ὅτι «θὰ ἦτο ἐγκληματικὸν ἀφοῦ μετὰ πενήκοντα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἰσχύοντος πολιτεύματος ἐξεργάγη μιὰ ἐπανάστασις, νά μὴ χρησιμοποιηθῇ τοῦλάχιστον αὐτή, ὅπως ἐπενεχθῶσιν εἰς τὸ καθεστὸς πολίτευμα αἱ ὑπὸ τῆς πενηκονταετοῦς πείρας ἐνδεικνύμεναι τροποποιήσεις ἐκείναι, αἱ ὅποια, ἂν και δὲν ἀφορῶσι τὰς θεμελιώδεις βάσεις τοῦ Πολιτεύματος, στρέφονται ὅμως περὶ διατάξεις οὐσιώδεις αὐτοῦ, και ἄνευ τροποποιήσεως τῶν ὁποίων θὰ ἀπέβαινε και πάλιν ἀναγκαία βραδύτερον νά ἐξέγερσι διὰ νά κατορθωθῇ ή ἐπιτυχία μεταρρυθμίσεως τοῦ πολιτεύματος, ἥτις διὰ τῆς νομίμου ὁδοῦ δὲν θὰ ἦτο πρακτικῶς ἐφικτή». Βλ. και Ἐφημερίς Βουλῆς Ἑλλήνων: 'Η Κοινοβουλευτική Ἱστορία τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου, τόμ. Α' 1926, σελ. 10, 11.

59. Βλ. και Γ. Κ. Ἀσπρέα: Πολιτικά, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, ἐκδ. 2α τόμ. III, σελ. 126 ἐπ.

πολιτικούς⁶⁰, πού δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ, περιωρίσθη καὶ ἐχαρακτηρίσθη μετριοφρόνως σὰν ἀπλὴ «ἀναθεώρησις»⁶¹. Ποιὰ εἶναι ἡ «ἀξία» τοῦ «ἀναθεωρηθέντος» Συνταγματικοῦ Κειμένου 1864/1911 ἢ καθὼς τὸ ὀνομάζουμε συνήθως τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911, πού μ' αὐτὸ ἀρχίζει ἡ δευτέρα περίοδος τῆς ἱστορίας τοῦ Κειμένου; Εἶναι δύσκολο νὰ τὸ κρίνῃ κανεὶς γιατί δὲν ἴσχυσε πραγματικά παρὰ μόνον τρὶα χρόνια⁶². Συνοψίζω τὴν ἱστορία τῆς μοίρας του πού θὰ μᾶς ὑποβοηθήσῃ στὴν θέσῃ πού θὰ πρέπει νὰ πάρωμε ἀπέναντί του⁶³. Μὲ τὸν παγκόσμιον πόλεμον τοῦ 1914 καὶ τὴν ἐπιστράτευση τοῦ 1915 αἴρονται οἱ προϋποθέσεις τῆς ὁμαλῆς ἐφαρμογῆς του⁶⁴. Τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν 1915—1917 ὀδηγοῦν στὶς πρῶτες παραβιάσεις του, πού συνεχίζονται ἐξακολουθητικὰ ἕως τὸ 1920⁶⁵. Ἡ Γ' ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὴ Συνέλευσις τὸ κρίνει «ὡς μὴ ἀνταποκρινόμενον» στὶς τότε συνθήκες καὶ προπαρασκευάζει τὴν ἀναθεώρησή του⁶⁶.

Τὸ 1924 καταργεῖται⁶⁷. Ἀπὸ τὸ 1925 ἕως τὸ 1935 ἰσχύει ἓνα πολίτευμα διαφορετικοῦ τύπου, ὅπως τελικῶς ἀπεκρυσταλλώθη στὸ Συνταγματικὸ Κείμενο τῆς 3ης Ἰουνίου 1927⁶⁸. Στὶς 10 Ὀκτωβρίου τοῦ 1935 ἡ Ε' ἐν Ἀθήναις

60. Βλ. Κ. Μ. Καλλιὰ: *op. cit.*, σελ. 16, 21 καὶ 25.

61. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: Ἡ Τύχη τῆς Ἀναθεώρησης, σελ. 30.

62. Περισσότερον ἐλευθέρως στοὺς ὑπολογισμούς του ὁ Σ. Μαρκεζίνης ὑποστηρίζει ὅτι «.....τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 δὲν ἐφημερίσθη, παρὰ μόνον ἐπὶ μίαν πενταετίαν» βλ. Ἐπίσημα Πρακτικά, Δ' Ἀναθεωρητικῇ, 1948 σελ. 831.

63. Βλ. γιὰ τὰ παρακάτω Γ. Δ. Δασκαλάκη: Ἑλληνικὴ Συνταγματικὴ Ἱστορία, σελ. 82 ἐπ.

64. Βλ. τὸ Β. Δ. τῆς 10 Σεπτεμβρίου 1915 «περὶ κηρύξεως ἐπιστρατεύσεως» καὶ τὸ ἐπακολουθήσαν Β. Δ. τῆς 11 Σεπτεμβρίου 1915 «περὶ θέσεως εἰς ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου ὉΕΘ' ἐν Μακεδονίᾳ».

65. Σημειῶνω μερικὰς ἐξόχως χαρακτηριστικὰς ἀντισυνταγματικὰς πράξεις: π. χ. τὸ Β. Δ. τῆς 14 Ἰουνίου 1917 «περὶ ἀναστολῆς πασῶν τῶν συνταγματικῶν διατάξεων περὶ δικαστικῶν ὑπαλλήλων», τὸ Β. Δ. τῆς 20 Ἰουνίου 1917 «περὶ ἀναστολῆς πάσης διατάξεως περὶ μονιμότητος τῶν δημοσίων λειτουργῶν καὶ ὑπηρετῶν παντὸς κλάδου», τὸ Β. Δ. τῆς 29 Ἰουνίου 1917 «περὶ ἀνακλήσεως τοῦ ἀπὸ 29 Ὀκτωβρίου 1915 Β. Δ. περὶ διαλύσεως τῆς Βουλῆς τῆς Κ' Περιόδου καὶ συγκλήσεως τῆς Βουλῆς τῆς Κ' Περιόδου εἰς Δευτέραν τακτικὴν σύνοδον» τὸ Συντ. Β. Δ. τῆς 28 Μαΐου 1919 «περὶ παρατάσεως τῆς διαρκείας τῆς Κ' Περιόδου τῆς Βουλῆς», τὸ Συντ. Β. Δ. τῆς 28 Νοεμβρίου 1919 «περὶ παρατάσεως τῆς Κ' Περιόδου τῆς Βουλῆς ἐπὶ τέσσαρας εἰσέτι μῆνας» κλπ.

66. Βλ. τὰ Πρακτικὰ τῶν Συνεδριάσεων τῆς (11μελοῦς) Ἐπιτροπῆς διὰ τὴν κατάρτισιν σχεδίου Συντάγματος, 1921.

67. Βλ. τὰ Ψήφισματα: τῆς 27 Φεβρουαρίου 1924 «περὶ ἐνεργείας δημοψηφίσματος διὰ τὸ Δυναστικὸν καὶ τὸ Πολιτικὸν», τῆς 25 Μαρτίου 1924 «περὶ ἐκπτώσεως τῆς Δυναστείας καὶ ἀνακηρύξεως τῆς Δημοκρατίας», τῆς 24 Μαΐου 1924 «περὶ καθορισμοῦ τοῦ τίτλου τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ὡς «Ἑλληνικὴ Δημοκρατία».

68. Βλ. τὸ Ψήφισμα τῆς 30 Ἰουνίου 1925 «περὶ συστάσεως Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ψήφισιν τοῦ καταστατικοῦ χάρτου», τὴν Πράξιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου τῆς 28 Σεπτεμβρίου 1925 «περὶ τροποποιήσεως καὶ δημοσιεύσεως τοῦ Συντάγματος τοῦ

Ἑθνικῇ Συνέλευσις, ἐπαναφέρει προσωρινῶς τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911. Ἡ ἀνάγκη ὠδήγησε καὶ στὴ διατήρηση ἀρκετῶν ἀρθρῶν τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου τοῦ 1927, πού μαζὺ μὲ ὀχι λίγες «κοσμογονικὲς» Συντακτικὲς Πράξεις ἀποτελοῦν τὸ συνταγματικὸ ὑπόβαθρο μέχρι τῶν ἐκλογῶν τοῦ Ἰανουαρίου 1936⁶⁹.

Ἡ Γ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ τοῦ 1936 ἀπεφάσισε καὶ πάλι τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911, ἀλλ' ἡ δικτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου δὲν τὴν ἄφισε νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἔργο της. Ἀπὸ τὸ 1936 ἕως τὸ 1944 ζήσαμε δίχως Σύνταγμα⁷⁰. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 ἀνεβίωσε «σιωπηρῶς»⁷¹, καὶ «συνεπληρώθη» μέχρι τῶν ἐκλογῶν τῆς 31 Μαρτίου τοῦ 1946 μὲ 115 Συν/κὲς πράξεις καὶ μὲ μία ἀκόμη (τὴν 116 τῆς Κυβερνήσεως Π. Π ο υ λ ί τ σ α)⁷² ἀπὸ τίς ἐκλογὲς τοῦ 1946 ἕως οὗτο συγκληθῇ ἡ Βουλὴ. Ἀπὸ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ ὁμαλοῦ πολιτικοῦ βίου τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 ἰσχύει, θεωρητικῶς ὅμως, γιατί τὰ γεγονότα ἐξηνάγκασαν τὴν Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ νὰ ἐκδώσῃ 73 Ψηφίσματα ἐκ τῶν ὁποίων τὰ περισσότερα δὲν συμβιβάζονται οὔτε μὲ τὸ γράμμα, ἀλλ' οὔτε καὶ μὲ τὸ πνεῦμα του.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κριτικὴν πού ἀνέφερα⁷³ σχετικῶς μὲ τοὺς λόγους ἀποτυχίας τοῦ ἔργου τῆς Συνταγματικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Β' Ψηφίσματος πού ἔγινε μὲ σκοπὸ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911 καὶ πού ἰσχύουν καὶ ἐδῶ θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω καὶ τίς ἐξῆς ἐπὶ πλέον σκέψεις:

Πρὶν ἀκόμα μεσολαβήσῃ ὁ Β' Παγκόσμιος πόλεμος, πέντε συντακτικὰ Σώματα (1920, 1924, 1926, 1935, 1936) ἔκριναν ὅτι δὲν ἦταν «ἐικανὸν» νὰ

παρὰ τῆς τριακονταμελοῦς Ἐπιτροπῆς Ψηφισθέντος» καὶ τὸ Σύνταγμα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας, ὡς ἐδημοσιεύθη τροποποιηθὲν ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση Θ. Παγκάλου, Ἐφημ. τῆς Κυβ. τεύχ. Α' ἀριθ. 274 τῆς 29 Σεπτεμβρίου 1925, καθὼς καὶ τὸ κείμενο τοῦ Συντάγματος τὸ ὁποῖον ἐψηφίσθη ἀπὸ τὴν 30μελῇ Ἐπιτροπῇ καὶ ἐδημοσιεύθη ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Γ. Κονδύλη, Ἐφημ. τῆς Κυβ. τεύχ. Α' ἀριθ. 334 τῆς 22 Σεπτεμβρίου 1926.

69. Βλ. τὸ Ψήφισμα τῆς 10 Ὀκτωβρίου 1935 «περὶ καταργήσεως τοῦ πολιτεύματος τῆς ἀβασιλεύτου Δημοκρατίας»: «4)...Ἐπαναφέρει προσωρινῶς ἐν ἰσχύϊ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 μέχρι τῆς ἐπιψηφίσεως τοῦ νέου Συντάγματος», καθὼς καὶ τίς Συντακτικὲς Πράξεις Δ/1935 καὶ Ζ/1935 μὲ τίς ὁποῖες διειθεροῦντο τὰ ὑπ' ἀριθ. 20, 29, 49, 57, 58, 91, 102-105, 109-112 καὶ 114 ἄρθρα τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927.

70. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκης: Ἡ νομιμότης τῶν Κυβερνήσεων Ἀπελευθερώσεως καὶ οἱ Συνταγματικὲς Δεσμεύσεις των, 1946 σελ. 24.

71. Βλ. Σ. τ. Ε. 13/1945 «Ἐφ. Ἑλλ. καὶ Ἀλλ. Νομολογίας», ἔτ. 1945 σελ. 26 «ἐπαναφέρει ἐν ἰσχύϊ, σιωπηρῶς πλὴν σαφῶς, ὁ καταστατικὸς χάρτης τῆς χώρας καὶ ἐτέθη πάλιν ἐν λειτουργίᾳ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ τὸ σύστημα τῶν λειτουργιῶν τῆς Πολιτείας καὶ τῶν συνταγματικῶν ἐν γένει ἐγγυήσεων».

72. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἐξεδόθησαν πράγματι 115 Συντακτικαὶ Πράξεις ἀριθμημέναις ὁμῶς 1-116. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 3 δὲν ἐδημοσιεύθη. Ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν 115 καὶ τῆς 116, «περὶ καταργήσεως τῆς ὑπ' ἀριθ. 47/1945 Σ. Π.», τῆς Κυβερνήσεως Παναγ. Πουλίτσα, γίνεται γιατί ἡ τελευταία ἐξεδόθη μετὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς καὶ ὀλίγες μόλις ἡμέρες πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν της.

73. Βλ. παραπάνω σελ. 11 καὶ 12.

άνταποκριθῇ στὰ νέα τότε πολιτικά καὶ κοινωνικά δεδομένα⁷⁴. Ὁ αἰὼν τοῦ ἀτόμου πού ἀρχίζει μὲ τὸν Β΄ Παγκόσμιον πόλεμον καὶ πού ἀνέτρεψε ριζικά ὅλες τις πολιτικές, κοινωνικές, οἰκονομικές καὶ πνευματικές προϋποθέσεις τῆς ζωῆς μας, φαίνεται ὅτι ἐπηρέασε «ἀναζωογονητικά» στὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 καὶ τὸ κατέστησε μονομιᾶς ἱκανὸ νὰ «θεραπεύσῃ καὶ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ». Γιατί ἄραγε νὰ μὴν ὑποστηρίξῃ κανεὶς ὅτι ἡ ἀπόβασις στὴ Νορμανδία θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιηθῇ μὲ καρυοφίλια καὶ σασεπώ;

Ἡ ἐλαστικότητα τοῦ καὶ ἡ ἱκανότης προσαρμογῆς τοῦ δυστυχῶς δὲν ἀποδεικνύεται. Τουναντίον μάλιστα. Τὶς λίγες περιόδους πού ἴσχυσε (1920, 1935, 1946—1949) οἱ πολιτικές καὶ κοινωνικές ἀνάγκες ἐπέβαλαν τὴν ἐκδοσὴ ἐκατοντάδων Συντακτικῶν Πράξεων καὶ Ψηφισμάτων πού τοῦ ἀνατρέπουν ριζικά τὶς πολιτικές καὶ ὀργανωτικές βάσεις του⁷⁵. Ἡ ἐλαστικότης καὶ ἡ ἱκανότης προσαρμογῆς ἐνὸς συνταγματικοῦ κειμένου ἐξαρτᾶται, σχεδὸν ἀποκλειστικά, ἀπὸ τὴ δυνατότητά του νὰ ἀντιμετωπίζῃ μὲ ἐπιτυχία νέες καὶ ἀπρόβλεπτες καταστάσεις, χωρὶς νὰ μεταβάλλεται ἢ νὰ τροποποιεῖται τὸ γράμμα τοῦ ἢ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀκόμα. Τὸ Συν-

74. Βλ. μερικές χαρακτηριστικές ἀπόψεις: «Τὸ Σύνταγμα τὸ ὁποῖον διέπλεσαν αἱ γενεαὶ τοῦ παρελθόντος, ὑπὸ ὠρισμένους ὁρους καὶ ὑπὸ ὠρισμένας ἀνάγκας, τὸ Σύνταγμα τοῦτο, ἡ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων ἐπιβάλλει ν' ἀναθεωρηθῇ καὶ νὰ συζητηθῇ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ παρόντος, ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων, οἱ ὅποιοι ἐκπροσωποῦσι τὸ σύνολον τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, τὰς παρ' αὐτοῦ διακρίσεις πολιτικῶν ἀρχῶν καὶ τὰς ἀνάγκας τῶν ἐθνικῶν μειονοψηφιών» Ν. Στράτος, στὴν Ἑφημερίδα τῶν Συζητήσεων, Γ' Συντακτικῆ Συνέλευσις 1921, 1932 σελ. 12. Πρέπει νὰ ἐπαναδοθῇ εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 τὸ «κύρος, ὅπερ ἀναμφισβητήτως ἀπώλεσεν διὰ τῶν διαδοχικῶν ἀπὸ τοῦ 1910 καὶ ἐντεῦθεν παραβιάσεων τῶν θεμελιωδῶν καὶ μὴ διατάξεων αὐτοῦ» Π. Ἀργυρόπουλος, στὴν Ἑφημερίδα τῶν Συζητήσεων, ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 16. «.....Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864 ἔτους, (εἶναι) γηραλέον ἤδη, ἀριθμεῖ 60 ἐτῶν ζωὴν, δυσκόλως δέεις γηραλέα σώματα..... ἐμφυσῶνται αἱ μεγάλοι ἰδέαι, αἱ νεωτεριστικαὶ ἰδέαι..... Αἱ θεμελιώδεις διατάξεις τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864 ἔτους, οὐδαμῶς ἐθίχθησαν διὰ τῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911..... Οὔτε εἶναι δυνατόν, (καὶ) θεμελιώδεις τινὲς τοῦλάχιστον διατάξεις τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911 ἔτους, νὰ παραμείνωσιν ὡς ἐψηφίσθησαν, διότι εἶναι σόλικαι καὶ ἀντεθνικαί» Ν. Αεβίδης, στὴν Ἑφημερίδα τῶν Συζητήσεων, ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 24. «Νὰ ἐπαναφέρωμεν τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864;» Οχι. Διότι κατὰ τοῦ Συντάγματος αὐτοῦ εἶχον γίνεαι τοῦ κόσμου αἱ ἐπαναστάσεις, εἶχον γίνεαι δύο Συνελεύσεις διαλυθεῖσαι ἀμφοτέραι διὰ τῆς βίας» Χ. Λαδάς, στὴν Ἑφημερίδα Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, 1926, 1928, σελ. 50. «..... Τὸ Σύνταγμα τὸ ὁποῖον ἔχομεν καὶ σήμερον καὶ βάσει τοῦ ὁποίου δὲν δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν» Τ. Ροδόπουλος, στὰ Ἐπίσημα Πρακτικά, Γ' Ἀναθεωρητικῆς 1936, 1938 σελ. 127.

75. Ψηφίσματα ἐξέδωσαν ἡ Γ' Συντακτικῆ Συνέλευσις τοῦ 1920, ἡ Γ' Ἀναθεωρητικῆ Βουλὴ τοῦ 1936 καὶ ἡ Δ' Ἀναθεωρητικῆ Βουλὴ τοῦ 1946. Συντακτικὲς Πράξεις ἐξέδωσαν οἱ Κυβερνήσεις Γ. Κονδύλη (1935) (ὅπ' ἀριθ. Α—ΙΑ καὶ δύο ἀνευ ἀριθμῆσεως), Κ. Δεμερτζῆ (1936) (ὅπ' ἀριθ. Α—Γ) Ι. Μεταξά (1936—1940) (τῆς 6 Νοεμβρίου 1940) καὶ οἱ μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν Κυβερνήσεις (1944—1946).

ταγματικό Κείμενο τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν τοῦ 1787 καὶ οἱ Συνταγματικοὶ Νόμοι τῆς Γ' Γαλλικῆς Δημοκρατίας τοῦ 1875 προσφέρονται σὰν χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἐλαστικῶν καὶ εὐπροσαρμοστῶν πολιτευμάτων⁷⁶.

Ἡ «σοφία» τοῦ καὶ τὸ «κύρος τῶν δύο Συνελεύσεων ποὺ τὸ ἐψήφισαν» δὲν μπόρεσαν νὰ κατισχύσουν καὶ νὰ μὴ «στραπατσαρισθῇ», ὅσο κανένα ἄλλο Συνταγματικὸ Κείμενο στὴν ἐλληνικὴ ἱστορία καὶ νὰ μὴ χαρακτηρισθῇ μάλιστα καὶ σὰν «κουρελόχαρτο». Μολονότι οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοὶ εἶναι ἀπρεπεῖς, βαρύτατοι καὶ ἐν πολλοῖς ἄδικοι, ἐν τούτοις ἡ περιπετειώδης ἱστορία τῆς ἰσχύος του, τῶν παραβιάσεών του, τῶν προσπαθειῶν ἀναθεωρήσεως καὶ τῶν διαδοχικῶν καταργήσεών του, δὲν μπορεῖ εὐκολὰ νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὸν σεβασμὸ καὶ τὸ «ἀέρος» ποὺ πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ὁ Καταστατικὸς Χάρτης τῆς Χώρας, ὅταν μάλιστα ἔχει «κατακτήσει τὴν συνείδησιν τοῦ ἔθνους».

«Ἡ ὑπὲρ αὐτοῦ... μακρὰ συνταγματικὴ παράδοσις καὶ... ἡ ἐπὶ ἓνα αἰῶνα περίπου ἐφαρμογὴ του» ὑπενθυμίζει τὰ «πλασματικὰ» ἔτη τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ τῶν στρατιωτικῶν ποὺ ἀπεμακρύνθησαν τῆς ὑπηρεσίας γιὰ «πολιτικούς» λόγους. Τὸ νὰ ὑπολογίζῃ κανεὶς τὸν ἐκτὸς τῆς ὑπηρεσίας χρόνον σὰν πραγματικόν, γιὰ λόγους... «συντάξεως» μὲ... ταυτόχρονον ἀποχώρησιν ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν, μπορεῖ κάπως νὰ συγχωρηθῇ, νὰ τὸν λαμβάνῃ ὅμως σοβαρὰ ὑπ' ὄψιν γιὰ ἔνταξιν καὶ προαγωγήν, φοβοῦμαι ὅτι εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνον. Πάντως στὴν περίπτωσιν τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911 καταρρίπτεται ἓνα ρεκόρ. Τὰ τρία χρόνια πραγματικῆς ὑπηρεσίας, τοῦ ὑπολογίζονται τουλάχιστον γιὰ 40.

Ὅσον ἀφορᾷ τέλος τῇ νομολογιακῇ ἐπεξεργασίᾳ θὰ μᾶς δοθῇ εὐκαιρία νὰ μιλήσωμε εὐρύτερα ἄλλοῦ⁷⁷. Ἐδῶ σημειώνω ἀπλῶς, ὅτι τὰ δύο κύρια θέματα στὰ ὁποῖα ἡ συνεισφορὰ τῆς νομολογίας ὑπῆρξε γόνιμη, δηλαδὴ ἡ παραδοχὴ τῆς συνταγματικότητος τῶν ἐξουσιοδοτήσεων καὶ τῶν ἀναγκαστικῶν νόμων, ἀπέκτησαν τὴν ἐξαιρετικὴν τους σημασίαν σὲ περιόδους ποὺ δὲν ἴσχυε τὸ κείμενον τοῦ 1864/1911.

Ἡ ἐπιστημονικὴ κίνησις τέλος, ποὺ ἐδημιουργήθη γύρω του, σχεδὸν ἐξαντλεῖται μὲ τὸ «Ἑλληνικὸ Συνταγματικὸ Δίκαιο» τοῦ Ν. Ν. Σαριπόλου, συνεισφορὰ ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ ἀλλὰ δυστυχῶς μοναδικὴ καὶ δίχως γενικώτερη ἀπήχηση⁷⁸.

76. Βλ. γιὰ τὸ Σύνταγμα τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν τὴν ὠραιότατην μελέτη τοῦ E. S. Corwin: *Judicial Review in Action*, στὸ *Association of American Law Schools: Selected Essays on Constitutional Law*, τόμ. II, 1938 σελ. 449 ἐπ., ἰδίως σελ. 464 ἐπ., ὅπου ὁμιλεῖ γιὰ τὴν «adaptive interpretation», δηλαδὴ τὴν ἐρμηνείαν ποὺ προσαρμόζει τὸ γράμμα τοῦ Συντάγματος στὶς αἰωνίως μεταβαλλόμενες συνθήκας καὶ D. B. Maggs: *The Constitution and the Recovery Legislation: The roles of documents, doctrine and judges*, αὐτόθι σελ. 495 ἐπ. Γιὰ τοὺς νόμους τοῦ 1875 βλ. M. Duverger: *Les Constitutions de la France*, 1944 σελ. 100.

77. Βλ. παρακάτω § 12.

78. Γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴν κίνησιν μετὰ τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ 1911 βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκης: *Ἑλληνικὴ Συνταγματικὴ Ἱστορία*, σελ. 112 ἐπ.

Καί τώρα στο τρίτο επιχείρημα. 'Η Δ' 'Αναθεωρητική Βουλή κηρύσσεται σέ «συντακτική χρεωκopia»⁷⁹. Τò «συνταγματικό της έργο άποτελεσματώθη»⁸⁰ καί ύπεύθυνος γι' αυτό είναι ή «άπροθυμία» τής ίδιας τής Βουλής νά έργασθί συστηματικά, ή έλλειψις σχεδίου καί κατευθύνσεως έκ μέρους τής Κυβερνήσεως, καθώς καί ή άνυπαρξία ύπευθύνου καί δημιουργικής ήγεσίας. 'Η σημασία τοῦ επιχείρηματος αὐτοῦ δέν πρέπει νά παραγνωρισθῇ. Διαπιστώνεται δηλαδή, άπό τήν ίδια τή Βουλή, ὅτι τò φαινόμενο τής «μετατοπίσεως» τής Νομοθετικής Λειτουργίας είναι καθολικώτερο καί επεκτείνεται καί σ' αὐτή τήν Συντακτική 'Εξουσία⁸¹. 'Επίσης προβάλλονται σοβαροί λόγοι πού ύποβοηθοῦν σοβαρά τήν εξήγηση τοῦ φαινομένου. Παρ' όλα αὐτά ή ίδια πάλι ή Βουλή, καθώς φαίνεται άπό τò Ψήφισμα ΕΗ' συνειδητοποίησε τήν «όργανική» αὐτή άδυναμία της, καί άνέθεσε σέ ὄργανο «ικανώτερο» άπ' αὐτή τή σύνταξη τοῦ σχεδίου τοῦ Συντάγματος⁸². 'Ανάμεσα σέ μιὰ γενική συζήτηση, πού θά προηγῆτο τής συστάσεως τής 'Επιτροπῆς, καθωρίζοντο οἱ μεγάλες γραμμές καί έχαρασσοντο τὰ πλαίσια στά όποία θά ἐκινεῖτο ή 'Επιτροπή, ή Βουλή θά άπεδείκνυε ὅτι βρίσκεται μέσα στοῦ συγχρόνου προσορισμοῦ της⁸³. Πάντως ἄν

79. Βλ. Χρ. Θηβαίου: 'Επίσημα Πρακτικά, Δ' 'Αναθεωρητική, 1949, ἐνθ. άνωτ., σελ. 16.

80. Βλ. Α. Μακκᾱ: 'Επίσημα Πρακτικά, ἐνθ. άνωτ. Συν. Π' σελ. 15.

81. Βλ. γιά τή σύγχρονο τάση τής μετατοπίσεως τής Νομοθετικής 'Εξουσίας άπό τίς Βουλές στις Κυβερνήσεις Γ. Δ. Δασκαλάκη: Πώς τείνει νά διαμορφωθῇ ή νέα Νομοθετική 'Εξουσία, «Τò Βῆμα» 14 καί 15 'Ιουνίου 1949, όπου καί βιβλιογραφία.

82. 'Η άνάθεσις τής συντάξεώς του σέ 'Επιτροπή καί μάλιστα ή διάταξις τής ψηφίσεώς του ὡς «σύνολον», ύποδηλώνει σαφῶς ὅτι ή Βουλή άνεγνώρισε τήν άδυναμία της νά συντάξῃ καί νά ψηφίσῃ μέ τή συνήθη διαδικασία ἕναν ὀργανικό νόμο τής σημασίας τοῦ Συντάγματος καί ὅτι ἐκινήθῃ μέσα στά πλαίσια τοῦ συγχρόνου τρόπου νομοθεσίας διά γενικῶν ἐξουσιοδοτήσεων βλ. καί σημ. 33 καί 81.

83. Θά ἐπρόκειτο περί τυπικῆς περιπτώσεως νόμου πλαισίου. Δηλαδή τò Σῶμα θέτει τò σκοπό καί τò βασικό σχῆμα διαρθρώσεως τοῦ ρυθμιζομένου θέματος καί ἐξουσιοδοτεῖ τήν Κυβέρνηση ὅπως ἐντός τοῦ σκοποῦ «πληρώσῃ» μέ λεπτομέρειες τò σχῆμα. Βλ. γενικώτερα γιά τούς νόμους πλαίσια: Η. Fineg: op. cit. σελ. 523 ἐπ. καί Γ. Δ. Δασκαλάκη: Οικονομική εξέλιξις καί Νομοθετική 'Εξουσία, «Οικονομικός Χρόνος» τής 2 'Ιουλίου 1949 σελ. 3 ἐπ. «Πρέπει νά εὑρεθῇ ἕνας τρόπος μέ τόν ὁποῖον νά συνδυάζονται τὰ μεγάλα πλεονεκτήματα τής συζητήσεως καί τής δημοσιότητος πού προσφέρουν τὰ κοινοβούλια, μέ τὰ μειονεκτήματα τής μὴ «ειδικεύσεως» τῶν μελῶν των, τής βραδύτητος καί «άπροσαρμόστου» τής συνήθους διαδικασίας. Νομίζω ὅτι ἕνας τέτοιος τρόπος θά ἦτο ὁ σαφής διαχωρισμός τῶν «πολιτικῶν» άπό τὰ «τεχνικά» ζητήματα πού συνδέονται μέ τή σύγχρονο νομοθεσία. Γιά τὰ πολιτικά—τὰ ζητήματα άρχῶν καί γραμμῶν—μόνη άρμοδία είναι ή Βουλή. Τὰ «τεχνικά» άνήκουν ἐκ τῶν πραγμάτων στις Κυβερνήσεις. 'Υποχρέωσις τής Βουλῆς είναι νά συζητήσῃ καί νά άποφασίσῃ γιά τίς μεγάλες γραμμές τής οικονομικῆς πολιτικῆς. 'Αδυναμία της νά περιπλάξῃ στοῦ χάος τῶν τεχνικῶν λεπτομερειῶν.....Οἱ νόμοι πλαίσια (skeleton laws—lois cadres) θέτουν τίς άρχές καί ἐξουσιοδοτοῦν τίς Κυβερνήσεις γιά τήν καθέκαστα ἐφαρμογή» (σελ. 4). 'Αξίζει νά ἐξαρθῇ τὸ ὅτι διακεκριμένα μέλη

υπάρχει «χρεωκοπία» στη ψήφιση του Συντάγματος, σύμφωνα με τη διαδικασία του Β' Ψηφίσματος, αυτό δὲν σημαίνει καθόλου, καθώς θα ἐξηγήσωμε παρακάτω, ὅτι πρέπει νὰ ταυτισθῇ ἡ χρεωκοπία αὐτὴ μετὰ τὴ χρεωκοπία τοῦ συντακτικοῦ ἔργου τῆς γενικώτερα καὶ εἰδικώτερα μετὰ τὸ δῖλημμα: ἢ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 ὅπως ἔχει, ἢ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 ἀναθεωρημένο.

Τὸ τέταρτο ἐπιχείρημα παρουσιάζει καὶ αὐτὸ πολλές ἀξιοπρόσεκτες πλευρές. Ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ ἔλαβε ἀπὸ τὸ Λαὸ τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν νομικὴ ἐντολὴ νὰ συντάξῃ τὸ Κράτος⁸⁴. Πιέζεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη καὶ τὴν εὐθύνῃ ποὺ τῆς ἐμπνέει ἡ συνειδήσις ὅτι «ἐφθάσε εἰς τὸ τέλος σχεδὸν τῆς περιόδου δι' ἣν ἐξελέγη χωρὶς νὰ φθάσῃ καὶ εἰς τὸ τέρμα τοῦ ἔργου δι' ὃ ἐξελέγη»⁸⁵.

Ἀντιμετωπίζει «τὴ σκληρὰ πραγματικότητα» καὶ τὴν «ἀδήριτο ἀνάγκη» νὰ ἀνταποκριθῇ στὴν «ἀξίωσιν τοῦ λαοῦ» γιὰ τὸν τερματισμὸ τοῦ συντακτικοῦ ἔργου⁸⁶. Φοβεῖται ὅτι, ἂν δὲν τερματισθῇ τὴν συντακτικὴν τῆς ἔργου, ἡ ἐκκρεμότης του μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ γενικωτέρους ἐθνικοὺς κινδύνους⁸⁷. Ἡ νομικὴ

τῆς τότε Βουλῆς, ἀνήκοντα σὲ διάφορα κόμματα, ὅπως οἱ Γεωργίος Παπανδρέου καὶ Στέφανος Στεφανόπουλος ἔχουν κηρυχθῇ ὑπὲρ τῶν νόμων—πλαίσίων. «Συμμερίζομαι ἀπολύτως τὴν ἀνάγκην διαρρυθμίσεως τῆς νομοθετικῆς ἐργασίας. Ἡ Βουλὴ ὅσον εἶναι Σῶμα ἀπολύτως κατάλληλον διὰ τὸν πολιτικὸν ἐλεγχον, τόσον εἶναι, ὑπὸ τὰς σημερινὰς συνθήκας τοῦ πλήθους τῆς παρεμβάσεως τοῦ Κράτους καὶ τῆς νομοθετικῆς ἀπασχολήσεως, Σῶμα ἀκατάλληλον διὰ τὴν ἀναλυτικὴν νομοθεσίαν, διὰ τὰς συγκεκριμένας διατάξεις τῶν νόμων. Καὶ ἀδικεῖ τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ ἐμποδίζει τὴν ἀποστολὴν τῆς ἐμμένουσας εἰς τὴν νομοθετικὴν λεπτομέρειαν.... Πρέπει νὰ ἀποδεχῶμεν τὴν ἀρχὴν τῶν «πλαίσίων τῶν νόμων». Ἡ γενικὴ ἀρχὴ τῶν νομοθετημάτων εἶναι ἀρχὴ πολιτικὴ. Καὶ ἡ Βουλὴ ἔχει ἀρίστην ἀρμοδιότητα νὰ κρίνῃ. Πέραν ὅμως τῆς ἐγκρίσεως τῶν γενικῶν πολιτικῶν ἀρχῶν, ἔρχεται ἡ συγκεκριμένη διατύπωσις. Καὶ οὐδεὶς εἶναι ἀρμοδιώτερος ἀπὸ τὴν ὑπεύθυνον Κυβέρνησιν μετὰ τοὺς τεχνικοὺς τῆς συμβούλους διὰ τὴν διατύπωσιν τῶν νομοθετικῶν διαταγμάτων ἐντὸς τῶν δεδομένων γενικῶν ἀρχῶν» Γ. Παπανδρέου: «Ἑλλάς» 10 Ἰουνίου 1948 σελ. 3. «... Τὸ Λαϊκὸν κόμμα εἰς τὸ πρόγραμμά του τὸ 1946 τῇ εἰσηγήσει τοῦ ὑποφαινομένου, εἶχε φθάσει εἰς τὴν ἐνωσιαν τῶν νόμων—πλαίσίων οἱ ὅποιοι νόμοι—πλαίσια ἀκριβῶς προσπαθοῦν νὰ δώσουν λύσιν εἰς ἕνα σύγχρονον πρόβλημα τῶν Κοινοβουλευτικῶν Δημοκρατιῶν τὸ ὅποιον, ἤδη ἡ Μεγάλῃ Βρετανίᾳ μόνῃ κατάρθωσε νὰ ἐπιλύσῃ δι' ἐνὸς εὐτυχοῦς συγκεκρισμοῦ καὶ μιᾶς εὐτυχοῦς ἰσορροπίας ἡ ὁποία ἀφίσταται ἀπὸ τὴν παλαιὰν ἀρχὴν τοῦ μονοπαλίου τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας», Σ. Στεφανόπουλος: Ἐπίσημα Πρακτικά, 1950. Συν. ΚΣΤ' σελ. 9.

84. «... Λόγος υπάρξεως (τῆς Συνελεύσεως) ἦτο ἡ σύνταξις τοῦ πολιτεύματος» Γ. Παπανδρέου: Ἐπίσημα Πρακτικά Δ' Ἀναθεωρητικῇ, 1948, σελ. 829. «Νομίζω ὅτι ἀποστολὴ τῆς Συνελεύσεώς μας ὑπῆρξε καὶ εἶναι ἡ ἀναθεώρησις ὠρισμένων διατάξεων τοῦ ἐν ἰσχύϊ Πολιτεύματος, δηλαδὴ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911». Γ. Μελάς: Ἐπίσημα Πρακτικά, 1948, ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 1054.

85. Σ. Γονατᾶς: Ἐπίσημα Πρακτικά, Συν. ΠΑ' 1949, σελ. 14.

86. Χ. Ψαρρός: Ἐπίσημα Πρακτικά, Συν. Π' 1949, σελ. 15.

87. «... Αἱ παρελκώσεις ἐπὶ τοῦ ἀναθεωρητικοῦ ἔργου τοῦ Συντάγματος φέρουν φθοράς, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔχουν συνεπείας. Αὐτὸ οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν δύναται νὰ τὸ ἀμφισβητήσῃ.... Τὸ ἔργον τοῦτο δέον νὰ περατωθῇ.... τὴ ταχύτερον, ὥστε ἐκ τῆς συμπτώσεως τοῦ νικηφό-

υποχρέωσις τῆς Βουλῆς νὰ περατώσῃ τὸ συντακτικὸ τῆς ἔργου δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθῇ σοβαρά⁸⁸, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἔγκατάλειψις «ἡμιτελοῦς» τοῦ ἔργου τῆς μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ μελλοντικὰς περιπλοκάς⁸⁹. Οἱ λόγοι ὅμως αὐτοὶ ὄχι μόνον δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ πάρῃ τὴν ἀπόφαση τῆς κατ' «ἀσήμενον» λόγον ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911, ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλουν τὴν ψήφισις ἐνὸς ἀληθινὰ «Νέου» Συντάγματος. Ἡ «ἐξιλέωσις» τῆς Βουλῆς θὰ ἐπραγματοποιεῖτο, ὄχι μόνον ἐὰν ἐπαρουσίαζε «ὅπως ὅπως» ἓνα οἰοδῆποτε Σύνταγμα, ἀλλ' ἐὰν ἐνεφάνιζε στὸν Ἑλληνικὸ Λαὸ καὶ στὴ Διεθνῇ Κοινῇ Γνώμῃ ἓνα «ἄξιον» Σύνταγμα.

Τὸ τελευταῖον ἐπιχείρημα ἔχει περισσότερο τεχνικὸ χαρακτῆρα. Ὁ χρόνος ζωῆς ποὺ ὑπελείπετο στὴ Βουλὴ ἦταν πολὺ περιορισμένος. Γι' αὐτὸ τὸ δίλημμα τῆς ἐπιλογῆς «μεταξὺ τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τῆς ψηφίσεως τοῦ Συντάγματος»⁹⁰. Γι' αὐτὸ τὸ δίλημμα μεταξὺ τῆς ψηφίσεως τοῦ «γνωστοῦ» κειμένου τοῦ 1911 καὶ τῆς ψηφίσεως «Συντάγματος μετὰ καινοτομίας». Κανεὶς δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν ὁρθότητα τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ, ποὺ προβάλλεται ἀκόμα ζωηρότερα, ἂν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν ὅτι δὲν ὑφίστατο προεργασία γιὰ τὴ σύνταξιν ἐνὸς «Νέου» Συντάγματος. Ἐν τούτοις ὅμως, οἱ τεχνικὲς αὐτὲς δυσκολίες δὲν ἦσαν ἀνυπέρβλητες. Ἡ Βουλὴ θὰ μποροῦσε νὰ δώσῃ τίς γενικὲς κατευθύνσεις, ἢ Ἐπιτροπὴ συνεργαζομένη μετὰ τὴν Κυβέρνησιν⁹¹ νὰ ἐπεξεργασθῇ τίς λεπτομέ-

ρου τέλους τοῦ ἔργου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, νὰ εἰμεθα καὶ ἡμεῖς ἀπηλλαγμένοι τῆς ἐννοίας τῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς ἡ ὁποία... δὲν λέγω ὅτι πάντοτε, δημιουργεῖ, ἀλλ' ὅτι πολλάκις ἐδημιούργησεν ἔκτροπα» Κ. Τ σ α λ δ α ρ η ς : Ἐ π ῖ σ η μ α Π ρ α κ τ ι κ á, ἐνθ. ἀνωτ. 1948, σελ. 868.

88. Ἀντιθετες, ἀλλὰ μεμονωμένες, ἀπόψεις διετύπωσαν οἱ Θ. Τ ο υ ρ κ ο β α σ ῖ λ η ς : Ἐ π ῖ σ η μ α Π ρ α κ τ ι κ á, ἐνθ. ἀνωτ. 1948, σελ. 835 «(εἰς) τὴν ἐντολήν, τὴν ὁποίαν ἐλάβομεν παρὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τὰς τελευταίας ἐκλογάς... ἀπειροελάχιστον ποσοστὸν ὑπάρχει ἀναθεωρήσεως τοῦ Πολιτεύματος» καὶ Π. Κ α ν ε λ λ ὅ π ο υ λ ο ς : αὐτόθι σελ. 866 «... δὲν διεπίστωσα πούθενά τὴν ὑπαρξίν αἰτήματος ὅπως ἀναθεωρηθῇ τὸ Ἑλληνικὸν Σύνταγμα... καὶ ἐπομένως, ὑπὸ τὴν ἐννοίαν αὐτὴν δέσμευσις τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς, ὅπως τάχιστα προβῇ εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος δὲν ὑπάρχει». Γιὰ τὴν νομικὴν υποχρέωσιν τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς νὰ ἀναθεωρήσῃ τὸ Σύνταγμα βλ. Κ. Κ α λ λ ῖ α : ορ. cit., σελ. 5 ἐπ. ὅπου καὶ ἀναφορὰ πρὸς ὅλα τὰ σχετικὰ κείμενα.

89. Οἱ περιπλοκαὶ αὐτὲς πράγματι ἐδημιουργήθησαν καὶ ὠδήγησαν πρὸς πραγματικὸν ἀδιέξοδον βλ. Γ. Δ. Δ α σ κ α λ á κ η : Ἡ Τύχη τῆς Ἀναθεωρήσεως, σελ. 38 καὶ Τοῦ Α ὕ τ ο ὕ : Ἡ Δύσις τοῦ Συνταγματικοῦ Ζητήματος, «Τὸ Βῆμα» 13 Ἰουνίου 1950.

90. Γ. Π α π α ν δ ρ έ ο υ : Ἐ π ῖ σ η μ α Π ρ α κ τ ι κ á, Συν. ΠΑ' 1949 σελ. 6.

91. Ὅπως καὶ συνέβη· μολοντί οἱ συζητήσεις τῆς Βουλῆς γιὰ τὸ ψήφισμα ΣΗ/1949, στὴν γενικότητά τους, δὲν περιέχουν ἄλλη κατεύθυνση παρὰ τὴν περιορισμένη ἀναθεώρησιν τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου τοῦ 1864/1911. Ἡ οὐσιαστικὴ συνεργασία τῆς Κυβερνήσεως ἐπεζητήθη καὶ ἡ συνεισφορά τῆς γιὰ τὴν κατάρτιση τοῦ «Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος» τῆς 40μελοῦς Ἐπιτροπῆς δὲν ὑπῆρξε μικρὴ βλ. Γ. Δ. Δ α σ κ α λ á κ η : Ἡ Τύχη τῆς Ἀναθεωρήσεως, σελ. 7 σημ. 6 καὶ Ἐ π ῖ σ η μ α Π ρ α κ τ ι κ á, Δ' Ἀναθεωρ. Βουλῆς, 1949, Συν. ΙΗ' σελ. 17 ἐπ.

ρειες ενός σχεδίου και πάλι η Βουλή να το συζητήσει και να το ψηφίσει «ως σύνολον». Όταν στη Βουλή υποστηρίζεται, ότι «άσφαλώς» «είναι δυνατόν εντός μηνός (ή 'Ολομέλεια) να δώσει ένα πολίτευμα—δεν λέγω άρτιον—άλλ' ικανόν να εξυπηρετήσει τὰς ανάγκας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ»⁹², νομίζω ὅτι δύο ἢ τρεῖς μῆνες, μετὰ τὴν διαδικασίαν τοῦ ἀνέφερα, θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθοῦν ὑπεραρκετοί⁹³.

§ 4.

Ἡ ἀδυναμία τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς νὰ δώσει ἓνα «Νέο Σύνταγμα»

Ἡ ἀνάλυσις πού ἐκάναμε σχετικῶς μετὰ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ Βουλή ικανοποιεῖται καὶ ἀρκεῖται στὴν ἀναθεώρηση τοῦ «ἰσχύοντος» Συνταγματικοῦ Κειμένου 1864/1911 καὶ δὲν θέλει τὴν ψήφισιν Νέου Συντάγματος, πείθει χωρὶς δυσχέρεια, ὅτι κάποια ἄλλα ἰσχυρότερα αἵτια θὰ πρέπει νὰ κρύβονται κάτω ἀπὸ τὴν ἀπόφασίν της αὐτή, καὶ πού θὰ εἶναι ἴσως ικανὰ νὰ τὴ δικαιολογήσουν καὶ νὰ τὴν ἐξηγήσουν.

Μήπως ἡ Βουλή δὲν «ἤθελε» νὰ δώσει «Νέο» Σύνταγμα ἐπειδὴ δὲν «ἡδύνατο» νὰ συντάξῃ Νέο Πόλιτευμα;

Θὰ πρέπει νὰ ἐρευνήσωμε καὶ τὴν ἀποψὴ αὐτή, πού καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως ἀκόμα, παρουσιάζεται μετὰ ἀρκετὰ ἀληθοφανῆ μορφή. Ἡ ἀδυναμία τῆς Βουλῆς νὰ ψηφίσῃ «Νέο Σύνταγμα» μπορεῖ νὰ ὀφείλεται, καθ' ὅσον βλέπω, στοὺς ἐξῆς κυρίους λόγους:

1) Ἀγνοία τοῦ προβλήματος καὶ ἑλλειψίς τῆς συνειδήσεως τῆς ἀνάγκης.

2) Σεβασμὸς πρὸς τὴν «κοσμοθερίαν» πού ἀντιπροσωπεύει τὸ Συνταγματικὸ Κείμενο τοῦ 1864/1911.

3) Χαμηλὸ ἐπίπεδο τῶν Βουλευτῶν.

4) Κακὴ ἐσωτερικὴ διάρθρωσις τοῦ Σώματος καὶ ἑλλειψίς προσαρμογῆς μετὰ τῶν στοιχείων τῆς ἑλίτε καὶ τῶν στοιχείων τῆς «μάζης» πού περιέχει.

5) Ὁργανικὴ καὶ ὀργανωτικὴ ἀνεπάρκεια τῆς Βουλῆς.

Θὰ ἦταν ἀδίκαια νὰ κατηγορήσῃ κανεὶς τὴ Βουλή ὅτι δὲν γνωρίζει τὸ γεγονός, ὅτι κάθε ἐποχὴ ἔχει τὴ δική της ἰδιομορφία, «βρίσκει μόνη της τὸ δρόμο της πρὸς τὸ Θεόν», ὅπως ἔγραφε ὁ Ranké, καὶ ὅτι ἡ βασικὴ τάξις πού θὰ χαράξῃ τίς προϋποθέσεις τῆς ζωῆς ἐνὸς λαοῦ θὰ πρέπει νὰ εἶναι προσαρμοσμένη στὰ δικά της δεδομένα⁹⁴. Οἱ πέντε ὀγκῶδεις τόμοι τῶν «Πρακτικῶν τῆς Συνταγ-

92. Θ. Τουρκοβασίλης: Ἐπίσημα Πρακτικά, Συν. ΠΒ', 1949 σελ. 7.

93. Ἄλλωστε περίπου τόσοι ἐχρεώσθησαν καὶ στὴν 40μελῆ Ἐπιτροπὴ πού, ὡς γνωστόν, κατέθεσε τὸ «Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος» στίς 23 Δεκεμβρίου 1949.

94. Βλ. τὴ χαρακτηριστικὴ διατύπωση τοῦ Κ. Τσάτσου, Ἐπίσημα Πρακτικά, Δ' Ἀναθεωρητικὴ, 1948 σελ. 1060, κατὰ τὴν ὅποιαν ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν «δύο στοιχεῖα

ματικῆς 'Επιτροπῆς» καὶ οἱ συζητήσεις τῆς 'Ολομελείας τοῦ Σώματος δὲν ἀφίνουν καμμιὰ ἀμφιβολία γι' αὐτό⁹⁵. Ἀκόμα καὶ στὶς τελευταῖες συνεδριάσεις γιὰ τὸ Ψήφισμα, τὸ κύκειο ἄσμα τῶν συνταγματικῶν συζητήσεων τῆς Βουλῆς, ἀκούστηκαν, ἔστω καὶ ἀπὸ λίγους, οἱ ἐπόμενες σκέψεις: «Τὰ Συντάγματα δὲν εἶναι ἀφηρημένα ἔννοια. Εἶναι ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἔκφρασις τῶν ἐποχῶν των καὶ τῶν χωρῶν των, ἐνσαρκώνουν τὰ κοινωνικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς των. . . . Αἱ ἐπανειλημμένα τροποποιήσεις τοῦ Συντάγματος ἀπέδειξαν ὅτι ἡ κοινωνία μας εἶναι προοδευτικὴ. Καὶ σήμερον θέλετε νὰ ὀπισθοδρομήσωμεν. Ἀλλὰ ὁ ροῦς δὲν σταματᾷ. Οἱ καιροὶ ἀλλάσσουν. Ἡ ζωὴ ὅμως δὲν σταματᾷ»⁹⁶. «Δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος οὔτε κατὰ διάνοιαν διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911. Διότι τοῦτο θὰ ἐσήμαινε ὅτι ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ, δὲν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὰς σημερινὰς περιστάσεις. Εἶχον τὴν γνώμην ὅτι ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ, καὶ μὲ τὸ ὑπάρχον σήμερον ὑλικόν, εἶναι εἰς θέσιν, νὰ δώσῃ Σύνταγμα ἄξιον πρὸς τὰς περιστάσεις»⁹⁷.

Ἡ Βουλὴ ξέρεῖ τὸ πρόβλημα. Ἐν τούτοις δὲν φαίνεται ὅτι τὸ θεωρεῖ ἄξιο γιὰ νὰ τὴν ἀπασχολήσῃ σοβαρά. «Ὅλες οἱ προσπάθειες γιὰ τὴ δημιουργίαν τῆς συνειδήσεως τῆς ἀνάγκης νὰ τεθοῦν καινούργιες βάσεις στὴν κρατικὴ μας ζωὴ ἀπέτυχαν. Ἴσως καὶ νὰ μὴν εἶχαν προπαρασκευασθῇ καλὰ. «Κατὰ τὰ τρία καὶ ἡμισυ περίπου ἔτη τῆς λειτουργίας τῆς παρούσης Βουλῆς δὲν. . . . ἐπροτάθησαν καὶ συνεζητήθησαν. . . . ριζικαὶ συνταγματικαὶ μεταρρυθμίσεις, ὥστε διὰ τῆς συζητήσεώς των νὰ καλλιεργηθῇ τὸ ἔδαφος καὶ νὰ προπαρασκευασθῇ ψυχικῶς ἡ Βουλὴ καὶ ὁ Λαὸς νὰ τὰς ἀποδεχθῶν»⁹⁸.

Ἡ «ἀπροθυμία» τῆς Βουλῆς καὶ ἡ «ἀδιαφορία» της, ὀφείλονται κατὰ μέγα μέρος στὸ λόγον αὐτό, τὸν ὁποῖον θὰ ζητήσωμε νὰ ἐξηγήσωμε εὐθὺς ἀμέσως.

Ἀπὸ πολλὰς ἐκδηλώσεις τῆς κοινῆς γνώμης μπορεῖ κανεὶς νὰ συναγάγῃ ὅτι ἔχει δημιουργηθῇ ἓνας «μῦθος» γύρω ἀπὸ τὸ Συνταγματικὸ Κείμενο τοῦ 1864/1911⁹⁹. Ὁ «μῦθος» ὅτι οἱ ἰδέες ποὺ ἐκφράζει εἶναι «συντηρητικές», «με-

1) τὰ δημοκρατικὰ ἰδεώδη καὶ 2) ἡ σημερινὴ συγκεκριμένη πραγματικότης, πρὸς τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν νὰ προσαρμόσωμεν τὴν νοοτροπίαν μας. Αὐτὸ ἦτο τὸ νέον στοιχεῖον. . . .»

95. Ἀπὸ τίς λίγες συζητήσεις τῆς ὀλομελείας ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ἡ πραγματικὰ ἀξιόλογη εἰσήγησις τοῦ Β. Στεφανοπούλου καὶ οἱ γόνιμες συνεισφορὰς τῶν Α. Βαμβέτσου, Κ. Καλλιῆ, Γρ. Κασσιμάτη, Η. Λαγάκου, Ε. Λουλακάκη, Λ. Μακκᾶ, Γ. Μαύρου, Γ. Μπακοπούλου, Π. Παπαληγόρου, Δ. Σφαέλλου, Θ. Τσάτσου, Κ. Τσάτσου, Δ. Χατζηγιάννη καὶ ἄλλων.

96. Δ. Χατζηγιάννης: Ἐπίσημα Πρακτικά, Συν. ΠΒ' 1949, σελ. 11 καὶ 13.

97. Α. Βαμβέτσος: Ἐπίσημα Πρακτικά, Συν. Π' 1949, σελ. 10.

98. Μ. Ἀλεβιζᾶτος: Ἐπίσημα Πρακτικά, Συν. ΠΒ' 1949, σελ. 27.

99. Βλ. τὴν ὡραιότερην διατύπωσιν τοῦ «μύθου» ἀπὸ τὸν Κ. Θεοφανόπουλο: Ἐπίσημα Πρακτικά, 1948 σελ. 1120: «. . . Δὲν πρέπει ποτὲ νὰ λησμονώμεν ὅτι τὸ ὑπὸ ἀναθεώρησιν Σύνταγμα τοῦ 1911 ἦτο ἔργον μεγάλων καὶ σοφῶν τῆς Πατρίδος τέκνων,

τρημένες» και όπλισμένες με τὸ κύρος τοῦ χρόνου. Ἡ Βουλὴ φαίνεται ὅτι ἀποδέχεται τὰς «ἐκδηλωθείσας συντηρητικὰς ὑπὲρ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911 κατευθύνσεις καὶ ἀντιλήψεις»¹⁰⁰ καὶ πιστεύει ὅτι «ἡ ἐμμονὴ (δὲ) εἰς αὐτὸ μᾶς διασφαλίζει ἀπὸ τὸν κίνδυνον ἀπροόπτων καινοτομιῶν»¹⁰¹.

Ἐὰν οἱ ἀπόψεις ποὺ ἐξετέθησαν στὴ Βουλὴ ἐκδηλώνουν πράγματι ἓνα τέτοιο σεβασμὸ στὸ «Σύνταγμα», τότε θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξη κανεὶς σοβαρὰ, ὅτι ἡ Βουλὴ θεωρεῖ ὅτι ἔχει «ἠθικὰ» αὐτοδεσμευθῇ, στὸ νὰ μὴ μεταβάλλῃ «ριζικὰ» τὸ Κείμενο τοῦ 1864/1911 καὶ συνεπῶς δὲν προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τὴν περιορισμένη «ἀναθεώρησή» του. Ἡ ἠθικὴ αὐτὴ αὐτοδεσμευσις ἐμφανίζεται σὰν μιὰ «πολιτικὴ πρᾶξις» τῆς Βουλῆς, ποὺ μπορεῖ ὅμως καὶ νὰ ἀναχθῇ καὶ σὲ νομικὸ κανόνα.¹⁰² Ἡ δικαίωσίς της βρίσκεται στὴν ἔννοια τοῦ Συντάγματος, σὰν «βασικοῦ νόμου», καθὼς τὴν ἐδίδασκε ἡ ἀπὸ τὸ φυσικὸ δίκαιο ἐπηρεασμένη ἐπιστήμη τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα. Σύμφωνα με αὐτὴ, τὸ Σύνταγμα ἀποτελεῖ τὴν ἀνωτάτη «κανονιστικὴ ἀρμοδιότητα», ποὺ καταργεῖ τὴν αὐθαίρεσία, περιορίζει καὶ ἐλέγχει τὴν κρατικὴ ἐξουσία καὶ ἐξασφαλίζει τὶς ἀτομικὲς ἐλευθερίες¹⁰³. Εἶναι ἡ *lex fundamentalis* καὶ ἐπειδὴ μὲ αὐτὴ δημιουργεῖται ἡ ἐνότης τῆς Πολιτείας γι' αὐτὸ εἶναι «αἰωνία» καὶ «ἀκατάλυτος»¹⁰⁴.

Ἄν προστεθῇ σ' αὐτὰ ὅτι μὲ τὸ «Σύνταγμα» ἐκδηλώνεται κατ' ἐξοχὴν ὁ «λόγος» (*ratio*), ἡ λογικὴ δηλ. ρύθμισις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς¹⁰⁵, καταλαμβάνει

τὰ ὁποῖα ἡ Θεοῖα Πρόνοια εἶχε προκρίσει τὴν Πατρίδα, εἰς μίαν ἐποχὴν σχετικῶς εὐδαίμονα καὶ ἱστορικὴν. Μία τοιαύτη ἀνάμνησις τῆς σημερινῆς τοῦ ἔθνους Συνελεύσεως πρὸς τὸ ἔργον τῶν Μεγάλων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν, οἱ οἵτινες ἦσαν ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ὁ Γεώργιος Θεοτόκης, ὁ Δημήτριος Γούναρης, ὁ Παναγῆς Τσαλδάρης, ὁ Νικόλαος Δημητράκοπουλος, ὁ Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος, ὁ Στέφανος Δραγούμης, δὲν εἶναι μόνον φόρος ὀφειλόμενης εὐλαβείας καὶ ἐγγνωμοσύνης, ἀλλὰ εἶναι καὶ κάτι ἄλλο ἐπιτακτικώτερον καὶ σκοπιμώτερον. Ὅτι μᾶς ἐπιβάλλεται νὰ εἰμεθα ὅσον τὸ δυνατόν προσεκτικώτεροι, ὅταν πρόκειται νὰ διορθώσωμεν τὸ ἔργον ἐκείνων, καὶ μάλιστα εἰς κεφάλαια καὶ διατάξεις τῶν ὁποίων τὴν ἀνακαίνισιν τὴν ἐπιβάλλουν αἱ σημεριναὶ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ἀνάγκαι τῆς χώρας».

100. Β. Παπαρρηγόπουλος : Ἐπίσημα Πρακτικά, ἐνθ. ἀνωτ., Συν. Π' σελ. 9.

101. Χρ. Θηβαῖος : Ἐπίσημα Πρακτικά, ἐνθ. ἀνωτ., Συν. ΠΑ', σελ. 17.

102. Δεδομένου ὅτι ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ, ὡς Συντακτικὴ Συνέλευσις ἢ ὡς *sui generis* Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ, εἶχεν «ἀνεξέλεγκτον» δικαίωμα νὰ ὀρίσῃ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου της βλ. παραπάνω σελ. 14 ἐπ. καὶ σημ. 40.

103. Βλ. W. Kægi : op. cit. σελ. 40 ἐπ. J. Belin : L'idée de Constitution, thème initial de la pensée politique des révolutionnaires, 1939 ἰδίως σελ. 40 ἐπ. Ἐπίσης : «... Τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα, ἀποτελοῦντα ἀναλλοιώτους ἀνθρωπίνους ἠθικὰς ἀξίας, δὲν ἐπιδέχονται εὐχερῶς τροποποιήσεις καὶ βελτιώσεις. Καὶ δι' αὐτὸ εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτό, πρέπει νὰ εἰμεθα περισσότερον συντηρητικοί, καὶ ἀκριβῶς ἐπιφυλακτικοί» Κ. Θεοφανόπουλος : Ἐπίσημα Πρακτικά, ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 1120.

104. Βλ. C. Schmitt : Verfassungslehre, 1928 σελ. 13 ἐπ. καὶ 20 ἐπ.

105. Χαρακτηρίζεται ὡς «suprema potestas nationis et rationis» βλ. H. Zwegg : Die Lehre vom pouvoir constituant, 1909 σελ. 4.

κανείς πώς τὸ περιεχόμενό του δὲν «δύναται» νὰ μεταβληθῇ καὶ ὅτι οἱ «φυσικὲς» ἀρχὲς ποὺ διακηρύσσει ἔχουν τὴ δύναμη νὰ περιορίζουν ἀκόμα καὶ τὴ δημοκρατικὴ ἀρχὴ τῆς *volonté générale*. Ἡ θέλησις τῆς πλειοψηφίας σταματᾷ καὶ μένει ἀνενεργὸς μπροστὰ στὴν ἐπιβολὴ τοῦ Συντάγματος—Λόγου. Μὲ ἄλλα δηλαδὴ λόγια καὶ ἡ Συντακτικὴ Ἐξουσία δεσμεύεται ἀπὸ τὶς αἰώνιες ἀρχὲς τοῦ «φυσικοῦ δικαίου»¹⁰⁶.

Ἡ ἐποχὴ μας, ἂν καὶ δὲν ἀσπάζεται τελείως τὴ θεωρίαν αὐτή, θὰ μπορούσε ὅμως νὰ τὴ σεβασθῇ καὶ νὰ τὴν ἀνεχθῇ, ἔταν τὴν ἔβλεπε νὰ ἐφαρμόζεται μὲ συνέπεια στὴν πράξη. Τί συμβαίνει ὅμως; Ὅπως ἀνέφερα καὶ προηγουμένως τὰ 73 Ψηφίσματα τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς ἀποδεικνύουν ὅτι σχεδὸν καμμιά ἀπὸ τὶς «φυσικοῦ δικαίου» ἀρχὲς τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864/1911 δὲν ἔμεινε ἀνέπαφη καὶ ἀκόμα ὅτι ἡ Βουλὴ ἀναμφισβήτητα πιστεῖται ὅτι ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνει «καταλυτικὰ» κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο¹⁰⁷. Δικαιολογία γιὰ τὴν ἀντινομία, νὰ καταλύῃ μὲ τὶς πράξεις της τὸ Σύνταγμα ποὺ πιστεῖται γιὰ ἀκατάλυτο, δὲν βλέπω νὰ ἀναφέρεται στὴ Βουλὴ.

106. Ἡ ἀποψὶς αὐτὴ προέρχεται ἱστορικὰ ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Siéyès γιὰ τὴν *pouvoir constituant* βλ. Y. K o u n g : *Théorie constitutionnelle de Siéyès*, 1934 σελ. 62 ἐπ. καὶ G. B u r d e a u : *Essai d'une théorie de la revision des lois constitutionnelles*, 2α ἐκδ., 1933 σελ. 8 ἐπ. Τὴν ἀντίθετο γνώμη, στηριζομένη στὴ δημοκρατικὴ ἀρχὴ καὶ βασιζομένη στὴν διδασκαλία τοῦ J. J. Rousseau γιὰ τὴ *volonté générale*, ὑποστηρίζουν ἅλοι ἐκεῖνοι ποὺ δέχονται τόσο τὸ Σύνταγμα, ὅσο καὶ τοὺς ἀπλοῦς νόμους σὰν *expression de la volonté générale* καὶ συνεπῶς ἀποδέχονται ὡς ἰσχυρὰ οἰαδήποτε ἀπόφαση, οἰαδήποτε πλειοψηφία, βλ. βιβλιογραφία σχετικὴ μὲ τὸ θέμα τῆς ἐννοίας τῆς Συντακτικῆς Ἐξουσίας καὶ τοῦ Συντάγματος στὸν Γ. Δ. Δ α σ κ α λ ά κ η : Ἡ Τύχη τῆς Ἀναθεωρήσεως, σελ. 18 καὶ 19 σημ. 30. Βλ. ἐπίσης τὶς ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσες θεωρητικὲς κατασκευὲς γιὰ τὴ διάκριση τῆς Συντακτικῆς ἀπὸ τὶς Συντεταγμένους Ἐξουσίες τοῦ C. S c h m i t t : *op. cit.* σελ. 75 ἐπ. καὶ W. B u r c k h a r d t : *Die Organisation der Rechtsgemeinschaft*, 2α ἐκδ. 1944, σελ. 207 ἐπ.

107. Πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ Ψηφίσματα ποὺ ἐξεδόθησαν εἶχαν προσωρινὸ χαρακτήρα. Ἐν τούτοις, δὲν μένει καμμιά ἀμφιβολία, ὅτι ἀποτελοῦν σαφεῖς ἔκφραση πρὸς τὶς «φυσικοῦ δικαίου» ἀρχὲς τοῦ ἀπολύτου σεβασμοῦ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, τὶς ὁποῖες κατοχυρώνει κάθε Σύνταγμα τύπου ἀτομικῆς φιλελευθέρως δημοκρατίας. Συγκεκριμένως βλ. τὰ Ψηφίσματα Γ/1946 «περὶ ἐκτάκτων μέτρων ἀφορώντων τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ ἀσφάλειαν», Θ'/1946 «περὶ ἐξυγίανσεως τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν κλπ.», Ι/1946 «περὶ ἀπαλλοτριώσεων καὶ ἐπιτάξεων διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς χώρας», ΙΕ/1946 «περὶ τῶν ἀδικημάτων τοῦ τύπου», ΙΘ/1946, «περὶ τροποποιήσεως καὶ ἀντικαταστάσεως... καὶ κωδικοποιήσεως τῆς ὑπ' ἀριθ. 6/1945 Συντακτικῆς Πράξεως», ΑΖ/1947 «περὶ ἀποστερήσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἰθαγενείας προσώπων ἀντεθνικῶς δρώντων εἰς τὸ ἐξωτερικόν», ΛΘ/1947 «περὶ προσωρινῆς ἀπαγορεύσεως τῆς διακοπῆς τῆς παραγωγῆς καὶ ἀναστολῆς τοῦ δικαίωματος τῆς ἀπεργίας», Μ/1948 «περὶ δημεύσεως τῶν περιουσιῶν τῶν συμμετεχόντων εἰς τὸν συμμοριακὸν ἀγῶνα», ΜΖ/1948 «περὶ ἐκδικάσεως κακοεργημάτων ἐν τῇ περιφερείᾳ Δωδεκανήσου παρὰ τῶν Ἐφετῶν», ΜΗ/1948 «περὶ κυρώσεως τοῦ ὑπ' ἀριθ. 509/47 Α. Ν. «περὶ μέτρων ἀσφαλείας τοῦ Κρά-

Ἄλλ' ὥς προχωρήσωμε στὸν ἄλλο λόγο. Ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς καὶ γιὰ διαφορετικοὺς σκοποὺς καλλιεργεῖται μὲ ἐπιμονή ἢ ἐντύπωσης ὅτι τὸ «οἰὸν» τῶν Βοουλευτῶν τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς ἦταν «κατώτερο», ὅτι τὸ «ὕλικόν» τῆς Βουλῆς ἦταν «κακό», καὶ ὅτι τὸ «ἐπίπεδόν» τῆς ἦταν ἐξαιρετικά «χαμηλό». Ἡ κριτικὴ αὐτὴ γίνεται αὐθαίρετα καὶ δὲν θεμελιώνεται μὲ ἐπιχειρήματα ποὺ νὰ βασίζωνται σὲ γεγονότα. Χωρὶς νὰ θεωρηθῇ ὅτι ὑπερβάλλω, νομίζω ὅτι ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ μπορεῖ νὰ καταταχθῇ στὴν κατηγορίαν τῶν «καλῶν» Βουλῶν καὶ ἀκόμα, ὅτι ὑπερέχει κατὰ πολὺ τοῦ μέσου ὁρου. Τὴν ἀποψή μου αὐτὴ τὴ στηρίζω σὲ μιὰ συγκριτικὴ ἐρευνα τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοβουλίων τῶν τελευταίων 80 χρόνων τῆς ὁποίας τὰ προσωρινὰ πορίσματα συνοψίζονται ὡς ἑξῆς¹⁰⁸: Ἀπὸ ἀπόψεως τυπικῶν προσόντων μορφώσεως (σπουδὲς σὲ Ἀνώτατες Σχολές) ἡ Βουλὴ ὑπερέχει καταφανῶς πολλῶν προηγούμενων. Ἐπίσης ἡ σύνθεσίς τῆς ἀπὸ ἀπόψεως ἐπαγγελματικῆς προελεύσεως τῶν μελῶν τῆς εἶναι πλουσιωτάτη (τὸ μονοπώλιον τῶν «δικηγόρων-Βουλευτῶν» φαίνεται ὅτι ἔχει σοβαρώτατα κλονισθῇ) πάντοτε σχετικὰ μὲ τὴ σύνθεση προηγούμενων Βουλῶν. Πρὸς τοῦτοις ἡ δημοσία δρᾶσις τῶν μελῶν τῆς παρουσιάζεται, πάλι συγκριτικῶς, πολὺ μεγάλη. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς ἔχουν ἀσκήσει διοίκηση (τὸ ποσοστὸ τῶν τέως Ὑπουργῶν εἶναι ἐξαιρετικῶς μεγάλο) καὶ οἱ πλεῖστοι ἔχουν συμμετάσχει ἐνεργῶς στὴ δημοσία ζωὴ (σὰν δημοσιογράφοι, συνδικαλισταί, δημόσιοι ὑπάλληλοι, στρατιωτικοί, δημοτικοὶ ἄρχοντες κλπ.). Ἀπὸ ἀπόψεως ἡλικίας, ὁ μέσος ὅρος κλίνει πρὸς τὴν νεότητα καὶ ὄχι πρὸς τὰ γηρατειὰ καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς κοινωνικῆς προελεύσεως τὸ βάρος εὐρίσκεται στὴ μέση ἀστική, τὴν περὶ γερὴ ἄλλωστε, ἑλληνικὴ τάξη. Ἡ κατανομὴ ἀπὸ ἀπόψεως «χωρικῆς» προελεύσεως, εὐνοεῖ ἐκείνους ποὺ κατοικοῦν στὰ μεγαλύτερα ἀστικὰ κέντρα, καὶ αὐτὸ ἐνῶ ἀποτελεῖ προφανῶς μειονέκτημα, γιὰ τὴ φωνὴ τῆς ὑπαίθρου ἔφθανε στὴ Βουλὴ μόνον μὲ ἀντίπαλο, ἀπὸ τῆ σκοπιᾶ τοῦ «ποιοῦ» τῆς Βουλῆς πρέπει νὰ θεωρηθῇ σὰν πλεονέκτημα,

τους, τοῦ Πολιτεύματος, τοῦ Κοινωνικοῦ Καθεστώτος καὶ προστασίας τῶν Ἑλευθεριῶν τῶν πολιτῶν», ΜΘ/1948 «περὶ κυρώσεως τοῦ ὑπ' ἀριθ. 516/1948 Α. Ν. «περὶ ἐλέγχου τῆς Νομιμοφροσύνης τῶν δημοσίων κλπ. ὑπαλλήλων καὶ ὑπηρετῶν», Ν/1948, «περὶ ἐπιπτώσεως κληροῦχων συμμετεχόντων εἰς τὸν κατὰ τοῦ Κράτους συμμοριακὸν ἀγῶνα», ΝΒ/1948 «περὶ κυρώσεως τοῦ ὑπ' ἀριθ. 512 /1948 Α. Ν. «περὶ μέτρων ἀσφαλείας Ἑταιρειῶν Κοινῆς Ὁφελείας διαρκούσης τῆς ἀνταρσίας», ΝΓ/1948 «περὶ δηλώσεως ἑλληνικῶν περιουσιῶν ἀλλοδαπῆς καὶ τῶν ὄρων ἐπαναπατρισμοῦ των», ΝΔ/1948 «περὶ μέτρων ἐλέγχου ἀλληλογραφίας πρὸς παρεμπόδισιν τῆς διαφυγῆς συναλλάγματος εἰς τὸ ἐξωτερικόν», ΟΓ/1949 «περὶ μέτρων Ἑθνικῆς Ἀναμορφώσεως».

108. Τὰ τελικὰ καὶ ὀριστικὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης αὐτῆς ἐλπίζω νὰ τὰ δημοσιεύσω σύντομα. Μολοντί τὰ συμπεράσματα δὲν μπορεῖ νὰ διεκδικήσουν ἀπόλυτὴ ἀξία, πάντως ὑποβοηθοῦν σοβαρὰ τὴ μελέτη τοῦ θέματος. Ἀνάλογες προσπάθειες γιὰ τίς Βουλὰς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, Γαλλίας, Ἀγγλίας, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπαγγελματικὴν προέλευσιν τῶν μελῶν τους, βλ. στὸν H. F i n e r : op. cit., σελ. 385 καὶ 386.

γιατί είναι δυστυχώς γνωστό το πόσο πνευματικά είναι καθυστερημένη ή ελληνική έπαρχία. 'Επίσης και ιδεολογικώς αντιπροσωπεύονται στη Βουλή όλες εκείνες οι άποχρώσεις, που ενώ συμπληρώνουν ή μιιά την άλλη, έν τούτοις δέν δημιουργοῦν άδυναμία «συνολικῆς» εργασίας¹⁰⁹. 'Ακόμα και από τῆς άπόψεως τῆς ενεργού συμμετοχῆς σέ αξιοποινες πράξεις, άν λάβη κανείς ύπ' όψιν ότι ένας μόνον είχε εκπέσει τοῦ αξιοώματος¹¹⁰ και σχετικῶς ελάχιστων είχε ζητηθῆ ή άρσις τῆς ασυλίας, ή ύπεροχή τῆς Δ' 'Αναθεωρητικῆς Βουλῆς δέν είναι αξιοκαταφρόνητη. Τέλος όπως και από τὰ Πρακτικά μπορεῖ νά διαπιστωθῇ, ή Βουλή δέν ἦταν, όσο τῇ νομίζουιν συνήθως, άκατατόπιστη στά σύγχρονα προβλήματα και δέν τῆς ελειπε ούτε το αἶσθημα τῆς επικαιρότητος, ούτε ο παλμός μιᾶς ἠθικῆς εξάρσεως. Πρέπει ακόμα νά αναφεροῦν ότι οι αντιπροσωπεῖες τῆς Βουλῆς σέ διεθνῇ συνέδρια δέν ύστέρησαν διόλου από εκείνες άλλων Κρατῶν. Τό συμπέρασμα από τὴν αντικειμενική αὐτῇ ἀνάλυση περιλαμβάνεται στη φράση. "Αν ή Βουλή δέν μπόρεσε νά συντάξῃ Νέο Πολίτευμα, ή άδυναμία της αὐτῇ πάντως δέν όφείλεται ούτε στη χαμηλή στάθμη, ούτε στο «σπιθαμιαῖο ἀνάστημα» τῶν μελῶν της, που εκφράζει, σάν ποσοστό μέσου όρου, τὴν πραγματική εἰκόνα τῶν σημερινῶν ελληνικῶν δυνατοτήτων.

'Ενώ όμως το «ποιόν» τῶν Βουλευτῶν τῆς Δ' 'Αναθεωρητικῆς Βουλῆς ἐμφανίζεται ἀνώτερο τοῦ μέσου όρου τῶν 'Ελληνικῶν Βουλῶν, έν τούτοις ή έσωτερικῇ διαρθρωσίς της δέν είναι «όλοκληρωμένη». Εἰδικώτερα τὰ στοιχεῖα που αποτελοῦν τὴ «μᾶζα» τῆς Βουλῆς επικρατοῦν, όχι μονάχα ἀριθμητικῶς, αλλά και από άπόψεως «τόνου». Θά προσπαθήσω νά ἐξηγήσω το λόγο αὐτό που νομίζω ότι μπορεῖ νά μάς βοηθήσῃ οὐσιαστικά στην κατανόηση τοῦ φαινομένου τῆς «άδυναμίας» τῆς Βουλῆς εκείνης νά δώσῃ «Νέο Σύνταγμα».

"Ενα από τὰ κυριώτερα γνωρίσματα τῆς εποχῆς μας είναι, όπως πρώτος το διτύπωσε ο J. Ortega Y Gasset, ή άνοδος και ή κυριαρχία τῶν μαζῶν¹¹¹. "Όταν μιλοῦμε για μᾶζα δέν έννοοῦμε μιᾶ ἀριθμητική κατηγορία (τό πλῆθος), ούτε μιᾶ κοινωνική ομάδα (τίς κατώτερες «τάξεις»), ούτε έναν ἠθικό (αξιολογικό) χαρακτηρισμό (τούς χυδαίους). Μᾶζα είναι μιᾶ ψυχική, ἀνθρώπινη ιδιότης¹¹². Στὴ μᾶζα ἀνήκει ο καθένας που αἰσθάνεται ότι είναι όπως οι

109. Τὴ γνώμη αὐτῇ τὴ συνεμερίζετο και ή Δ' 'Αναθεωρητικῇ Βουλῇ, όταν ἐξήρετο το γεγονός ότι μόνον μιᾶ ἀσήμαντος «άντεθνική» μειονοψηφία δέν συμμετεῖχε στο ἀναθεωρητικό έργο. Βλ. π. χ. Β. Στεφανόπουλο: 'Επίσημα Πρακτικά, 1948 σελ. 1001 και Ε. Λουακάκη, αὐτόθι: σελ. 1057.

110. Μετά τὴ διάλυση τῆς Βουλῆς κατηγορήθη ακόμα ένας τέως βουλευτῆς για λαθρεμπόριο όρολογίων.

111. Βλ. J. Ortega Y Gasset: Der Aufstand der Massen, 1949 σελ. 17 έπ., και 56 και R. Reiss: Vom Geist der Massen, 1946, τοῦ όποίου γαλλική μετάφρασις με τὸν τίτλο: De l'esprit des masses, 1949, όπου και όλόκληρος ή σύγχρονος φιλολογία.

112. Βλ. J. Ortega Y Gasset: op. cit., σελ. 10 και 11, στὸν όποιον στηρί-

·άλλοι, οί πολλοί, πού δέν πιστεύει σέ άξίες και ιδανικά πού διαφέρουν άπό τά «κρατούντα», πού νομίζει ότι έτσι όπως είναι, όμοιος μέ τούς άλλους, είναι εύτυχής και δέν αισθάνεται τήν ανάγκη άλλαγής¹¹³. Έχει τό αίσθημα τής άτομικής ευθύνης περιωρισμένο και όταν άκόμα ή δρᾶσις του συνιστά μεταβολές και άλλαγές μιᾶς ύφισταμένης καταστάσεως, παρ' όλα αυτά ή πίστις του στήν όρθότητα εκείνου πού έχει πιά μεταβάλλει παραμένει ακλόνητη¹¹⁴. Τήν αντίθετη κατηγορία τής μάζης, αποτελοῦν οί «ἐπίλεκτοι» (élite). Αὐτοί διαφέρουν άπό τούς άλλους ή γιατί πιστεύουν σέ διαφορετικές άξίες ή γιατί ζοῦν συνειδητά τις άξίες τῶν πολλῶν. Ἐπιδιώκουν πάντα κάτι τό καλύτερο, και είναι γεμάτοι άπό τήν ευθύνη τοῦ έαυτοῦ των και τῶν άλλων. Ὁ άνθρωπος—μάζα δέν αισθάνεται δεσμευμένος μέ τίποτα και όλόκληρο τό «εἶγώ» του είναι γεμάτο άπό τά «δικαιώματα» πού διεκδικεῖ. Ὁ άνθρωπος—élite ύπακούει σέ μιᾶ ανώτερη «τάξη» και σ' ένα «υἰέρτερο νόμο» και φέρει τό βάρος τῶν ύποχρεώσεων μιᾶς ζωῆς άναζητήσεων και δημιουργίας¹¹⁵.

Ἡ κατανομή τῶν στοιχείων μάζης και elite προσδιορίζουν σέ μεγάλο βαθμό τό εἶδος τῆς δράσεως κάθε κοινωνικῆς ομάδος¹¹⁶. Ἀπ' αὐτή θά κριθῇ αν μία ομάδα είναι «δυναμική» ή «στατική», δημιουργική ή άρνητική, προοδευτική ή συντηρητική. Συνοψίζω τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τῆς μάζης τῆς εποχῆς μας, πού είναι άλλωστε γενικώτερα γνωστά:

Ἡ ὕψωσις τοῦ γενικοῦ ποιοτικοῦ επιπέδου μειώνει τις άτομικές διαφορές και επιτρέπει στόν καθένα νά διεκδικῇ ἔγκυρη και ὑπεύθυνη γνώμη.

Τοῦτο έχει συνέπεια τήν άρνηση τῶν «μαζῶν» νά καθοδηγηθοῦν και νά κατευθυνθοῦν άπό διαφορετικές και «άνώτερες» άπό τις δικές τους ιδέες και αντιλήψεις.

Κάθε τι πού άνήκει στοῦ γενικό «τύπο», τό άποδέχονται δίχως συζήτηση και δίχως άξιολογική έρευνα, και κάθε τι «παραδεδεγμένο» είναι τό «καλό» δίχως σκέψη και αντίλογια.

ζεται κατὰ βάσιν και ή ανάλυσις τοῦ κειμένου. Τις διάφορες αντιλήψεις για τήν έννοια τῆς μάζης βλ. στόν P. Reiwald : op. cit., σελ. 14 έπ.

113. Βλ. τις ανάλογες παρατηρήσεις τοῦ G. Tardé : Les lois de l'imitation, 6η έκδ., 1911 σελ. 64 έπ., κατὰ τήν ανάλυση τῆς έννοιας τῆς κοινωνίας.

114. Στή βασική αὐτή διαπίστωση στηρίζεται όλόκληρο τό έργο τοῦ G. Le Bon : Psychologie der Massen, 6η έκδ. 1938, ιδίως σελ. 29 έπ. και 44 έπ. Βλ. και S. Freud : Ψυχολογία ομάδων και άτομική, 1925 σελ. 87 έπ. και A. Joussain : Psychologie des masses, 1937, σελ. 37 έπ.

115. Βλ. J. Ortega Y Gasset : op. cit., σελ. 67 έπ. και P. Reiwald : op. cit., σελ. 17, 144, 211, 361, 439, 470, 504, 507 και 511.

116. «Das Verhältniss von Masse und Führer ist eine Grundfrage der Demokratie», P. Reiwald : op. cit., σελ. 29 έπ.

Ἡ élite ἢ παρασύρεται ἀπὸ τὸ ρεῦμα ἢ παραμένει ἀδύναμη μειοψηφία δίχως ἐπίδραση καὶ ἡγετικό ρόλο¹¹⁷.

Ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ παρουσιάζεται, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὸ συντακτικὸ τῆς ἔργου, ποὺ μόνον μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, σὰν χαρκτηριστικὸ παράδειγμα τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ τύπου τῆς «μᾶζης» τῆς ἐποχῆς μας.

Τὸ ὑψηλό, σχετικῶς, ἐπίπεδό τῆς δὲν τῆς ἐπιτρέπει νὰ ἀναγνωρίσῃ ἡγήτες. Τὸ γενικὸ παράπονο γιὰ τὴ «λειψανδρία» ἢ γιὰ τὴν ἔλλειψη πολιτικῆς ἡγεσίας, ἐξηγεῖται, σὲ μεγάλο βαθμό, ἀπὸ τὴν ὑψωση τῆς στάθμης τῶν ὁπαδῶν σχετικῶς μὲ τὴν στάθμη τῶν ἡγετῶν. Ἡ Βουλὴ διαπιστώνει μόνη τῆς ὅτι δὲν «καθοδηγεῖται», ὅτι τὸ «συντακτικόν» τῆς ἔργο δὲν κατευθύνεται, ὅτι δὲν ὑπάρχει γραμμὴ τὴν ὁποῖαν νὰ ἀκολουθήσῃ¹¹⁸. Καὶ οἱ τελευταῖες ἀκόμα συνταγματικὲς συζητήσεις τῆς Βουλῆς κυριαρχοῦνται ἀπὸ τὴ συνείδηση τῆς ἐλλείψεως αὐτῆς καὶ ἐμφανίζουν μάλιστα καὶ τὸ παράδοξο νὰ ζητοῦνται εὐθύνες ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση ἢ τὴν Ἀντιπολίτευση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐνός...κοινωνικοῦ φαινομένου¹¹⁹.

Τὸ ὅτι ἡ Βουλὴ στὴν πλειοψηφία τῆς πιστεύει στὴν «ἀξία» τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911, τὸ ὅτι τὸ ἀποδέχεται χωρὶς νὰ τὸ συζητῇ καὶ τὸ ὅτι ἔτσι νομίζει, ὅτι ἐκπληρῶνει τὸν προορισμὸ τῆς τὸ ἀνέφερα ἤδη προηγουμένως. Μὲ τὶς πράξεις τῆς τὸ ἔχει μεταβάλλει ριζικά. Ἐν τούτοις διακηρύσσει τὴν «ιερότητα» καὶ τὸ «ἀπαρabiαστό» του. Τὸ δέχεται ἐπειδὴ ἔτυχε νὰ «ὑπάρχῃ» καὶ τὸ ἀνακηρύσσει σὲ «καλὸ» ἐπειδὴ ἔτσι...τὸ νομίζουν οἱ πολλοί. Κάθε συνειδητὴ μεταρρύθμισις, ποὺ ξεφεύγει ἀπὸ τὰ «κοινῶς παραδεδεγμένα» πρέπει νὰ πολεμηθῇ... «Εἶναι ἐκδηλος ἡ γνώμη τῆς Βουλῆς ἐναντίον πάσης ἀκαίρου μεταρρυθμίσεως. Ἡ θέλησις αὕτη κατ' ἐπανάληψιν ἐξεδηλώθη ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ, ὅσάκις ἐδόθη εὐκαιρία ἢ ἀφορμὴ πρὸς τοῦτο. Ἀρκεῖ νὰ ὑπενθυμίσω μετὰ πόσου πείσματος ἀπερρίφθησαν καινοτομίαι προταθεῖσαι κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν ἐλαχίστων πρώτων ἄρθρων ἐπὶ τῶν ὁποῖων τὸ Σῶμα ἠδυνήθη νὰ ἀποφασίσῃ»¹²⁰.

Ἀλλὰ καὶ ἡ στάσις τῆς élite τῆς Βουλῆς ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀρχικὴ διαπίστωσίν μας. Ἄν δεχθοῦμε ὅτι ὅσοι ἔλαβαν μέρος στὶς συζητήσεις τοῦ Ὑψηλίσματος ἀνήκουν στοὺς «ἐπιλέκτους» τῆς Βουλῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἀπέχει καὶ πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, τότε καταλήγομε στὸ ἐξῆς ἀποτέλεσμα. Ἀπὸ τοὺς

117. Βλ. A. Joussein: op. cit., σελ. 180 ἐπ. «Partout les masses les plus nombreuses ont arraché le pouvoir aux moins nombreuses par des procédés de plus en plus brutaux» σελ. 188.

118. Βλ. π. χ. Α. Βαμβέτσος: Ἐπίσημα Πρακτικά, Δ' Ἀναθεωρητικῇ, 1948 σελ. 827, Χ. Θηβαῖος: Ἐπίσημα Πρακτικά, αὐτόθι σελ. 838.

119. Βλ. π. χ. Ἐπίσημα Πρακτικά, Συν. Π' 1949 σελ. 15.

120. Β. Παπαρρηγόπουλος: Ἐπίσημα Πρακτικά, αὐτόθι Συν. Π' σελ. 9.

14 πού έλαβαν μέρος στὴ συζήτηση καὶ πῆραν καὶ θέση στὸ συνταγματικὸ ζήτημα (οἱ κ.κ. Γονατᾶς, Ζέρβας, Μακκᾶς καὶ ἄλλοι, δὲν φαίνεται ἀπὸ τὰ «Ἐπίσημα Πρακτικά» νὰ ἐξέφρασαν τὴ γνώμη τους) οἱ 7 (οἱ κ.κ. Δημάκης, Καλλιῆς, Κώης, Μπακόπουλος, Παπαρρηγόπουλος, Πιπιλιάγκας καὶ Σφαέλλος) δηλαδὴ τὰ 50% ἐξεπροσώπησαν τὴ γνώμη τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ Σώματος δηλ. τὴ διατήρηση, δίχως οὐσιαστικὲς μεταβολές, τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911. Οἱ 4 (οἱ κ.κ. Ἀλεβιζᾶτος, Θηβαῖος, Μελλᾶς καὶ Τουρκοβασίλης) δηλαδὴ τὰ 28% ἀνεκήρυξαν τὴν πίστη τους στὴν ἀνάγκη τῆς πραγματοποιήσεως μεταβολῶν καὶ μεταρρυθμίσεων, ἀλλὰ παρέσυρθησαν καὶ ὑπέκυψαν στὶς ἀπαιτήσεις τῆς «μάζης» «νίψαντες» ἀπλῶς τὰς «χεῖρας» των. Δύο (οἱ κ.κ. Παπανδρέου καὶ Βαμβέτσος) προσεπάθησαν νὰ περισώσουν ὅ,τι ἦταν δυνατόν νὰ περισωθῇ καὶ νὰ βροῦν ἓνα τρόπο συμβιβασμοῦ μετὰ τὴν πλειοψηφία. «Μεταξὺ τῶν δύο κινδύνων προτιμῶ τὸν μὴ χεῖρονα, νὰ ὑπάρξουν ἔστω καὶ διὰ τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ νέαι διατάξεις, αἱ ὁποῖαι νὰ συμπληρῶνουν τὸ Σύνταγμα»¹²¹. Καὶ ἓνας μόνον (ὁ κ. Δ. Χατζηγιάννης) ὑπῆρξε κατηγορηματικὰ καὶ δίχως συμβιβασμοὺς ὑπὲρ ἑνὸς Νέου Συντάγματος. Τὸ συμπέρασμα διατυπώνεται μόνον του. Ἡ élite ἔχασε τὸν προορισμὸ τῆς δηλ. νὰ ἀνοίγῃ δρόμους καὶ νὰ κατευθύνῃ. Ὑποκύπτει στὴ μᾶζα εἴτε μετὰ «χαρά», εἴτε μὲ ἓναν ἀγῶνα ἀπλῶς γιὰ τὴν τιμὴ τῶν ὧλων.

Τελειώνοντας τοὺς λόγους γιὰ τὴν ἀδυναμία τῆς Βουλῆς νὰ ψηφίσῃ «Νέο Σύνταγμα» θὰ ἤθελα νὰ πῶ δυὸ λόγια διὰ τὴν ὀργανικὴ καὶ ὀργανωτικὴ ἀνεπάρκειά της. Ὀργανικῶς ἡ Βουλὴ βρίσκεται σὲ ἀδυναμία, ἐὰν ἀληθεύῃ ὁ προηγούμενος λόγος τῆς «κρίσεως», δηλαδὴ, προσαρμογῆς, μεταξὺ τῶν στοιχείων τῆς μάζης καὶ τῆς élite πού τὴν ἀποτελοῦν. Ὀργανωτικῶς πάλι, παρουσιάζει, φαινομενικὴ ἀδυναμία, ὅταν νομίζει ὅτι μπορεῖ νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ συντακτικὸ τῆς ἔργο «ἐν ὀλομελείᾳ». Στὴν πραγματικότητα ὅμως εἶχε ξεπεράσει τὴ δυσχέρεια αὐτὴ μετὰ τὴν πρακτικὴ τῶν ἐξουσιοδοτήσεων πού ἀκολούθησε¹²² καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ἀνάθεση τῆς «ἀναθεωρήσεως» τοῦ Συντάγματος, στὴν 40μελῇ Ἐπιτροπῇ¹²³.

121. Γ. Παπανδρέου: Ἐπίσημα Πρακτικά, Συν. ΠΒ' 1949 σελ. 25.

122. Βλ. παραπάνω σημ. 33.

123. Βλ. παραπάνω σημ. 81 καὶ 82. Ἀξίζει ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ὅτι ὅλες οἱ συζητήσεις σχετικῶς μετὰ τὸ ἐπιτρεπτὸ ἢ ὄχι τῆς συντακτικῆς ἐξουσιοδοτήσεως ὑπῆρξαν ἄγονες καὶ διεξήχθησαν ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἀποδοχῆς μὴς καταστάσεως ἀνάγκης ἢ ἐνὸς ἀναποτρέπτου κακοῦ. Βλ. Κ. Μ. Καλλιῆς: *op. cit.*, σελ. 41 ἐπ., καὶ Γ. Δ. Δασκαλάκης: Ἡ Τύχη τῆς Ἀναθεωρήσεως, σελ. 36. Ἡ ἀποφίς τοῦ Μ. Στασινοπούλου: *op. cit.*, σελ. 8 κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ «παρὰ τὴν πίεση τῶν Κυβερνήσεων καὶ ἐνίοτε καὶ αὐτῶν τῶν περιστάσεων ἀπέφυγε τὴν χορήγησιν γενικῶν νομοθετικῶν ἐξουσιοδοτήσεων», δὲν νομίζω ὅτι συμβιβάζεται μετὰ τὴν πραγματικότητα, ἰδίως ἀν λάβῃ κανεῖς ὑπ' ὄψιν τοῦ ὀλόκληρου τὸ ἐπιτελεσθὲν ἔργο καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς. Βλ. καὶ παραπάνω σημ. 33.

Ἡ ἔκθεσις ποὺ προηγήθη, ἂν καὶ προσφέρει πολλὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ ἐξηγηθῇ τὸ φαινόμενο τῆς «ἀντισυντακτικῆς» στάσεως τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, ἐν τούτοις, δὲν νομίζω, ὅτι εἶναι τελείως πειστική. Κανένα ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἐξετέθησαν δὲν διεκδικεῖ ἀπόλυτη ἀξία καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ἔργου τῆς διαλυθείσης Βουλῆς, παρουσιάζει καὶ ἀπόψεις ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ ἐνισχύσουν καὶ μιὰ ἄλλη ἀντίθετη ἐρμηνεία. Ἡ Βουλὴ ἐγνώριζε τὸ πρόβλημα καὶ ἡ συνείδησις τῆς ἀνάγκης δὲν ἦταν ἀδύνατο νὰ δημιουργηθῇ, ὅπως τὰ παραδείγματα τῶν εὐρυτάτων νομοθετικῶν καὶ συντακτικῶν ἐξουσιοδοτήσεων ἀποδεικνύουν ἢ ὅπως ἀπὸ τὴν ψήφισις τῶν οἰκονομικῶν καὶ δημοσιονομικῶν μέτρων τῶν Κυβερνήσεων τῆς τετραετίας ἀφίνεται νὰ διαφανῇ. Ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν κοσμοθεωρίαν τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου 1864/1911 δὲν ἀπετέλεσε, ὅπως εἶδαμε, σημαντικὸ ἐμπόδιο γιὰ τὴ δράση τῆς Βουλῆς. Οἱ Βουλευταὶ δὲν ἦσαν πολὺ χειρότεροι ἀπὸ τοὺς συναδέλφους των, τῶν ἄλλων συντακτικῶν Σωμάτων, καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ὁλοκλήρωσις μεταξὺ «μάζης» καὶ ἐλίτε δὲν θὰ ἦταν ἀδύνατον νὰ ἀποκατασταθῇ. Τὰ παραδείγματα τῆς ἐνιαίας πολιτικῆς στοὶ ἐθνικὸ πρόβλημα, τῆς παραδοχῆς ἀντιδημοτικῶν, γιὰ τὴν τότε ἐποχὴ, πολιτικῶν μέτρων (κατευνασμὸς), τῆς ἐπιβολῆς σοβαρωτάτων οἰκονομικῶν θυσιῶν, ἀποτελοῦν ἐνδείξεις ὅτι ὑπῆρξαν στιγμὲς ποὺ ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ καὶ ἡ Ἡγεσία της, ἐκινήθησαν μὲ τὸν ἴδιον παλμό. Παρ' ὅλα ὅμως αὐτὰ γεγονόσ παραμένει ὅτι ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ, ἀπέτυχε καὶ στὸν «τύπο» καὶ στὴν «οὐσίαν» τοῦ ἀναθεωρητικοῦ τοῦ ἔργου. Καὶ ἡ ἀποτυχία της αὐτὴ ἀντικατοπτρίζεται πλήρως καὶ στοὺς 40 μελοῦς Ἐπιτροπῆς¹²⁴.

Ἐν τούτοις, μολονότι τὸ πρόβλημα τοῦ τί θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ «Νέο Σύνταγμα» δὲν φαίνεται, σήμερα τουλάχιστον, ἀμέσου ἐπικαιρότητος, ἐν τούτοις ὅμως ἡ σημασία του, ἔστω καὶ σὰν ἐρμηνευτικοῦ στοιχείου, γιὰ τὸ ἀναθεωρηθὲν Σύνταγμα δὲν πρέπει νὰ παραγνωρισθῇ¹²⁵. Τὸ κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς μας τείνει πιά νὰ διαμορφωθῇ, καὶ τὸ ἀναθεωρηθὲν Κείμενο, ἐὰν ψηφισθῇ, θὰ ὑποστῇ ἄργα ἢ γρήγορα τὴν ἀμεση ἢ ἔμμεση ἐπιρροή του καὶ θὰ ἀρχίσῃ νὰ προσαρμόζεται μὲ αὐτό. Ἀλλ' ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρακτικὴ αὐτὴ ἀποψη, καὶ θεωρητικῶς ἀκόμα ἡ ἔρευνα τῆς ἐννοίας τοῦ Συντάγματος τῆς ἐποχῆς μας παρουσιάζεται ἀξιόλογη. Κάθε ἐποχὴ ἔχει τὴ δική της ἐννοία Συντάγματος καὶ κάθε λαὸς τὴν καλλιέργει καὶ τὴν προσαρμόζει στὰ ἐθνικὰ καὶ κοινωνικὰ του δεδομένα. Αὐτοὶ εἶναι οἱ κύριοι λόγοι ποὺ μὲ ἀναγκάζουν νὰ ἐρευνήσω, στοὺς ἐπόμενους κεφάλαιους, τὸ νόημα καὶ τὸ περιεχόμενο ἐνὸς «Νέου Συντάγματος», τοῦ Συντάγματος τῆς ἐποχῆς μας.

124. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: Ἡ λύσις τοῦ συνταγματικοῦ προβλήματος, αὐτόθι.

125. Εἰδικώτερες ἀξιολογες προτάσεις σχετικῶς μὲ τὴν ἀναθεώρησι τοῦ Συντάγματος περιέχουν οἱ ἐργασίες: Ν. Κολυβά: Ὁ Πρόεδρος ἀπὸ τὸ Λαό, τομ. Ι—ΙΙ, 1945 καὶ Χρ. Σγουρίτσας: Σχέδιον Ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, 1947.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

§ 5.

Τί σημαίνει το αίτημα για ένα «Νέο Σύνταγμα»

Τί περιλαμβάνει το αίτημα για ένα «Νέο Σύνταγμα»; Ἡ ἀπάντησις στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἀνάγεται σὲ δυὸ διαφορετικὰ θέματα. Πρῶτα στὸν καθορισμὸ τῆς σημασίας τοῦ «νέου» ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ Συντάγματος, καὶ ὕστερα στὴν ἔρευνα τοῦ νοήματος τοῦ «Συντάγματος» σχετικὰ μὲ τὴν ἐποχὴ μας.

Ὅταν ζητοῦμε τὸ Σύνταγμα νὰ εἶναι «νέο» ἐννοοῦμε νὰ ἀνταποκρίνεται στὰ καινουργία προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας. Τὸ εἶδος καὶ ἡ ἔκτασις τῆς κρατικῆς δραστηριότητος ἔχει τόσο ριζικὰ μεταβληθῇ κατὰ τὴ διάρκειαν τοῦ μεσοπολέμου, καὶ ὕστερα ἰδίως ἀπὸ τὸ Β' Παγκόσμιον πόλεμον. ὥστε ἡ βασικὴ τάξις πού θὰ τὰ μορφοποιήσῃ θὰ πρέπει, σὲ μεγάλο βαθμὸ, νὰ ἀνταποκρίνεται σ' αὐτά¹²⁶. Νέο Σύνταγμα σημαίνει θέσις νέων σκοπῶν καὶ νέων κατευθυντηρίων γραμμῶν γιὰ τὴν πορεία τῆς κρατικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἐπειτα ἡ ιδιότης τοῦ «νέου» ἀποτελεῖ ἓνα γνώρισμα πού ἀναφέρεται καὶ στὰ μέσα. Ἡ σύγχρονη «τεχνικὴ» ὀργάνωσις¹²⁷ τοῦ Κράτους ἔχει ἤδη δημιουργήσῃ νέους θεσμούς καὶ νέες διαδικασίες γιὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν «μεγάλων» καὶ «ἐπείγοντων» προβλημάτων τῆς μεταπολεμικῆς ζωῆς. Οἱ θεσμοὶ αὗτοὶ πού διαφέρουν θεμελιωδῶς ἀπὸ ἐκείνους τοῦ 19ου αἰῶνα ἢ πρέπει νὰ διατηρηθοῦν καὶ νὰ «παγιωθοῦν» μὲ τὸ Σύνταγμα ἢ νὰ καταργηθοῦν καὶ νὰ «ἀναμορφωθοῦν» γιὰ νὰ ἀφίσουν τὴ θέσιν τους σὲ ἄλλους προσφορωτέρους.

Ἡ μορφή ἐπίσης τοῦ Συντάγματος παίζει ἓνα σημαντικὸ ρόλον. Ἄν

126. Βλ. γιὰ τοὺς νέους σκοποὺς τοῦ συγχρόνου Κράτους τὴν γενικὴ, μὰ πλήρη εἰκόνα, πού παρουσιάζει ὁ Α. Angelopoulos: *L'Etat et la Prosperité sociale*, 1949 ἰδίως σελ. 35 ἐπ. ὅπου καὶ ἡ τελευταία φιλολογία καὶ Ch. Celier: *Droit Public et Vie Economique*, 1949 σελ. 127 ἐπ.

127. Βλ. γιὰ τὴν σύγχρονη ἀνάγκη τῆς «τεχνικῆς» καὶ «οἰκονομικῆς» ὀργάνωσις τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται μεγαλυτέρα ἀπόδοσις P. Dubois—Richard: *L'Organisation Technique de l'Etat*, 1930 ἰδίως σελ. 111 ἐπ. H. Frank: *Die Technik des Staates*, 1942 καὶ Γ. Δ. Δασκαλάκης: *Ὁργάνωσις καὶ Συντονισμὸς* ὡς Ἀξιώματα τῆς Δημοσίας Διοικήσεως καὶ Κατευθυντήριαι Ἀρχαὶ τῆς Δράσεως τοῦ Νομάρχου, 1950 σελ. 13 ἐπ. ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

ταυτίζεται τελείως τὸ «Σύνταγμα» μὲ τὸ «Συνταγματικὸ Κείμενο», τότε ἡ «νομικὴ διατύπωσις» του καὶ ἡ «κωδικοποιημένη» ἐμφάνισίς του, ἀποτελοῦν στοιχεῖα ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ὑπαρξή του σὰν «ἱεροῦ κειμένου». Ἄν τὸ Σύνταγμα πάλι εἶναι καὶ κάτι ἄλλο, τότε τὸ Συνταγματικὸ Κείμενο θὰ συνιστᾷ ἓνα σχέδιο ἢ ἓνα πρόγραμμα δράσεως, μὲ κύρια γνωρίσματα τὴν ἐλαστικότητα καὶ τὴ δυνατότητα ἀναθεωρήσεως καὶ ἀναπροσαρμογῆς. Ὡστε, ἂν τὸ Σύνταγμα στὴν ἐποχὴ μας σημαίνει κάτι τὸ διαφορετικὸ ἀπὸ ὅ,τι ἐσήμαινε τὸ Σύνταγμα στὸ 19ο αἰῶνα, καὶ ἡ μορφή του θὰ πρέπει νὰ εἶναι διαφορετικὴ, «νέα».

Μὲ αὐτὰ πού ἐλέχθησαν παραπάνω, τίθεται συγχρόνως καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ περιεχομένου, τῆς «οὐσίας» τοῦ Συντάγματος. Τὸ «πνεῦμα τοῦ Συντάγματος» ἢ ἡ «φιλοσοφία» του, καθὼς τὰ χαρακτηρίζει ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη¹²⁸, ἀποτελοῦν τὴν συνισταμένη τοῦ γενικοῦ πνεύματος, τῆς κοσμοθεωρίας, μιᾶς ἐποχῆς. Κάθε ἐποχὴ κατέχεται καὶ συγχρόνως «φέρει» τὴ δική της κοσμοθεωρία, πού εἶναι πάντοτε «νέα» σχετικὰ μὲ τὴν κοσμοθεωρία ἄλλων ἐποχῶν. Οἱ σκέψεις αὐτὲς ἐξηγοῦν τὸ γιατί καὶ τὸ νόημα τοῦ Συντάγματος, πρέπει νὰ εἶναι «νέο», ἐφ' ὅσον ζητεῖ νὰ ἐκφράσῃ τὸ νόημα μιᾶς ἐποχῆς¹²⁹.

Ἀκόμα τὸ «νέο» στὸ ἐλληνικὸ Σύνταγμα πρέπει νὰ σημαίνει καὶ μιὰ ὀρι-

128. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ πνεύματος τοῦ Συντάγματος ἢ τῆς φιλοσοφίας του βλ. E. R. Huber: Vom Sinn der Verfassung, 1935 σελ. 14 ἐπ., Τοῦ Αὐτοῦ: Wesen und Inhalt der Politischen Verfassung, 1935 σελ. 49 ἐπ., Τοῦ Αὐτοῦ: Verfassungsrecht, 2α ἐκδ., 1939 σελ. 51 ἐπ., W. B. Munro: The Government of the United States, 5η ἐκδ., 1947 σελ. 820 καὶ ἀφθονος βιβλιογραφία σελ. 835, F. W. Coker: Democracy, Liberty and Property, 1948 ἰδίως σελ. 212 ἐπ., 435 ἐπ., καὶ 707 ἐπ., καὶ τὶς ἱστορικὰς ἐργασίας R. H. Gabriel: The Course of American Democratic Thought, 1940 σελ. 373 ἐπ., C. M. Perry: The Philosophy of American Democracy, 1943 ἰδίως σελ. 1 ἐπ., 59 ἐπ., καὶ 119 ἐπ., καὶ M. G. White: Social Thought in America, 1949 σελ. 236 ἐπ., F. G. Wilson: The American Political Mind, 1949 σελ. 346 ἐπ., Γ. Δ. Δασκαλάκη: Συνταγματικὸ Δίκαιο (Παραδόσεις) 1948 σελ. 31 ἐπ., «τὸ σύνολο τῶν ἀξιών πού ζοῦν στὴν συνταγματικὴ συνείδηση ἐνὸς λαοῦ ἀπαρτίζουν τὸ πνεῦμα τοῦ Συντάγματος» σελ. 32, Z. Giacometti: Schweizerisches Bundesstaatsrecht, 1949 σελ. 30 ἐπ.

129. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς κοσμοθεωρίας σὰν στοιχεῖο τοῦ Κράτους καὶ τοῦ Συντάγματος βλ. A. Menzel: Staatslehre und Weltanschauung, στὸ Beiträge zur Geschichte der Staatslehre, 1929 σελ. 22 ἐπ., H. Gerber: Die Weltanschaulichen Grundlagen des Staates, 1930 ἰδίως σελ. 12 ἐπ., G. Gierke: Das Problem der Wertsystems der Weimarer Grundrechte, 1939 ἰδίως σελ. 28 ἐπ., J. Wackernagel: Der Wert des Staates, 1934 σελ. 76 ἐπ., καὶ Γ. Δ. Δασκαλάκη: Εἰσαγωγή στὸ Δημόσιο Δίκαιο (Παραδόσεις), 1947 σελ. 131 ἐπ., Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς κοσμοθεωρίας γενικὰ βλ. ἀντὶ ἄλλων W. Dilthey: Die Typen der Weltanschauung und ihre Ausbildung in den metaphysischen Systemen, τόμ. I, Weltanschauung 1911, σελ. 3 ἐπ., καὶ γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς κοσμοθεωρίας στὴν ἱστορία, K. Jöel: Wandlungen der Weltanschauung, τόμ. I, 1928 σελ. 21 ἐπ.

στική λύση στο πρόβλημα της σχέσεως της ελληνικής πραγματικότητας και του πνεύματος της εποχής. Το δράμα της ελληνικής συνταγματικής ζωής των τελευταίων 100 ετών συνίσταται στο δίλημμα ότι ή η συνταγματική μας τάξις ακολουθεί αποκλειστικά το πνεύμα της εποχής, που δεν ανταποκρίνεται στις ελληνικές συνθήκες ή προσαρμόζεται τελείως στις ελληνικές συνθήκες, μα τότε γίνεται ξένη και δεν έχει απήχηση στο πνεύμα της εποχής. Και για να περιορισθώ σε παλαιά παραδείγματα¹³⁰: Τα τοπικά Συντάγματα («Οί Γερουσίες») του 1821 απέδιδαν ανάγλυφα την τότε ελληνική πραγματικότητα μα ήσαν έξω από το πνευματικό κλίμα της Ευρωπαϊκής ζωής της εποχής και γι' αυτό δεν μπόρεσαν να επικρατήσουν. Τα πολιτεύματα της Τροιζήνος (1827)¹³¹ ή των Αθηνών (Σύνταγμα του 1844)¹³² πάλι, δεν ανταποκρίνοντο στις συνθήκες της ελληνικής πραγματικότητας και γι' αυτό δεν κατώρθωσαν να ευδοκιμήσουν. Αποτελεί είδος κοινής συνειδήσεως όλων των σκεπτομένων Ελλήνων, ότι η σημερινή Έλλάς για να ζήσει και να αναπτυχθή υποχρεούται να δημιουργήσει μια συνταγματική τάξη, που να εκφράζει όσο το δυνατό πιστότερα την ελληνική πραγματικότητα, αλλά ταυτοχρόνως να εντάσσεται πλήρως και στο πνεύμα της εποχής μας¹³³. Αν το Σύνταγμα δημιουργήσει την αναγκαία αυτή ισορροπία, θα δώσει διέξοδο σε πολλά από τα αγωνιώδη ερωτηματικά που επέζαν και πιέζουν ακόμα τον ελληνικό λαό. Οί άντικειμενικοί όροι νομίζω ότι σήμερα υπάρχουν. Και οί τοπικές ελληνικές συνθήκες πλησιάζουν περισσότερο παρά ποτέ στις διεθνείς, και το καθολικό πνεύμα της εποχής βρίσκεται εγγύτερα στην σημερινή ελληνική σκέψη.

Τέλος πρέπει να διευκρινισθή ότι το αίτημα για ένα «Νέο Σύνταγμα» δεν σημαίνει διόλου περιφρόνηση της παραδόσεως. Κάθε τι ζωντανό από το χθές θα περιληφθή στα δημιουργικά στοιχεία του παρόντος, καθώς θα ληφθή επίσης σοβαρά υπ' όψιν και κάθε διαφαινομένη διαμόρφωσις του μέλλοντος¹³⁴.

130. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: 'Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, σελ. 11.

131. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: *op. cit.*, σελ. 32 επ.

132. Βλ. για το Σύνταγμα του 1844 Η. Γ. Κυριακούλου: «'Αρχ. 'Ιδ. Δικ.», έτ. 1944 σελ. 180 επ.

133. Φιλοσοφικώς το αίτημα αυτό βασίζεται στο ότι σήμερα τείνει να ξεπερασθή όριστικώς ό δρασμός των κοινωνικών κατηγοριών της νεοελληνικής ζωής, δηλαδή της λογίας και της δημοτικής παραδόσεως, σ' όλες τις εκδηλώσεις του συγχρόνου μας πολιτισμού (Τέχνη, Θρησκεία, 'Επιστήμη, Κράτος κλπ.), και να δημιουργηθή μία καινούργια ολοκληρωμένη σύνθεσις της ελληνικής παραδόσεως. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: 'Ιδέες για την Πολιτική Κατανόηση της 'Εποχής μας, σελ. 150 επ. Για τον τομέα του Δικαίου βλ. τη συνθετική εργασία Ν. Ι. Πανταζοπούλου: 'Από της Λογίας Παραδόσεως εις τον 'Αστικόν Κώδικα, 1947, ιδίως σελ. 20 επ., και Τοῦ Αύτου: 'Η Γένεσις και 'Ανέλιξις του 'Ελληνικοῦ Δικαίου μέχρι του 'Αστικοῦ Κώδικος, α' Εφ. 'Ελλ. και 'Αλλοδ. Νομολογίας», έτ. 1949 σελ. 16 επ.

134. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: 'Ιδέες για την Πολιτική Κατανόηση της 'Εποχής μας, σελ. 14 επ., «το παρόν παρουσιάζεται συνθετικώς από δυο διαφορετικούς κύκλους στοι-

Οἱ ὅρισμοὶ τοῦ Συντάγματος

Θὰ ἀπορῇ ἐπίσης κανεὶς μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι καὶ ἡ ἔννοια τοῦ Συντάγματος ἔχει ἀνάγκη εἰδικωτέρου προσδιορισμοῦ. Ἡ ἔννοια αὕτη φαίνεται τόσο γνωστὴ καὶ χρησιμοποιοῦται τόσο συχνὰ καὶ γενικὰ, ὥστε νὰ ἔχη δημιουργηθῇ, καὶ στὸν μὴ εἰδικὸν ἀκόμα, ἡ πεποίθησις ὅτι τὸ περιεχόμενόν της εἶναι σαφῶς ξεκαθαρισμένο καὶ τὰ στοιχεῖα της ὑπάρχουν δίχως ἀμφισβήτησιν. Πρόκειται ὁμως περὶ πλάνης ¹³⁵. Ἐγκεῖται στὴ φύσιν τῶν πραγμάτων ποὺ μᾶς φαίνονται ἀπλᾶ καὶ αὐτονόητα νὰ κρύβουν μέσα τους τὰ μεγαλύτερα προβλήματα καὶ νὰ εἶναι γεμᾶτα μὲ τίς δυσχερέστερες ἀντινομίες. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸ Σύνταγμα. Τὸ Σύνταγμα ἀνήκει στὶς πολιτικὰς ἔννοιαι. Εἶναι τὸ «δίκαιο τῆς Πολιτικῆς» ἢ ἀκόμα καὶ τὸ «πολιτικὸ Δίκαιο» ¹³⁶. Σήμερα τὰ ὅρια αὐτὰ συγχέονται. Ἄλλοτε ἦταν νόμος μὲ πολιτικὴ ὁρολογία, τώρα γίνεται πολιτικὴ μὲ νομικοὺς ὁρισμοὺς (C. A. Mcllwain). ¹³⁷ Πάντως θεωρεῖται, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Rousseau, σὰν τὸ κατ' ἐξοχὴν «droit politique» καὶ σὰν ἡ νομικὴ ἔκφρασις τῶν βασικῶν πολιτικῶν ἀξιών, τῶν «politischer Grundanschauungen» (Fr. Fleiner) ¹³⁸. Μὲ δυὸ λόγια τὸ Σύνταγμα συνιστᾷ «τὸ σύστημα τῶν πολιτικῶν κανόνων» (Z. Giacometti) ¹³⁹ ποὺ κυριαρχοῦνται ἀπὸ τὴ ratio utilis καὶ ὄχι τὴ ratio justi.

χείων. Ἀπὸ τὰ γόνιμα στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος — τὰ μὴ ζωντανὰ του στοιχεῖα μπορεῖ νὰ ἐπιζοῦν, δὲν ἀνήκουν ὁμως ὀργανικὰ στὸ παρὸν — καὶ ἀπὸ τίς δυνάμεις τῆς σημερινῆς πραγματικότητος. Οἱ τελευταῖαι πάλι ἐμφανίζονται ἢ σὰν συνέχεια τοῦ παρελθόντος ἢ σὰν προβολὴ του στὸ μέλλον».

135. Βλ. C. Schmitt : op. cit., σελ. 3 ἐπ., ὅπου καὶ ἀνάλυσις τῶν διαφορῶν ἐννοιῶν τοῦ Συντάγματος, E. M. Sait : Political Institutions, 1938 σελ. 311 ὅπου σημειώνει ὅτι συνέλεξε 40 ὁρισμοὺς τοῦ Συντάγματος ἀπὸ συγγραφεῖς τοῦ 18ου, 19ου καὶ 20ου αἰῶνα, G. Scelle—G. Berlia : op. cit., σελ. 18, M. Prélôt : op. cit., σελ. 9 ἐπ., καὶ G. Burdeau : Traité de Science Politique, τομ. III, 1950 σελ. 12 ἐπ. ὅπου καὶ ἀνάλυσις τῆς διακρίσεως «κοινωνικοῦ» καὶ «πολιτικοῦ» Συντάγματος.

136. Βλ. π. χ. J. Dabin : Doctrine Générale de l'Etat, 1939 σελ. 151 «la constitution de l'Etat est exclusivement de nature politique», M. Prélôt : op. cit., σελ. 19 «nous le ramenons à une notion claire et sûre, celle de science des règles juridiques suivant lesquelles, s'établit, se transmet et s'exerce l'autorité politique, ou encore, plus brièvement, de droit de l'autorité politique».

137. Βλ. C. H. Mcllwain : Constitutionalism and the Changing World, 1939 σελ. 247: «They thought of law in terms of politics, we moderns think of politics in terms of law».

138. Βλ. Fr. Fleiner : Tradition, Dogma, Entwicklung als aufbauende Kräfte der schweizerischen Demokratie, 1933.

139. «Als solche Zuständigkeitsordnung im engeren und weiteren Sinne stellt die Bundesverfassung den rechtlichen Niederschlag der herrschenden poli-

Ἡ πολιτικὴ φύσις τοῦ Συντάγματος καὶ ἡ ἔνταξις του στὶς θεμελιώδεις ἔννοιες τοῦ Δημοσίου Δικαίου, τοῦ ἔχουν προσδώσει τὸν χαρακτήρα τοῦ πολιτικοῦ μύθου. Τὸ μυθικὸ στοιχεῖο, ποὺ συνυπάρχει σ' ὅλες τὶς κύριες ἔννοιες τοῦ Δημοσίου Δικαίου (π. χ. δημοκρατία, λαϊκὴ κυριαρχία, ἀτομικὰ δικαιώματα, Κράτος δικαίου, διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν, ἀταξικὸ Κράτος, κυριαρχοῦσα φυλὴ κλπ.), συντελεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ στὴν διαμόρφωση τῆς ἐννοίας τοῦ Συντάγματος¹⁴⁰.

Ἄν σ' αὐτὰ προσθέσῃ κανεὶς καὶ τὸν «πολεμικὸ-πολιτικὸν» χαρακτήρα τοῦ Συντάγματος—ἡ πρώτη του ἐμφάνισις συμβόλιζε τὸν «περιορισμὸν» καὶ τὴ «δέσμευσήν» μὲ κανόνες δικαίου τῆς ἀπεριορίστου ἐξουσίας τῶν ἡγεμόνων—σὰν ἀντιπάλου μεγέθους τοῦ ἀπολυταρχισμοῦ καὶ τῆς τυραννίας, καταλαβαίνει καλὰ τὴ δυσκολία ποὺ συναντᾷ κάθε προσπάθεια «ἀσφαλοῦς» ἐπιστημονικοῦ ὁρισμοῦ του¹⁴¹.

Ἡ ἐπιστημονικὴ προσπάθεια—ιδίως ὅταν κινεῖται μὲ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ 19ου αἰῶνα—ἐπεδίωκε νὰ δημιουργήσῃ μιὰ γενικὴ, ἀφρημένη καὶ ἔξω χρόνου καὶ χώρου ἔννοια τοῦ Συντάγματος. Ἡ ἀποτυχία της ἦταν ἐξασφαλισμένη, ὅταν σκέπτεται κανεὶς ὅτι τὸ Σύνταγμα εἶναι «παιδὶ τῆς ἐποχῆς του», κάθε ἐποχῆς, καὶ ἐκφράζει τὸ «ἐπίκαιρον»¹⁴² καθὼς τὸ ζῇ, ἕνας συγκεκριμένος λαός, σὲ μιὰ ὀρισμένη στιγμή καὶ σένα σταθμὸ τῆς ἱστορίας του.

Τὸ Σύνταγμα ἀνήκει στὶς «δυναμικέες», στὶς «ἐξελισσόμενες», στὶς «μεταβλητέες» ἔννοιες¹⁴³. Οἱ ὁρισμοὶ ποὺ δὲν λαμβάνουν τὴν ιδιότητα αὐτῆς σοβαρὰ ὑπ' ὄψιν των, ἀδυνατοῦν νὰ συλλάβουν τὸ πραγματικὸ νόημά του.

tischen Anschauungen und Traditionen des Schweizervolkes dar» Z. Giacometti: op. cit., σελ. 30.

140. Τὴ θέση αὐτὴ ἐλπίζω νὰ τὴν θεμελιώσω μὲ τὴ μελέτη «Πολιτικὴ Μυθολογία» ποὺ θὰ κυκλοφορήσῃ προσεχῶς. Τὸ μυθικὸ στοιχεῖο στὰ προβλήματα τοῦ Κράτους, μὲ ἄλλη φυσικὰ ἔννοια, ἀξιολογεῖ ὁ C. Schmitt: Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes, 1938 ἰδίως σελ. 9 ἐπ., καὶ 132 ἐπ., καὶ ὁ E. Cassirer: The Myth of the State, 1946 σελ. 37 ἐπ., καὶ 277 ἐπ., ὁ τελευταῖος ὅμως μὲ ἐκδηλῆ ἀρνητικὴ διάθεση. «Ὁ μῦθος εἶναι μιὰ ζωντανὴ παράσταση, ποὺ φέρεται ἀπ' ἕναν ὁλόκληρο λαό, ποὺ ἀφορᾷ τὰ μεγάλα σημερινὰ καὶ αὔριανὰ του προβλήματα, κι' ἂν καὶ «κατάγεται» ἀπὸ τὸ ἀπώτερο παρελθόν, τείνει πρὸς τὸ μέλλον μὲ θέληση νὰ τὸ διαμορφώσῃ», βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκης: στὴν «Ἐπιθ. Οἰκονομ. καὶ Πολιτ. Ἐπιστημῶν», ἔτ. 1950 σελ. 158.

141. Βλ. Fr. D. Wormuth: The Origins of Modern Constitutionalism, 1949 σελ. 3 ἐπ., C. F. Strong: Modern Political Constitutions, 3η ἐκδ., 1949 σελ. 13 ἐπ., E. R. Huber: Wesen und Inhalt der politischen Verfassung, σελ. 33.

142. Βλ. γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἐπικαίρου C. A. Emge: Das Aktuelle, ein bisher übersehener direkter Grundbegriff, 1935.

143. Γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν «δυναμικῶν» ἢ «κινουμένων» (bewegliche) ἐννοιῶν βλ. W. Mitscherlich: Starre und bewegliche Begriffe, στὸ Schmollers Jahrbuch, ἔτ. 1931 καὶ Τ. οὐ Αὐτοῦ: Volk und Nation, στὸ Handwörterbuch der Soziologie,

“Ας ἀρχίσουμε ἀπὸ τῆ λεγομένη «τυπική» ἔννοια τοῦ Συντάγματος. Σύμφωνα μ’ αὐτὴ τὸ Σύνταγμα εἶναι νόμος μὲ ἡῤῥξημένη τυπικὴ δύναμη, δηλαδὴ νόμος ποὺ διαφέρει ἀπὸ τοὺς ἄλλους γιατί προέρχεται συνήθως ἀπὸ ἰδιαίτερο ὄργανο (Συντακτικὴ Συνέλευσις) καὶ τίθεται μὲ ξεχωριστὴ διαδικασία¹⁴⁴. Ἡ τυπικὴ ἔννοια τοῦ Συντάγματος κατάγεται ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ποὺ ἐπίστευε ὅτι τὸ Σύνταγμα ἦταν μιὰ «μοναδική» στὸ εἶδος τῆς, «ἱερῆς» καὶ «ἀπαρβίαστης» Συνθήκης μεταξὺ λαοῦ καὶ Ἡγεμόνος, καὶ ποὺ σὰν τέτοια διέφερε καὶ ὑπερεῖχε ἀπὸ τοὺς κοινούς νόμους¹⁴⁵. Ὁ ὅρισμός αὐτὸς τοῦ Συντάγματος, μὲ τὸν ὁποῖον ἐργάζεται ἡ «τυπολογικὴ» νομικὴ ἐπιστήμη, περιγράφει ἀπλῶς ἓνα εἶδος «νομικοῦ κειμένου», χωρὶς νὰ μᾶς πληροφορῇ, οὔτε γιὰ τὸ νόημά του, οὔτε γιὰ τὸ περιεχόμενό του, οὔτε καὶ γιὰ τὶς ἐπιδιώξεις του. Ἀλλὰ καὶ ἡ «οὐσιαστικὴ» ἔννοια τοῦ Συντάγματος δὲν μᾶς βοηθεῖ περισσότερο. Σύνταγμα ἐδῶ σημαίνει τὴν τάξιν δικαίου ποὺ καθορίζει τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν ἀρμοδιότητα τῶν θεμελιωδῶν κρατικῶν ὀργάνων καὶ λειτουργιῶν καθὼς καὶ τὰ ὅρια τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν¹⁴⁶. Καὶ ἡ ἔννοια αὐτὴ μολονότι χαρακτηρίζεται σὰν οὐσιαστικὴ καὶ μολονότι ἔχει τεραστίαν παράδοση (προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη)¹⁴⁷, πάλι δὲν μᾶς καθορίζει οὔτε τὸ τί περιλαμβάνεται στὸ ὀργανωτικὸ σχῆμα τοῦ Κράτους, οὔτε τὸ πῶς καθορίζεται ἡ σχέσις ἀτόμου—Πολιτείας.

Ὁ «ὄντολογικὸς» ὅρισμός τοῦ Συντάγματος σὰν «τῆς θεμελιώδους τάξεως ἢ ὁποῖα χαράζει τὰ ὅρια μέσα στὰ ὁποῖα θὰ κινηθῇ ἡ ζωὴ

1931 σελ. 645 «...die Begriffe, die sich auf grundsatzlich gleichbleibende Objekte beziehen, «starre» Begriffe nennen, und diejenigen, denen veränderliche Objekte zugrunde liegen, als «beweglich» bezeichnen. Die ersteren haben es mit konstanten die letzteren mit variablen Merkmalen zu tun».

144. Βλ. ἀντὶ ἄλλων C. Schmitt: op. cit., σελ. 11 ἐπ., H. Γ. Κυριακοπούλου: Ἑλληνικὸν Συνταγματικὸν Δίκαιον, 1932, σελ. 8 ἐπ., J. Barthélemy—P. Duez: Traité de droit Constitutionnel, 2α ἐκδ., 1933 σελ. 184 ἐπ., A. I. Σβώλου: Συνταγματικὸν Δίκαιον, τομ. I, 1934 σελ. 79, J. Laferrière: op. cit., σελ. 281 ἐπ., καὶ C. F. Strong: op. cit., σελ. 145 ἐπ.

145. G. Burdeau: op. cit., σελ. 49 ἐπ., ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

146. Βλ. βιβλιογραφία παραπάνω σημ. 144. Ἐπίσης A. V. Dicey: Introduction to the Study of the Law of the Constitution, 9η ἐκδ., 1941 σελ. 3 ἐπ., E. C. S. Wade—G. G. Phillips: Constitutional Law, 3η ἐκδ. 1946 σελ. 11 ἐπ., A. Berriedale Keith: Constitutional Law, 1946, σελ. 1 ἐπ., O. Hood Phillips: Constitutional Laws of Great Britain, 6η ἐκδ., 1946 σελ. 6 ἐπ., W. J. Jennings: The Law and the Constitution, 3η ἐκδ., 1946 σελ. 35 ἐπ.

147. «Ἔστι δὲ πολιτεία πόλεως τάξις τῶν ἄλλων ἀρχῶν καὶ μάλιστα τῆς κυρίας πάντων» Ἀριστοτέλους: Πολιτικά, III 6, 1278 β. Γιὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ Συντάγματος σὸν Ἀριστοτέλη βλ. A. Verdross—Drossberg: Grundlinien der Antiken Rechts—und Staatsphilosophie, 1946 σελ. 145 ἐπ., καὶ τὴν εἰδικὴ μελέτη τοῦ W. Siegfried: Untersuchungen zur Staatslehre Aristoteles, 1942 σελ. 36 ἐπ.

ένος λαοῦ, πού διαδηλώνει τὴ θέληση καὶ τὴ μορφή τῆς πολιτικῆς του ὑπάρξεως καὶ ἀνεξαρτησίας καὶ τὸν ἐντάσσει σὲ μιὰ γενικώτερη διεθνή τάξη»¹⁴⁸, μᾶς βοηθεῖ περισσότερο γιατί μᾶς παρουσιάζει τὴ νεώτερη εἰκόνα τοῦ Συντάγματος, μολονότι μειονεκτεῖ, γιὰ ὅσους πιστεύουν ὅτι ἕνας ἐπιστημονικὸς ὁρισμὸς πρέπει νὰ εἶναι γενικὸς καὶ ἀφηρημένος ὥστε νὰ καλύπτει τὴν ἔννοια «κάθε Συντάγματος», ἀνεξαρτήτως χώρου καὶ χρόνου.

Ἡ ἀνάλυσις τοῦ ὁρισμοῦ αὐτοῦ μᾶς παρέχει τὰ παρακάτω στοιχεῖα σὰν τὰ ἐννοιολογικὰ γνωρίσματα τῆς ἐννοίας τοῦ συγχρόνου Συντάγματος: Τὸ πνεῦμα τοῦ ἢ τῆ φιλοσοφία του, τοὺς θεμελιώδεις ὀργανωτικοὺς θεσμοὺς του καὶ τὴ σχέση του μὲ τὰ Συντάγματα τῶν ἄλλων συγχρόνων Αὐτοκρατοριῶν καὶ Κρατῶν. Ἄν τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ αὐτὰ στοιχεῖα βρίσκονται διατυπωμένα καὶ σένα «κωδικοποιημένο» «νομικὸ» κείμενο («συνταγματικὸ κείμενο») εἶναι δίχως οὐσιαστικὴ σημασία, τόσο γιὰ τὴν ὑπάρξιν, ὅσο καὶ γιὰ τὴν «ἰσχὺν» τοῦ Συντάγματος¹⁴⁹.

Μὲ ὁδηγὸ τὴν ἔννοια αὐτὴ τοῦ Συντάγματος, θὰ προσπαθήσωμε νὰ ἀνεύρωμε καὶ νὰ προσδιορίσωμε τὸ πραγματικὸ του νόημα καὶ περιεχόμενο, ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 19οῦ αἰῶνα ἕως σήμερα, δηλαδὴ ἀπὸ κεῖ πού ἀρχίζουν τὰ ὅρια τῆς «συγχρόνου» ἐποχῆς. Ἡ περίοδος αὕτῃ διαιρεῖται, μὲ κριτήριον τὴν ἐπικρατοῦσα μορφή τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, σὲ τρεῖς μικρότερες περιόδους: στὴν περίοδο τῆς ἀτομικῆς φιλελευθέρως δημοκρατίας, στὴν περίοδο τῆς ὁμαδικῆς ἐπεμβατικῆς δημοκρατίας καὶ στὴν περίοδο τῆς κοινωνικῆς σχεδιαζούσης δημοκρατίας¹⁵⁰. Τί ἄραγε νὰ σημαίνει «Σύνταγμα» σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τίς τρεῖς αὐτὲς μορφές τῆς δημοκρατίας;

§ 7.

Τὸ νόημα τοῦ Συντάγματος κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀτομικῆς φιλελευθέρως δημοκρατίας

Ἡ περίοδος τῆς ἀτομικῆς φιλελευθέρως δημοκρατίας ἐκτείνεται καὶ καλύπτει τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τίς ἀρχές ἕως τὰ μέσα τοῦ 19οῦ αἰῶνα. Ἀποτελεῖ τὸ πολίτευμα τοῦ «ἀτομισμοῦ»¹⁵¹ καὶ τοῦ «φιλελευθε-

148. Τὴν ὄντολογικὴ ἔννοια τοῦ Συντάγματος ἀνέπτυξα γιὰ πρώτη φορὰ στὴ μελέτη: Γ. Δ. Δασκαλάκης: Ἡ νομιμότης τῶν Κυβερνήσεων Ἀπελευθερώσεως, σελ. 19. Βλ. ἐπίσης Γ. Δ. Δασκαλάκης: Συνταγματικὸ Δίκαιο, σελ. 15.

149. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ «γραπτοῦ» καὶ «κωδικοποιημένου» Συντάγματος βλ. H. J. Laski: A Grammar of Politics, 5η ἐκδ., 1948 σελ. 305 ἐπ. καὶ W. Kægi: op. cit., σελ. 79 ἐπ.

150. Ἀνάλυση τῶν τριῶν αὐτῶν εἰδῶν τῆς δημοκρατίας βλ. στὸν Γ. Δ. Δασκαλάκη: Ἰδέες γιὰ τὴν Πολιτικὴ Κατανόηση τῆς Ἐποχῆς μας, σελ. 137 ἐπ. καὶ βιβλιογραφία σελ. 200.

151. Βλ. γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἀτομισμοῦ, ἰδίως στὶς νομικὲς καὶ πολιτικαῖς ἐκδηλώσεις του, τὴν ὥραία μελέτη τοῦ M. Waline: L'Individualisme et le Droit, 1945 ἰδίως σελ. 15 ἐπ., 20 ἐπ., καὶ 45 ἐπ.

ρισμοῦ»¹⁵². Ἡ «κοινωνία», ποῦ διακρίνεται ἀπὸ τὸ Κράτος¹⁵³, προβάλλεται σὰν ἄθροισμα ἀπολύτως ἐλευθέρων ἀτόμων μὲ ἀστική συνείδηση καὶ ἀστική οἰκονομικὴ τοποθέτηση¹⁵⁴. Πλήρης οἰκονομικὴ ἐλευθερία ἐπικρατεῖ —laissez faire, laissez passer—καὶ ἀπόλυτος κυριαρχία τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ. Ἡ καθαρὰ αὐτὴ ἀτομιστικὴ κοσμοθεωρία τῆς καὶ ἡ πίστις ὅτι ἡ ἀτομικὴ δραστηριότης φωτισμένη μὲ τὸ λόγο (raison), κοινὸ ἐφόδιο ὄλων τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων, μπορεῖ νὰ καταλήξῃ στὴν ἀτομικὴ καὶ ὁμαδικὴ εὐτυχία, περιορίζαν τὸ Κράτος στὸ ρόλο τοῦ «νυκτοφύλακος» (F. Lassale)¹⁵⁵ τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας καὶ δραστηριότητος. Στὸ Κράτος ἐπὶ πλέον ἐπεφυλάσσετο ἡ ἀρμοδιότης γιὰ τοὺς τομεῖς ἐκείνους στοὺς ὁποίους τὰ ἄτομα δὲν ἤθελαν (π. χ. ἄγονες γραμμές) ἢ δὲν ἦταν, ἐκ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων (π. χ. ἀσφάλεια), δυνατὸν νὰ δράσουν¹⁵⁶.

Οἱ σφαῖρες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς διαφοροποιοῦνται καὶ ἀνεξαρτοποιοῦνται ἢ μὲ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Τὰ αἰτήματα τοῦ χωρισμοῦ τῆς οἰκονομίας ἀπὸ τὴν πολιτικὴν (περιορισμὸς καὶ ἀρνητικὸς χαρακτήρ τῶν ἐπεμβάσεων), τῆς θρησκείας ἀπὸ τὴν παιδεία, τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν κοσμοθεωρία, τοῦ νόμου ἀπὸ τὸ δίκαιο, ἐκφράζουν χαρακτηριστικὰ τὴς συνειδητῆς ἐπιδιώξεις τῶν διαφόρων σφαιρῶν τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητος¹⁵⁷. Ἡ κρατικὴ δραστηριότης στὴν μόλις διαμορφωμένη ἀστικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία ἀποτελεῖ ἐξαιρετικὴ καὶ αὐστηρὰ προσδιορισμένη ἀρμοδιότης. Τὸ Κράτος χρησιμοποιεῖται σπανίως καὶ κατ' ἐξαιρέσειν ἀπὸ τὴν κοινωνία ὡς μέσον ρυθμίσεως τῶν ὁμαδικῶν καὶ ἀτομικῶν σχέσεων¹⁵⁸.

152. Βλ. G. de Ruggiero: *Geschichte des Liberalismus in Europa*, 1930 σελ. 356 ἐπ., J. H. Hallowell: *The Decline of Liberalism as an Ideology*, 1946 σελ. 21 ἐπ., H. J. Laski: *The Rise of European Liberalism*, 1947 σελ. 225 ἐπ. καὶ 237 ἐπ., E. Mireaux: *Philosophie du Liberalisme*, 1950 ἰδίως σελ. 77 ἐπ.
153. Βλ. τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴ διάκριση Κράτους—Κοινωνίας στὸν Γ. Δ. Δασκαλάκη: «Ἀντιγόνη», Συμβολὴ στὴν Κλασσικὴ Ἰδέα τῆς Πολιτείας, α' ἐφ. Ἑλληνικῆς καὶ Ἀλλοδαπῆς Νομολογίας», 1943 σελ. 120 σημ. 7.

154. Ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἐννοίας τῆς κοινωνίας ἔχει δημιουργήσει πολλὰς ἀμφισβητήσεις, βλ. ἀντὶ ἄλλων W. Scherer: *Gesellschaft—Gesellschaftslehre*, στὸ *Staatslexikon*, τομ. II, 1927 σελ. 611 ἐπ., Th. Geiger: *Gesellschaft* στὸ *Handwörterbuch der Soziologie*, 1931, σελ. 201 ἐπ., ἰδίως 203 ἐπ., (κατάλογος ὁρισμῶν τῆς κοινωνίας) καὶ T. Parsons: *Society* στὴν *Encyclopaedia of the Social Sciences*, τομ. XIV, 1934 σελ. 225.

155. Βλ. K. Renner: *Lassalle Auswahl*, 1923 σελ. 184.

156. Βλ. G. de Ruggiero: *op. cit.*, σελ. 349 ἐπ. Γιὰ τὴν οἰκονομικὴ πλευρὰ βλ. A. Weber: *Kurzgefasste Volkswirtschaftslehre und Volkswirtschaftspolitik*, 1935 μὲ πλουσία φιλολογία σελ. 176.

157. Βλ. K. Mannheim: *Man and Society*, 1946 σελ. 160 ἐπ.

158. Βλ. L. Brocard: *Les conditions générales de l'activité économique*, 1934 σελ. 262 ἐπ., ἰδίως 349—350.

Τὸ νόημα καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ Συντάγματος κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀτομικῆς φιλελευθέρως δημοκρατίας μᾶς τὸ πρέχει τυπικὰ ἢ ἀγγλικὴ καὶ ἢ ἀμερικανικὴ Πολιτικὴ Ἐπιστὴμη καὶ Φιλοσοφία. Σύμφωνα μὲ αὐτὰς τὸ Σύνταγμα εἶναι «ἡ τεχνικὴ τῆς θέσεως καὶ τῆς διατηρήσεως ἀποτελεσματικῶν περιορισμῶν στὴν πολιτικὴ καὶ στὴν κυβερνητικὴ δράση»¹⁵⁹.

Ἐνα Κράτος χαρακτηρίζεται σὰν συνταγματικὸ ἀπὸ τὴν ἔκτασι καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν δεσμεύσεων καὶ τῶν φραγμῶν ποὺ ἐπιβάλλονται στὴν «πολιτικὴ ἐξουσία». Ἡ ἔλλειψις κάθε δεσμεύσεως ἰσοῦται μὲ τὴν «ὠμὴ» καὶ τὴν «ἀπροκάλυπτη» τυραννία¹⁶⁰. Τὸ Σύνταγμα ἀποτελεῖ γὰρ τὴν ἐποχὴ, ὅπως εἶδαμε καὶ παραπάνω, τὸ «βασικὸ νόμο» καὶ τὴν «κατ' ἐξοχὴν» ἐκδή-

159. Βλ. J. Friedrich: Constitutional Government and Democracy, 1937 σελ. 119. «...A «constitution» is understood to mean a body of rules that either (a) determine the structure of government...or (b) impose obligations, positive or negative, on the government in the interest of the governed», H. Sidgwick: The Elements of Politics, 2α ἔκδ., 1897 σελ. 560/561. «Constitutional government is distinguished from personal government in that it is based not on the caprice and whim of those who possess political power, but on rules so clearly defined and so generally accepted that they control effectively the actions of public officials», P. G. Gettel: Political Science, 1933 σελ. 239. Μὲ τὸ Σύνταγμα τίθενται φραγμοί, μὲ αὐτὸ «the community establishes its formal superiority over the state. There are difficulties in the actual assertion of this superiority. Some areas, ...are hard to bring under control. The control of the community is general rather than specific, is sporadic rather than continuous. But always the community sets determinate limits to the power of government. Always...the community exerts its authority over its government», R. M. MacIver: The Web of Government, 1947 σελ. 197. «The object of the constitution is to limit arbitrary power, or, in other words to guarantee certain rights to at least some of the governed», C. F. Strong: op. cit., σελ. 10.

Τὴν ἰδίαν ἀντίληψιν τοῦ Συντάγματος ἐξέφραζε καὶ ὁ γερμανικὸς φιλελευθερισμὸς τοῦ 19οῦ αἰῶνα. Ὁ W. v. Humboldt ἐπεζήτει ἓνα Σύνταγμα «welche so wenig als möglich, einen politischen speziellen Einfluss auf den Charakter der Bürger hätte, und nichts anderes als die höchste Achtung des fremden Rechts, verbunden mit der enthusiastischen Liebe der eigenen Freiheit in ihnen hervorbrachte» βλ. W. v. Humboldt: Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen, ἔκδ. 1920 σελ. 282. Βλ. ἐπίσης O. Mayer: Verwaltungsrecht, 3η ἔκδ., τόμ. I, 1924 σελ. 1 ἐπ. Βλ. ἀκόμη R. Thoma: στὸ Handbuch des deutschen Staatsrechts, τομ. II, 1932, σελ. 111, Hsü Dau—Lin: Formalistischer und anti-formalistischer Verfassungsbegriff, στὸ «Archiv des Öffentlichen Rechts», 4τ. 22 σελ. 27 καὶ E. R. Huber: Wesen und Inhalt der politischen Verfassung, σελ. 32, «eine wirkliche Verfassung ist nach ihm (dem Liberalismus) nur diejenige staatliche Ordnung deren Sinn und Ziel der Schutz der bürgerlichen Freiheit und Sicherheit ist».

160. Βλ. J. Friedrich: op. cit., σελ. 124.

λωση του «λόγου» (ratio) στην ρύθμιση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, καὶ συνεπῶς θεωρεῖται αἰώνιο καὶ ἀκατάλυτο¹⁶¹. Οἱ διδασκαλίαι τοῦ «παραχωρημένου» (octroyée) Συντάγματος, τοῦ Συντάγματος—Συμβολαίου, τῆς Συντακτικῆς Ἐξουσίας (ἐν ἀντιθέσει μὲ τὴ Νομοθετικὴ καὶ τὴν Ἀναθεωρητικὴ), τῆς ἠῤῥξημένης «τυπικῆς ἰσχύος» κλπ. προσπαθοῦν νὰ ἀποδώσουν μὲ διαφορετικὸ τρόπο, τὴ βασικὴ ἀντίληψη ὅτι τὸ Σύνταγμα, «κανὼν καὶ ἰδέα», ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ δεσμεύῃ καὶ νὰ ἐλέγχῃ τὴ «δύναμη» («κυριαρχία»)¹⁶². Ἡ γραπτὴ ἐμφάνισις ἀνάγεται σὲ *conditio sine qua non* γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Συντάγματος. Ὁ συνταγματικὸς «νόμος» εἶναι γραπτὸς καὶ τὸ «συνταγματικὸ κείμενο», μέσον στὴ διάθεσιν τῆς ἀρχῆς τῆς «ἀσφαλείας τῶν ἀσπῶν», ἀποκτᾷ «ιερότητα» καὶ ἀπαιτεῖ λατρεία. Ὁ νομικὸς θετικισμὸς, ποὺ καλλιεργεῖ τὴν «culte du texte de la loi» τοῦ τὴν παρέχει πρόθυμα καὶ ταυτίζει τὸ Σύνταγμα μὲ τὴ γραπτὴ καὶ κωδικοποιημένη ἐμφάνισί του¹⁶³.

Μέσα στὸ ἰδεολογικὸ αὐτὸ πλαίσιο ἐντάσσονται καὶ τὰ καθ' ἑκάστα στοιχεῖα τοῦ Συντάγματος. Οἱ κύριαι ἀξίες τοῦ Πνεύματος τοῦ Συντάγματος στὴν περίοδο τῆς ἀτομικῆς φιλελευθέρως δημοκρατίας εἶναι ἡ Ἑθνικὴ Κυριαρχία, ἡ Δημοκρατία, τὰ Ἀτομικὰ δικαιώματα καὶ ὁ Νόμος. Ἡ ἐθνικὴ κυριαρχία ταυτίζεται μὲ τὴν «ἀστικὴ κυριαρχία». Τὸ ἔθνος δὲν εἶναι ἰδέα, ἀλλὰ κατὰ τὸν περίφημο ὀρισμὸ τοῦ *Siéyès* ἡ «τρίτη» τάξις¹⁶⁴. Ἡ δημοκρατία πάλι, «ταυτότης ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, κυβερνῶντων καὶ κυβερνωμένων, κυριάρχων καὶ κυριαρχουμένων», περιορίζεται στὴν «τυπικὴ» ἰσότητα ἀπέναντι τοῦ νόμου¹⁶⁵. Τὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα εἶναι περιωρισμένο καὶ κριτήρια «οἰκονομικῆς ἰσχύος» (ἰδιοκτησίας) λαμβά-

161. Βλ. παραπάνω σελ. 639 ἐπ. Ἐπίσης W. Kægi: op. cit., σελ. 41 ἐπ. καὶ 51 ἐπ., J. Belin: op. cit., σελ. 41 καὶ 49.

162. Βλ. τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξιν στὴν ὠραία ἐργασία τοῦ R. Schmidt: Die Vorgeschichte der geschriebenen Verfassungen, 1916 ἰδίως σελ. 88 ἐπ., καὶ 173 ἐπ.

163. Ἡ γραπτὴ μορφή συμβολίζει καὶ ἐγγυᾶται τὴν πραγματοποίηση τῆς παλαιᾶς ἀγγλικῆς ἀρχῆς τῆς κυβερνήσεως ἀπὸ τοὺς νόμους καὶ ὄχι ἀπὸ ἀνθρώπους («a government of laws and not of men»), ἡ ὁποία ἤδη ἀπὸ τὸν 17ον αἰῶνα κυριαρχεῖ στὰ πνεύματα, ὥστε νὰ διατυπώνεται καὶ στὴν οὐτοπία Oceana τοῦ Harrington (1656) ἑκατὸν δέκα. πάντε ὁλόκληρα χρόνια προτοῦ διατυπωθῇ τὸ Σύνταγμα τῆς Μασσαχουσέτης τοῦ 1780. Βλ. F. G. Wilson: The Elements of Modern Politics, 1936 σελ. 198 ἐπ.

164. Στὸ περίφημο ἔργο του: Qu'est-ce que le Tiers Etat?, ἐκδ. 1888, ἀπαντᾷ ὅτι εἶναι «une nation complète» καὶ τονίζει ὅτι «il est l'homme fort et robuste dont un bras est encore enchaîné. Si l'on ôtait l'ordre privilégié, la nation ne serait pas quelque chose de moins, mais quelque chose de plus. Ainsi, qu'est-ce que le Tiers? Tout», σελ. 30. Βλ. ἐπίσης H. O. Ziegler: Die Moderne Nation, 1931 σελ. 100 ἐπ. καὶ Y. Kounig: op. cit., σελ. 33 ἐπ.

165. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: Ἰδέες γιὰ τὴν πολιτικὴ κατανόησιν τῆς ἐποχῆς μας, σελ. 138.

νονται ὑπ' ὄψιν γιὰ τὴν παραχώρησή του ¹⁶⁶. Κυβερνοῦν οἱ «ὀλίγοι» πού ἀνάγονται τελικὰ εἴτε σὲ «ἀστικοποιηθέντας» εὐγενεῖς ἢ σὲ «ἐξευγενισθέντας» ἀστούς. Τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα θεωροῦνται σὰν «κεκτημένα», «ἀπόλυτα» καὶ «ἀπαράγραπτα» δίκαια, ἐμφυτα μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση ¹⁶⁷. Οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίες προστατεύονται ἀπὸ τὴν κρατικὴ παρέμβαση σὲ ὕψιστο βαθμό. Τὸ περιεχόμενό τους εἶναι ἀρνητικὸ (*nec facere*), ἀπαγορευτικὸ. Μπροστά τους ἡ πολιτειακὴ δρᾶσις σταματᾷ. Μόνον ὁ νόμος μπορεῖ νὰ τὰ θίξῃ. Ὁ νόμος πάλι εἶναι «κάθε τι πού μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ στὴ στέρηση τῆς ζωῆς, τῆς ἐλευθερίας ἢ τῆς περιουσίας τοῦ ἀτόμου, ἐφ' ὅσον προέρχεται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀπὸ ἓνα....κρατικὸ ὄργανο» ¹⁶⁸. Νόμος θεωρεῖται κυρίως κάθε παρέμβασις στὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία καὶ ἰδιοκτησία καὶ ἡ παρέμβασις αὕτῃ ἀποτελεῖ σπανία ἐξαίρεση καὶ κινεῖται σὲ στενὰ περιορισμένα ὅρια (σὲ ὀρισμένες σφαῖρες τῆς ζωῆς) καὶ «συγχωρεῖται» μόνον στὴν Ἑθνικὴ Ἀντιπροσωπεῖα ¹⁶⁹. Ἡ «γενικὴ» καὶ «ἀφηρημένη» ἐμφάνισις τῶν κειμένων τῶν νόμων, μαζὺ μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ φυσικοῦ, αἰωνίου καὶ ἀμεταβλήτου νόμου, πού ἄρχιζε τότε νὰ διαμορφώνεται, συνέτειναν στὴ διαμόρφωση τοῦ ἰδανικοῦ τῆς «κυριαρχίας» τοῦ νόμου καὶ τῆς Κυβερνήσεως μὲ νόμους, πού ἀντιτίθετο στὸ σύμβολο τῆς κυριαρχίας τοῦ μονάρχου ἢ τῆς Κυβερνήσεως ἀπὸ ἀνθρώπους ¹⁷⁰.

166. Βλ. ἀντὶ ἄλλων J. Barthélemy — P. Duez: *op. cit.*, σελ. 291 ἐπ. καὶ G. Meyer: *Das parlamentarische Wahlrecht*, 1901 ὅπου καὶ ἔρευνα τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος στὴν Ἀγγλία σελ. 3 ἐπ. καὶ 345 ἐπ., Ἡνωμένες Πολιτεῖες σελ. 38 ἐπ. καὶ 399 ἐπ., Γαλλία σελ. 49 ἐπ. καὶ 84 ἐπ., κλπ. χῶρες 159 ἐπ..

167. Θεωροῦνται ὡς «*principes immuables*», «*inalterables*», «*grandes vérités*» «*semblables aux axiomes des géometres*» βλ. J. Belin: *op. cit.*, σελ. 40 - 44 καὶ Γ. Δ. Δασκαλάκη: *Κρατικὰ Σχέδια καὶ Ἀτομικὲς Ἐλευθερίες*, Ἀνάπτυξιν ἀπὸ Ἀποθ. Πολ. καὶ Οἰκον. Ἐπιστημῶν 1950 σελ. 22.

168. Βλ. C. H. M. Hough: *Due Process of Law Today*, στὰ *Selected Essays on Constitutional Law*, σελ. 303.

169. Βλ. P. Carré de Malberg: *La Loi, Expression de la volonté générale*, 1931 σελ. 16 ἐπ. «*La loi a pour fondement la volonté générale, elle doit donc être l'expression de cette volonté; ...elle est aussi, réellement, puisque la volonté générale est exprimée par le Corps législatif, celui-ci représentant la totalité des citoyens*» σελ. 17/18, καὶ C. Schmitt: *Legalität und Legitimität*, 1932 σελ. 25/26 «... das Gesetz als » Eingriff in Freiheit und Eigentum des Staatsbürgers. Das ist nur aus der Situation des 19. Jahrhunderts zu erklären und beruht auf der Gegenüberstellung von Staat und Gesellschaft, Regierung und Volksvertretung, Dienstuntergebenen (einem «besonderen Gewaltverhältnis» unterworfenen) Beamten und freiem Staatsbürger, schliesslich auf der allgemeinen bürgerlich-rechtsstaatlichen Unterscheidung von freier (prinzipiell unbegrenzter) Privatsphäre und gesetzlich vorher normierter (daher prinzipiell begrenzter und messbarer) staatlicher Machtbefugnis».

170. Βλ. παρακάτω σημ. 173. Τὸ περιεχόμενο τῆς οὐσιαστικῆς ἐννοίας τοῦ νόμου κατὰ τὴν ἀντιλήψιν τοῦ 19οῦ αἰῶνα μπορεῖ νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς: «(1ον) Νόμος = Κανὼν

Οἱ θεμελιώδεις θεσμοὶ τῆς κρατικῆς ὁργανώσεως τοῦ Συντάγματος ποὺ μελετοῦμε, εἶναι ἡ διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν, τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα καὶ ἡ αὐθύπαρκτος Κυβέρνησις. Διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν, κατὰ τὴ θεωρίαν (Montesquieu κλπ.) καὶ τὴν πράξιν (Συντάγματα Ἑνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς 1787 καὶ Γαλλίας 1791) τῆς ἐποχῆς, σημαίνει τὴν συνύπαρξιν τριῶν ἀνεξαρτήτων καὶ ἰσοδυνάμων Ἐξουσιῶν (Νομοθετικῆς, Ἐκτελεστικῆς καὶ Δικαστικῆς) οἱ ὁποῖες πρέπει νὰ ἀσκοῦνται ἀπὸ διαφορετικὰ ὄργανα, ὥστε νὰ ἀποφεύγεται ἡ συγκέντρωσις ποὺ ὁδηγεῖ μοιραία στὴν «τυραννίαν»¹⁷¹. Ἡ περίφημη διάταξις τοῦ ἀρθρ. 16 τῆς «Διακηρύξεως τῶν Δικαιωμάτων» κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ κοινωνία ποὺ δὲν καθιερώνει διάκριση τῶν ἐξουσιῶν δὲν ἔχει Σύνταγμα, ἔχει τὸ νόημα τῆς πραγματοποιήσεως τῆς ἀρχῆς τοῦ περιορισμοῦ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας μὲ τὸ ἀξίωμα «le pouvoir arrête le pouvoir» (Montesquieu) καὶ μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς «ἐξισορροπίσεως» τῶν ἐξουσιῶν (balance of power)¹⁷². Τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα¹⁷³, μὲ ἀποκλειστικὸ σχεδὸν περιεχόμενον τὴν ἀποφασιστικὴ συμμετοχὴ τῆς «ἐθνικῆς» ἀντιπροσωπείας στὴ νομοθετικὴ ἐξουσία, ἐνίσχυε σημαντικὰ τὴ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν καὶ ὑποβοηθοῦσε οὐσιαστικὰ τὸ σκοπὸ τοῦ Συντάγματος. Ἡ «ἐθνικὴ ἀντιπροσωπεία», συνήθως τελείως διαφορετικῆς προελεύσεως ἀπὸ τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία («κληρονομικὴ Μοναρχία») ἦταν ἐφοδιασμένη μὲ τὸ ἀποκλειστικὸ δικαίωμα νὰ «νομοθετῇ» καὶ ἀκόμη μὲ τὴ μοναδικὴ ἀρμοδιότητα νὰ ἐπιβάλλῃ φόρους, δυὸ ἀρμοδιότητες ποὺ περιόριζαν καὶ ἐξισθένουν τὴ δύναμιν τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας¹⁷⁴. Ἐν τούτοις ὅμως, ἡ Κυβέρνησις, μολοντί δεσμεύεται ἀπὸ τοὺς «νόμους» καὶ ἀπὸ τὸν «προϋπολογισμόν»

δικαίου: α) Νόμος εἶναι πᾶς γενικὸς καὶ διὰ τὸ μέλλον προοριζόμενος κανὼν δικαίου. β) Νόμος εἶναι καὶ κανὼν δικαίου (ἄνευ εἰδικωτέρου προσδιορισμοῦ τοῦ ὅρου κανὼν δικαίου) καὶ γ) Νόμος εἶναι πᾶς γενικὸς καὶ κατηγορικὸς (imperativ) κανὼν δικαίου. 2ον) Νόμος = περιορισμὸς τῆς (ἀπεριορίστου, «ἀχαλινώτου») ἀτομικῆς ἐλευθερίας. α) Νόμος εἶναι πᾶσα διάταξις σκοποῦσα οἰονδήποτε κοινωνικὸν περιορισμὸν (Soziale Schrankenziehung). β) Νόμος εἶναι πᾶσα εἰσβολὴ (Eingriff) εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ πολίτου (ἀτόμου)». Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: Ἡ Ἔννοια τοῦ Νόμου ἐν τῷ Διεθνείῳ Δημοσίῳ Δικαίῳ, Ἀνάτοπον ἐκ «Συμβιβῶν Στρέϊτ» 1939 σελ. 166. Τὴν πλουσιωτάτην ἐπὶ τοῦ θέματος φιλολογία βλ. αὐτόθι σελ. 164 σημ. 1.

171. Βλ. γὰρ τὴ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν ἀντὶ ἄλλων, Α. Ι. Σβώλου: op. cit. σελ. 292 ὅπου καὶ βιβλιογραφία καὶ C. J. Friedrich: op. cit., σελ. 170 ἐπ.

172. «Toute société dans laquelle la garantie du droit n'est pas assurée, ni la séparation des pouvoirs déterminée, n'a point de Constitution». Ἐπίσης βλ. G. E. G. Catlin: A Study of the Principles of Politics, 1930 σελ. 243 ἐπ. ὅπου καὶ μία καθολικὴ κοινωνιολογικὴ καὶ πολιτικὴ ἐρευνα τῆς ἐννοίας τῆς ἰσορροπίας καὶ τῆς μεταβολῆς.

173. Γὰρ τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα βλ. ἀντὶ ἄλλων Α. Ι. Σβώλου: op. cit., σελ. 266 ὅπου καὶ βιβλιογραφία, E. M. Sait: op. cit. σελ. 467 ἐπ., καὶ M. Sibert: La Constitution de la France, 1946 σελ. 96 ἐπ. καὶ βιβλιογραφία σελ. 106.

174. Βλ. C. A. McIlwain: op. cit., σελ. 246 ἐπ.

ἀποτελεῖ «αὐθύπαρκτη» ἐξουσία, τῆς ὁποίας ἡ δρᾶσις εἶναι περιορισμένη, ἀλλ' ὄχι ἐξηρημένη. Σ' αὐτὸ συντελεῖ ἡ ἱστορικὴ προέλευσίς της («ἡγεμονία») καὶ ἡ θέσις της στὸ πολιτειακὸ σχῆμα («ἰσοδύναμος») ¹⁷⁵.

Ἐν ἀναλογία μὲ τὴν ἰσότητά τῶν ἀτόμων μπροστὰ στὸ νόμο, τοῦ ἐσωτερικοῦ δικαίου, εἶχε διαμορφωθῇ καὶ ἡ ἰσότης τῶν Κρατῶν ἐνώπιον τοῦ διεθνoῦς νόμου ¹⁷⁶. Κάθε Κράτος ἀποτελοῦσε, «νομικὰ» τουλάχιστον, μέλος τῆς «καθολικῆς» διεθνoῦς κοινωνίας μὲ «ἴσα» δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις. Γιὰ «ἐνταξή» σὲ γενικώτερες «ὑπερεθνικέες» τάξεις δὲν γινόταν λόγος.

§ 8.

Τὸ νόημα τοῦ Συντάγματος κατὰ τὴν περίοδο τῆς ὁμαδικῆς ἐπεμβατικῆς δημοκρατίας

Μὲ τὴν ἔννοια τοῦ Συντάγματος ποὺ περιγράψαμε προηγουμένως, ἔζησε ὁ πολιτισμένος κόσμος μέχρι τοῦ διευορφωθῆ ἡ ὁμαδικὴ ἐπεμβατικὴ δημοκρατία, δηλαδὴ ὁ τύπος τοῦ πολιτεύματος τοῦ τέλους τοῦ 19οῦ αἰῶνα καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ. Ἡ «ἐνιαία» ἀστικὴ κοινωνία τῶν ἀρχῶν τοῦ 19οῦ αἰῶνα μεταβάλλεται καὶ παίρνει τὴ μορφή τῆς κοινωνίας τῶν ἀντιμαχομένων οἰκονομικῶν τάξεων τοῦ τέλους τοῦ 19οῦ καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ ¹⁷⁷. Κράτος καὶ Κοινωνία συνεχίζουν νὰ ἀποτελοῦν μεγέθη διακεκριμένα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, οἱ σχέσεις τους ὅμως πυκνώνονται καὶ ἡ «ιεραρχικὴ» τοποθέτησίς τους μεταβάλλεται. Ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἐπέμβαση (θέσις φραγμῶν—προστασία) τοῦ Κράτους ποὺ ἐπιδιώκει νὰ περιορίσῃ τίς ἀντεθνικέες, ἀντικρατικέες ἢ ἀντιοικονομικέες ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνίας καὶ συγχρόνως νὰ θέσῃ τίς βάσεις τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς, στὴν πιδ πλατειὰ σημασία τοῦ ὅρου ¹⁷⁸. Ἡ παρέμβασις τῆς πολιτείας εἶναι θετικὴ, ἀλλὰ μὲ ἀρνητικὸ περιεχόμενον. Δὲν προσδιορίζει σκοπούς, δὲν ἔχει πρωτοβουλία. Ἀρκεῖται στὸ νὰ δυσχεραίνῃ,

175. Βλ. C. Schmitt: Legalität und Legitimität, σελ. 20 ἐπ.

176. Βλ. E. D. Dickinson: The Equality of States in International Law, 1920 σελ. 334 «The principle of equality has an important legal significance in the modern Law of nations. It is the expression of two important legal principles. The first of these may be called the equal protection of the law or equality before the law.... The second principle is usually described as equality of rights and obligations or more often as equality of rights». Βλ. ἐπίσης I. Γ. Σπυροπούλου: Δημόσιον Διεθνὲς Δίκαιον, 3η ἐκδ. 1949 σελ. 114 ἐπ., καὶ Σ. Καλογεροπούλου Στρατῆ: Διεθνὲς Δημόσιον Δίκαιον, 1946 σελ. 103 ἐπ.

177. Βλ. γιὰ τὴ μεταβολὴ γενικῶς A. Vierkandt: Staat und Gesellschaft, 2α ἐκδ., 1929 σελ. 74 ἐπ. καὶ 113 ἐπ.

178. Βλ. E. H. Carr: Conditions of Peace, 1944 σελ. 67 ἐπ., καὶ A. Angelopoulos: op. cit., σελ. 22 ἐπ. ὅπου καὶ πλουσία βιβλιογραφία, σελ. 26 σημ. 34.

νά περιορίζη, νά παρεμποδίξη καὶ νά σταματᾷ τὶς ὑπερβολές καὶ τὶς καταχρήσεις τῆς «ἀχαλινώτου» ἀτομικῆς πρωτοβουλίας. Ὁ «ἀριθμὸς» τῶν κρατικῶν παρεμβάσεων αὐξάνει καὶ ἡ ἔκτασίς των διευρύνεται καὶ ἀρχίζει ἡ τάσις τὰ συγγενῆ προβλήματα νὰ ἀντιμετωπίζωνται «ἐνιαίως» καὶ μὲ τὰ ἴδια μέσα. Γιά πρώτη φορὰ στοὺς νεωτέρους χρόνους ἀρχίζει νὰ δημιουργεῖται «ὁ μαδικὴ συνειδησις», ἔστω καὶ ἂν οἱ πρῶτες τῆς ἐκδηλώσεως ἐμφανίζονται μὲ τὴ μορφή τοῦ «ὀμαδικοῦ ἀτομισμού». Οἱ ὀμάδες «διαισθάνονται» ὅτι ἡ κρατικὴ ἐξουσία ἀποτελεῖ τὸ μέσον γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν σκοπῶν των καὶ τείνουν νὰ ἐπηρεάσουν ἢ καὶ νὰ κατακτήσουν τὸ Κράτος. Ἡ διαφοροποίησις καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῶν σφαιρῶν τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητος συνεχίζεται, ἀλλὰ οἱ σχέσεις μεταξύ τους γίνονται περισσότερες καὶ στενότερες. Ἡ κοινότης ἢ ἡ ἀντίθεσις συμφερόντων αὐξάνουν καὶ τὸ «σύνολον» ἀποβάλλει τὴν ὀργανικὴ σύνθεσίν του¹⁷⁹.

Τὸ Σύνταγμα παραμένει «ἐξωτερικῶς» τὸ ἀμετάβλητο καὶ σταθερὸ στοιχεῖο τῆς πολιτειακῆς τάξεως. Ὁ γεμῆτος ὅμως χιοῦμορ χαρακτηρισμὸς ἑνὸς ἀμερικανοῦ νομικοῦ γιὰ τὸ Σύνταγμα τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἰσχύει γενικώτερα: «Οἱ ἀμετάβλητές του διατάξεις προσαρμόζονται στὴν ἀτέρμονα ποικιλία τῶν μεταβαλλομένων συνθηκῶν τῆς ἐθνικῆς ζωῆς». Ὁ τύπος τοῦ γραπτοῦ Συντάγματος ἐπικρατεῖ, ἀλλὰ ἀρχίζει νὰ γίνεταί σαφὴς διαχωρισμὸς μεταξύ τοῦ «Συντάγματος» καὶ τοῦ «Συνταγματικοῦ Κειμένου». Τὸ Σύνταγμα σὰν «ἡ καθολικὴ ἀπόφασις γιὰ τὸ εἶδος καὶ τὴ μορφή τῆς πολιτικῆς ἐνότητος» (C. Schmitt)¹⁸⁰, διαφέρει ἀπὸ τὶς καθέκαστα διατάξεις ποὺ περιλαμβάνονται σένα συνταγματικὸ κείμενο καὶ ποὺ ρυθμίζουν τὰ πρὸ διαφοροτικὰ θέματα¹⁸¹. Τὸ Σύνταγμα παύει νὰ ταυτίζεται μὲ «νὸμον» καὶ νὰ συμβολίζη ἀποκλειστικὰ νομικὴ ρύθμισιν. Ἡ ἀγγλικὴ ἀντίληψις τοῦ Συντάγματος—τάξεως ζωῆς καὶ πολιτικῆς πράξεως¹⁸²—κερδίζει ἔδαφος καὶ ἡ πίστις ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ «θεῖον κανόνα καὶ ἐπιταγή, ὑψηλὸ βωμό, πιστὸ κάτοπτρο τῆς ψυχῆς τοῦ ἔθνους, ἀδιαπέραστον φρούριον προστατεῦον τὰς πύλας τῆς ἐλευθερίας, καὶ πολλὰ ἄλλα θαυμάσια πράγ-

179. Ἀπὸ τὴν τεραστία φιλολογία βλ. τὰ παρακάτω νεώτερα γενικὰ ἔργα ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία. A. Menzel: Grundriss der Soziologie, 1938 σελ. 162 ἐπ., W. Saue: System der Rechts und Sozial-philosophie, 2α ἐκδ. 1949 σελ. 60 ἐπ., E. Bogardus: Sociology, 1945 σελ. 3 ἐπ., J. L. Gillin—J. P. Gillin: An Introduction to Sociology, 1947 σελ. 179 ἐπ., E. Dupréel: Sociologie Générale, 1948 σελ. 17 ἐπ., A. Cu villier: Manuel de Sociologie, τομ. I, 1950 σελ. 193 ἐπ.

180. Βλ. C. Schmitt: Verfassungslehre, σελ. 20 ἐπ.

181. Βλ. C. Schmitt: op. cit., σελ. 11 ἐπ.

182. Βλ. σημ. 146. Τὸ ἀγγλικὸ Σύνταγμα χαρακτηρίζεται ὡς «a living thing» (Bagehot) ἢ «it is a living organism, absorbing new facts and transforming itself» (Courtney) παραπεμπόμενοι στὸ W. J. Jennings: The British Constitution, 1947 σελ. VII. «... Constitutions are not made but grow» (J. Mackintosh) παραπεμπό-

ματα» (W. H. Hamilton)¹⁸³ ἐγκαταλείπεται σιγά σιγά. Τὸ παλαιὸ ἀξίωμα «leges fundamentales mutare non potest» καὶ οἱ ἰδέες τῆς «immutabilité» καὶ τῆς «endurance for all time»¹⁸⁴ ὑποχωροῦν μπροστὰ στὶς σκέψεις ὅτι «ὁ συντακτικὸς νομοθέτης, οἷοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι, δὲν κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ ὀργανώσῃ μὲ τὸ Σύνταγμα τὶς πολιτικὲς δυνάμεις ποὺ ὑφίστανται σὲ μιὰ δεδομένη στιγμή στὴν κρατικὴ κοινωνία» (J. Barthélemy)¹⁸⁵. Συνεπῶς τὸ αἶτημα τῆς «ἐκάστοτε» προσαρμογῆς κερδίζει ἑδαφος καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ «ἡπίου» Συντάγματος τείνει νὰ τὸ πραγματοποιήσῃ¹⁸⁶. Ἡ ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος ἀνάγεται σὲ βασικὸ θεσμὸ τοῦ δημοσίου δικαίου. Ἀλλ' ἡ τάσις γιὰ «προσαρμογὴ» δὲν ικανοποιεῖται μόνον μὲ τὴν, «συμφώνως ὀρισμένην ἐν τῷ Συντάγματι προβλεπομένη διαδικασίαν», μεταβολὴ τοῦ συνταγματικοῦ κειμένου. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν «τυπικὴν» αὐτὴ ἀναθεώρηση γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ «οὐσιαστικὴ» ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος, δηλαδὴ ἡ μεταβολὴ τοῦ νοήματος καὶ τοῦ περιεχομένου του, χωρὶς ἀλλαγὴ τοῦ γράμματος¹⁸⁷. Ἡ ἀμερικανικὴ θεωρία καὶ πράξις, ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐργασθῇ μὲ ἓνα «αὐστηρὸν» συνταγματικὸ κείμενο, εἶναι στὸ σημεῖο αὐτὸ χαρακτηριστικὴ. Σύνταγμα σημαίνει ὅχι μόνον ὅτι ρητῶς τὸ κείμενο ἐκφράζει καὶ τὰ «δόγματα» (doctrines) ποὺ δημιουργοῦνται καὶ συνθέτονται στηριζόμενα σ' αὐτό, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ τὰ δόγματα ποὺ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ κείμενο καὶ ἐκεῖνα ποὺ ἴσως δὲν συμβιβάζονται μὲ αὐτό¹⁸⁸. Καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ θεωρία καὶ πρακτικὴ

μενος στὸ Lord Acton: The History of Freedom and Other Essays, 1909 σελ. 58. Ἀνάλογες ἀντιλήψεις, δηλαδὴ ὅτι ὑπάρχει ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γραπτὸ Σύνταγμα καὶ ἓνα ζωντανό, ἄγραφο Σύνταγμα ἀρχῶν, ἀνέπτυξαν καὶ σ' αὐτὲς ἀκόμη τὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖς. Βλ. C. G. Tiedeman: The Unwritten Constitution of the United States, 1890 καὶ H. W. Horwill: The Usages of the American Constitution, 1925.

183. Βλ. W. H. Hamilton: Constitutionalism, στὴν Encyclopaedia of the Social Sciences, τομ. IV, 1948 σελ. 255.

184. Βλ. C. Schmitt: op. cit., σελ. 41 καὶ W. Kægi: op. cit., σελ. 72.

185. Βλ. J. Barthélemy — P. Duez: op. cit., σελ. 229. Βλ. ἐπίσης H. Kelsen: Staatsgerichtsbarkeit, 1929 σελ. 36, ὅπου χαρακτηρίζεται τὸ Σύνταγμα ὡς «Ausdruck der politischen Machtlage», G. Lenz Politische Staatsrecht, 1936 καὶ J. Dabin: op. cit., σελ. 152/153.

186. Βλ. γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἡπίου Συντάγματος E. M. Sait: op. cit., σελ. 331 ἐπ. καὶ G. Burdeau: op. cit., σελ. 15 ἐπ.

187. Βλ. γιὰ τὴ λεγόμενη «illegale Verfassungsrevision» H. Haug: Die Schranken der Verfassungsrevision, 1947 σελ. 165 ἐπ. Βλ. ἐπίσης γιὰ τὴν «informal growth» τοῦ Συντάγματος A. M. Ewing: Constitutions and Fundamental Laws, στὸ R. V. Peel — J. S. Roucek: Introduction to Politics, 1946 σελ. 362.

188. Βλ. D. B. Maggs: op. cit., σελ. 498 «To summarize to this point, the Constitution upon the basis of which the Supreme Court will treat a statute as void consists of the written document and of the doctrines of constitutional law which the judges will apply. These doctrines are of two kinds: doctrines which the judges of the past have derived or the judges of today will derive by construction or interpre-

μέ τις ἀντιλήψεις τῶν Ἀλλοιώσεων τοῦ Συντάγματος, τοῦ Δικαίου τῆς Ἀνάγκης, τῶν Γενικῶν Ρητρῶν κλπ. ἀποδέχεται τὴ «σιωπηρὰ» μεταβολὴ καὶ ἀναπροσαρμογὴ τοῦ Συντάγματος¹⁸⁹. Στὸ τέλος περίπου τῆς περιόδου τῆς ὁμαδικῆς ἐπεμβατικῆς δημο-

tation from the document; and doctrines, the content of which derives not at all from the document, announced under the authority held by the judges to be conferred upon them by the due process clauses. In creating these doctrines, the judges are called upon to be statesmen; with respect to doctrines of the first kind, their statesmanship is limited by the words of each clause and the known relevant historical data, but with respect to doctrines of the second kind their statesmanship is wholly unlimited».

189. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς Συνταγματικῆς Ἀλλοιώσεως γενικῶς βλ. G. Jellinek: *Verfassungsänderung und Verfassungswandlung*, 1906, ἰδίως σελ. 8 ἐπ. Γιὰ τὶς εἰδικότερες διακρίσεις «*Verfassungswandlung*», «*Verfassungsdurchbrechung*» καὶ «*Verfassungsiiberstreitung*» βλ. H. Haug: *op. cit.*, σελ. 166 ἐπ. ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ φιλολογία. Γιὰ τὴν ἀπῆχηση τῶν θεωριῶν αὐτῶν στὴν Ἑλλάδα βλ. Α. Ι. Σβώλου: *Συνταγματικὸν Δίκαιον*, τομ. Ι, σελ. 107, Γ. Δ. Δασκαλάκη: *Ἡ νομιμότης τῶν Κυβερνήσεων Ἀπελευθερώσεως*, σελ. 41, Τοῦ Αὐτοῦ: *Πῶς Τείνει νὰ Διαμορφωθῇ ἡ Σύγχρονα Νομοθετικὴ Ἐξουσία*, ἐνθ. ἀνωτ., Τοῦ Αὐτοῦ: *Νὰ Ἀποκατασταθῇ ἡ Ἱσορροπία τῶν Λειτουργιῶν τοῦ Κράτους*, «*Τὸ Βῆμα*» τῆς 30 Ἀπριλίου 1950.

Γιὰ τὸ Δίκαιο τῆς Ἀνάγκης βλ. ἀντὶ ἄλλων τὴν τελευταία μονογραφία τοῦ G. R. Toendury: *Der Begriff des Notstandes im Staatsrecht*, 1947 ἰδίως σελ. 27 ἐπ. καὶ 42 ἐπ. καὶ πλουσία βιβλιογραφία σελ. 179—181.

Γιὰ τὶς Γενικὲς Ρήτρες βλ. J. W. Hedemann: *Flucht in den Generalklauseln*, 1933 ἰδίως σελ. 41 ἐπ. καὶ 46 ἐπ. καὶ Γ. Δ. Δασκαλάκη: *Αἱ Γενικαὶ Ρήτραι εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον Δίκαιον*, «*Θέμις*» 1940 σελ. 446.

Γιὰ τὶς Εὐρύτατες Ἐξουσιοδοτήσεις, τὶς «*pleins pouvoirs*», βλ. C. T. Carr: *Delegated Legislation*, 1921, Sir St. Cripps: *Democracy Up-To-Date*, 1944 σελ. 63 ἐπ., C. K. Allen: *Law and Orders*, 1947, σελ. 19 ἐπ., Y. Gouet: *La Question Constitutionnelle des Prétendus Décrets-Lois*, 1932, σελ. 38 ἐπ., H. Tingstén: *Les pleins pouvoirs*, 1934 σελ. 7 ἐπ., P. de Visscher: *Les nouvelles tendances de la Démocratie Anglaise*, 1947 σελ. 34 ἐπ. C. Schmitt: *Positionen und Begriffe*, 1940 σελ. 314 ἐπ..

Γιὰ τοὺς Νόμους Πλάσια βλ. H. Finer: *op. cit.* σελ. 523 ἐπ. καὶ παραπάνω σημ. 83.

Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ Νομολογία τῶν Πολιτικῶν Δικαστηρίων ἔχει ἀρχίσει νὰ προσαρμόζεται πρὸς τὶς μεταβολὲς ποὺ ἐπῆλθαν στὴν ἀσκηση τῆς Νομοθετικῆς Ἐξουσίας. Βλ. π.χ. τὶς τελευταῖες ἀποφάσεις Πρ. Ἀθ. 1/1950 (Α. Θεράπης) καὶ Α. Π. 334/1950 (εἰσηγητὴς Χρ. Καλέλλης) καὶ τὴν πράγματι ἐξαιρετικὴ ἀγόρευση τοῦ Ἀντεισαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου Δ. Κίου σοποῦλου, «*Θέμις*» ἔτ. 1950 σελ. 181 ἐπ. 542 ἐπ. καὶ 466 ἐπ. Ἐπίσης θὰ ἤθελα νὰ ἐξάρω καὶ τὴν Πρ. Πειρ. 8/1950 (Π. Πατῆς) ἡ ὁποία, νομίζω, ὅτι θὰ ἀποτελέσῃ σταθμὸν στὴν ἑλληνικὴ νομολογία, ὡς ἡ πρώτη ἀπόφασις ποὺ ἀντιμετωπίζει, ἀξιολογεῖ καὶ χρησιμοποιεῖ τὰ σύγχρονα ἐπιστημονικὰ καὶ κοινωνικὰ δεδομένα γιὰ τὴν ὀρθὴ λύση τοῦ κεντρικοῦ νομικοῦ προβλήματος τῆς ἐποχῆς μας, δηλ. τῆς μετατοπίσεως τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὶς Βουλὲς στὶς Κυβερνήσεις, βλ. «*Ἐφ. Ἑλλ. Νομικῶν*», ἔτ. 1950, σελ. 226 ἐπ. Τουναντίον ἡ Νομολογία τοῦ Συμ. τῆς Ἐπικρατείας παρακαλεῖ καὶ ἀγωνίζεται ματαίως νὰ ἀνεύρῃ μία λύση μεταξύ τῶν τύπων ποὺ ἐπιζητεῖ νὰ λα-

κρατίας (1928), ή θεωρία του Συντάγματος ως διαδικασίας «όλοκληρώσεως» (αίωνίας αναπροσαρμογής) του R. S m e n d, αποκορυφώνει παραστατικά την όριστική απομάκρυνση από τις ιδέες του «αίωνίου» και του «άκαταλύτου» του συνταγματικού κειμένου ¹⁹⁰.

τρεψή και της ζωής ή, όποια από πολλού τους έχει ξεπεράσει. Βλ. Γ. Δ. Δ α σ κ α λ ά κ η: Πρέπει να αποκατασταθ ή ίσοροπία των λειτουργιών του Κράτους, αυτόθι. Χαρακτηριστική του πνεύματός του είναι ή εισήγησις του Μ. Σ τ α σ ι ν ο π ο ύ λ ο υ: ορ. cit., σελ. 6, όπου τονίζεται ότι «θεωρείται άναγκαίον, όπως εγκαίρως αι θεωρίαι αύται καταστώσιν εύρύτερον γνωσταί, ίνα εγκαίρως έπισημανθ ή τ ό άκρως επικίνδυνον αύτών και ίνα αποκρουσθ ή κατηγορηματικώς π ά σ α έμπρακτος έφαρμογή τούτων εις τ ά καθ' ήμ άς... Αί θεωρίαι αύται αποκλείονται κατά βάσιν έν τ ή χώρα μας, ήτις τελεί υπό τ ό καθεστώς του αύστηρου Συντάγματος. Άλλά και πρακτικώς επικίνδυνον είναι παρ' ήμίν αι θεωρίαι αύται λόγω των έν εξέλιξει πολιτικών ήθών, τ ά όποια δέν παρέχουν εισέτι την έγγύησιν μι άς σταθεράς και άντικειμενικής χρησιμοποίησεως τοιούτων άσταθμήτων, ρευστών και άσυλλήπτων συνταγματικών καταστάσεων». Έν τούτοις και ή Έλληνική συνταγματική πραγματικότης έζησε και ζ ή με τ ή χρησιμοποίησιν των νεωτέρων αύτών νομοθετικών μεθόδων χωρίς να έχη δημιουργηθ ή κανείς κίνδυνος άπ' αύτές, πλην ίσως εκείνων που προέρχεται από την άσάθεια και άβεβαιότητα του Δικαίου που προκαλεί ή Νομολογία του Συμβουλίου της Έπικρατείας και ό λ ε σ ο ί κατά παράδοσιν δημοκρατικές χώρες (Άγγλία, Γαλλία, Έλβετία, Ένωμένες Πολιτείες κλπ.) θεωρούν ως άπαραίτητο μέσον γιά την ένισχυση της δημοκρατίας και της έλευθερίας την προσφυγή σ έ Εύρύτατες Έξουσιοδοτήσεις, Νόμους Πλάσια, σιωπηρά ψήφισιν νόμων, Δίκαιο της Άνάγκης κλπ. Έπ' εύκαιρία δέν πρέπει να παραληφθ ή τ ό γεγονός ότι έναντίον των δημοκρατικών αύτών μεθόδων, θεωρητικώς τουλάχιστον, έξεγείρεται ή άναχρονιστική σκέψις του περασμένου αιώνα βλ. π.χ. L o r d H e w a r t: The New Despotism, 1945 ίδίως σελ. 79 έπ. και ή έπίσημος σοβιετική έπιστήμη βλ. π.χ. Α. Υ. V y s h i n s k y: The Laws of the Soviet State, 1948 σελ. 343: «The basic motive of extraordinary legislation is to be free from parliamentary tutelage and control. Fascism introduced «extraordinary legislation» into a principle and rule, reverting to the arbitrary fiat of the absolut monarch. By its «decree» policy, and without control of Parliament was in fact the illegal, terrorist, rightless and arbitrary conduct of fascist governments». Τέλος ή άποψις του Δ. Β ε ζ α ν ή: Παρατηρήσεις επί της νομολογίας του άνχγ. νόμου 1323/1949, «Θέμις», 1950 σελ. 386 έπ., κατά την όποιαν ή θεωρία της συνταγματικής αλλοιώσεως «είναι άγνωστος και άνυπαρκτος» «ήκιστα έπιστημονική και ήκιστα νομική» σελ. 387, θά πρέπει να θεωρηθ ή, έν όψει όλων των άνωτέρω, σάν... μικρή άβλεψία.

190. Κατά τ ή θεωρία του R. S m e n d τ ό Κράτος δέν άποτελεί μόνιμο και σταθερό, στή μορφή ή στά στοιχεία του, θεσμό. Συνιστά κίνηση, εξέλιξη, μεταβολή, συνεχή προσαρμογή πρ ός νέα δεδομένα. Έν τούτοις τ ό έν εξέλιξει Κράτος είναι κάθε στιγμή όλοκληρωμένο, δηλαδή «έναρμονισμένο» κατά τέτοιο τρόπο ώστε τ ά νέα στοιχεία του να έντάσσονται και να προσαρμόζονται με τ ό όλον. Τό Σύνταγμα συνιστά κατά τον S m e n d «τ ή νομική τάξη της πρ ός όλοκλήρωςιν διαδικασίας και συνεπώς συμμετέχει και συμβαδίζει? με την όλοκλήρωση. «Die Verfassung ist die Rechtsordnung des Staats genauer des Lebens, in dem der Staat seine Lebenswirklichkeit hat, n άmlich seines Integrationsprozesses. Der Sinn dieses Prozesses ist die immer neue Herstellung der Lebenstotalit άt des Staats, und die Verfassung ist die gesetzliche Normierung einzelner Seiten dieses Prozesses» βλ. R. S m e n d: Verfassung und Verfassungsrecht, 1928 σελ. 78.

Ἡ ἐξέλιξις αὐτῇ ποῦ σημειώσαμε ὁδηγεῖ στὴ διαμόρφωση τοῦ νέου νοήματος τοῦ Συντάγματος. Τὸ στοιχεῖο δεσμεύσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὑποχωρεῖ: «Οἱ πραγματικοὶ ἑλεγκοὶ τοῦ δεσποτισμοῦ δὲν συνίστανται στὴν ἐξασθένιση τῆς Κυβερνήσεως ἀλλὰ στὸν καθορισμὸ τῆς»¹⁹¹ (Mellwain), γιὰτὶ ἰσχυρὰ καὶ «ἐννιαία» πολιτικὴ ἐξουσία κρίνεται ἤδη ἀναγκαία γιὰ τὴν ἰσορρόπηση τῶν ἀντιμαχομένων κοινωνικῶν δυνάμεων¹⁹².

Τὸ Σύνταγμα συμβολίζει τὸ κύριον μέσον συμβιβασμοῦ συμφερόντων καὶ ἰδεολογιῶν καὶ ἐξασφαλίσεως τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς ἰσορροπήσεως μεταξὺ τῶν¹⁹³. Τρία εἶναι τὰ ἀλληλομαχόμενα μεγέθη. Τὰ ἄτομα, ποῦ μολοντόι ἀνήκουν σὲ ὁμάδες, ἐν τούτοις δὲν ἐξαφανίζονται σ' αὐτές, οἱ κοινωνικὲς ὁμάδες (κυρίως οἰκονομικὲς τάξεις) ὀργανωμένες (π. χ. συνδικᾶτα) καὶ ἀνοργάνωτες, καὶ τὸ Κρά-

191. Βλ. C. H. Mellwain: op. cit., σελ. 246.

192. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἀπετέλεσε ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια θέματα τῆς πολιτικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς κινήσεως στὶς δημοκρατικὲς χώρες κατὰ τὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου. Τὸ σύνθημα τῆς «réforme de l'Etat» σχεδὸν ἐκαλύπτετο μὲ τὸ θέμα τοῦ πῶς ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία τῆς δημοκρατίας θὰ μπορέσῃ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὶς διαλυτικὲς κοινωνικὲς δυνάμεις στὸ ἐσωτερικὸ καὶ τοὺς ἐθνικοὺς κινδύνους στὸ ἐξωτερικόν. Βλ. γενικῶς G. Gurvitch: Le principe démocratique et la démocratie future, στὴ «Revue de Métaphysique et de Morale» ἔτ. 1929, N. Gilles: Nous et l'Etat, critique du présent et programme d'un gouvernement à venir, 1930, J. Barthélemy: La crise de la démocratie contemporaine, 1931, M. Dendias: Le renforcement des Pouvoirs, 1932, M. Ordinaire: Le vice constitutionnel et la revision, 1932, P. de Cassagnac: Faites une Constitution ou faites un chef, 2 ἔκδ. 1933, Annales du Droit et des Sciences Sociales: Réforme de l'Etat, 1934 μὲ ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία σελ. 393 ἑπ., A. Tardieu: La réforme de l'Etat, 1935, S. Trentin: La crise du droit et de l'Etat, 1935, J. Bardoux: La France de demain, ses assemblées, sa justice. Texte du Comité technique pour la Réforme de l'Etat, 1936, J. Estève: Les destins des Parlements, 1936, Conférences: La réforme de l'Etat, 1936, J. P. de La Court: La balance politique, 1938.

193. Βλ. τὴν ἐξόχως ἐνδιαφέρουσα ἀνάπτυξη τοῦ A. D. Lindsay: The Modern Democratic State, τόμ. I, 1947 ὅπου ἐρευνᾷ τὴν ἔννοια τῆς «κυριαρχίας» τοῦ Συντάγματος καὶ τονίζει ὅτι τὸ νέο δημοκρατικὸ Κράτος ξαναγύρισε «...in a sense to the mediaval view that the acceptance of law is the basis of the state, but with this important difference. Its fundamental law is not a code or law of nature but a constitution or machinery, an agreed way of settling differences and getting relevant decisions made, a method not a code, a method indeed which includes means of its own amendment» σελ. 226, (ἡ ἀραίωσις δικῆ μου). καὶ C. Schmitt: Verfassungslehre, σελ. 30 ἑπ. Ἡ ἀντίληψις ὅτι τὸ Σύνταγμα ἀποτελεῖ ἓνα μηχανισμό λύσεως διαφορῶν προσαρμοζόμενον ἐκάστοτε πρὸς τὶς μεταβαλλόμενες περιστάσεις ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ Συντάγματος κάθε ἱερότητα καὶ κάθε «αἰωνιότητα» καὶ τὴν προσγειώνει στὴν ἐκάστοτε κοινωνικὴ πραγματικότητα.

τος, φορεὺς τῆς Πολιτικῆς Ἐξουσίας¹⁹⁴. Τὸ μεγάλο ἰσορροπητικὸ καὶ συμβιβαστικὸ ρόλο τοῦ Συντάγματος τὸν συνειδητοποιεῖ κανεὶς, ὅταν λάβῃ ὑπ' ὄψιν του, ὅτι ὑπεστηρίχθη ἀπὸ μιὰ ὁλόκληρη ἐπιστημονικὴ σχολή (Pluralists), καὶ ἀπετέλεσε κεντρικὸ θέμα τῆς θεωρίας τοῦ Κράτους, ἕως καὶ τὸ δεύτερο παγκόσμιον πόλεμος, ἡ ἀποφίς ὅτι ἡ Πολιτεία δὲν εἶναι ὁ μοναδικὸς φορεὺς τῆς κυριαρχίας, ἀλλ' ὅτι μέσα στὸ Κράτος ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἰσότιμες κυρίαρχες ομάδες (π. χ. τὰ Συνδικάτα, ἡ Ἐκκλησία κλπ.)¹⁹⁵. Τὸ Κράτος μόνον σὲ στιγ-

194. Βλ. μιὰ ὡραία ἀνάλυση τῶν κυριωτέρων στοιχείων τῆς ἐποχῆς τοῦ μεσοπολέμου στὸν Π. Κ. Κανελλόπουλο: Ἡ Κοινωνία τῆς Ἐποχῆς μας, 1932 ἰδίως σελ. 30 ἐπ., καὶ σελ. 90 ἐπ.

195. Ἡ πολυκρατικὴ θεωρία (pluralism), τῆς ὁποίας ἡ μεγαλύτερα ἐξάπλωσις βρίσκεται στὴς ἀγγλοσαξωνικὲς χώρες, ἔχει μακριὰ πνευματικὴ προῖστορία. Φιλοσοφικὰ βασίζεται στὴ διάκριση πολυκρατισμοῦ καὶ μονισμοῦ, σὰν τῆς βασικῆς ἀντιθέσεως γιὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι, τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς. Εἰδικώτερα στὴς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, ὁ πολυκρατισμὸς προέρχεται ἀπὸ τὴ σκέψη ὅτι ὁ κοινωνικὸς ἔλεγχος, καθὼς καὶ κάθε εἶδους κοινωνικὴ ἐξουσία, προέρχονται ἀπὸ διαφορετικὰς πηγὰς, ἀνήκουν σὲ διάφορες κατηγορίες (πνευματικὲς, ψυχολογικὲς, ὕλικες κλπ.) ἀνάγονται σὲ διάφορους κοινωνικοὺς θεσμοὺς καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποτελοῦν μιὰ «ἐνότητα» ἢ νὰ πηγάζουν ἀπὸ μιὰ «ἐνιαία ἀρχή». Ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία τοῦ μεσαίωνος εἶχε πολλὰς φορὲς διατυπώσει ἀνάλογες σκέψεις καὶ δὲν πρέπει νὰ παραληφθῇ ὅτι ἤδη ὁ O. von Gierke: Das Deutsche Genossenschaftsrecht, 1869—1913, Τοῦ Αὐτοῦ: Grundbegriffe des Staatsrechts, 1915 σελ. 115 ἐπ., Τοῦ Αὐτοῦ: Johannes Althusius, 4η ἐκδ., 1929 σελ. 123 ἐπ. καὶ ὁ F. W. Maitland: Moral Personality and Legal Personality στὸ Collected Papers, 1911 σελ. 304 ἐπ., διτύπωναν τὴ γνώμη ὅτι ὁ συντεχνιακὸς χαρακτὴρ τῆς κοινωνίας τοῦ μεσαίωνος ὑπεβοήθησε τὴς ἀντιλήψεις, ὅχι μόνον τῆς ὑπάρξεως σὲ κάθε «συντεχνία» μιᾶς «ὑπερατομικῆς» ψυχῆς καὶ θελήσεως, ἀλλὰ καὶ μιᾶς «ἐκτενότητος» γιὰ θέσιν κανόνων ὑποχρεωτικῶν καὶ ἴσων ἢ ἀναλόγων μὲ τοὺς κανόνες τοῦ Δικαίου καὶ ἀκόμη τῆς δυνάμεως γιὰ ὑποχρεωτικὴ τήρησίν των. Ἡ σύγχρονος ἔννοια τῆς αὐτονομίας ὡς πηγῆς Δικαίου, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴς θεωρίαις αὐτές, καθιστᾷ σαφὲς τὸ πρακτικὸ περιεχόμενόν τους. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: Ἡ νομικὴ φύσις τοῦ Κανονισμοῦ τῶν Ἀντιπροσωπευτικῶν Σωμάτων, 1936, ἰδίως σελ. 71 ἐπ. Τὴς σκέψεως αὐτῆς ἐξεμεταλλεύθη ὁ σύγχρονος συνδικαλισμὸς καὶ εἶναι γνωστὴ ἡ θέσις τοῦ J. Paul—Boncour: Le fédéralisme économique, 2η ἐκδ. 1901, Τοῦ Αὐτοῦ: Les syndicats des fonctionnaires, 1906, κατὰ τὴν ὁποία τὰ ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα πάσης φύσεως, ἀκόμα καὶ τῶν δημοσίων υπαλλήλων, ἔχουν δικαιώματα ἴσα μὲ τὸ Κράτος καὶ ἐξουσία ἀνάλογο μὲ τὴν κρατικὴν κυριαρχία. Τέλος καὶ οἱ κοινωνιολογικὲς ἐργασίαι τῶν Durkheim, Ratzénhofer, Gumbrowicz, Ward, Small (βλ. παρακάτω σημ. 196) ὑπεβοήθησαν τὴ δημιουργία μιᾶς ἀτμοσφαίρας, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ρόλος καὶ ἡ σημασία τῶν μερικωτέρων ομάδων μέσα στὸ Κράτος εἶναι ἐξαιρετικὰ μεγάλη.

Τὴν πνευματικὴ αὐτὴ προεργασία ἐκαλλιέργησε ἡ Πολιτικὴ Φιλοσοφία καὶ Ἐπιστήμη ἰδίως τῆς ἐποχῆς τοῦ μεσοπολέμου καὶ μάλιστα, μὲ ἐξαιρετικοὺς ἐκπροσώπους τῆς σ' ὅλας τὴς πολιτικισμέναις χώραις, ὅπως οἱ E. Barker, J. N. Figgis, M. P. Follet, H. J. Laski, A. D. Lindsay, A. E. Bentley, L. Duguit, H. Krabbe, ὑπεστήριξε τὴ θέσιν—τὴν ὁποίαν ἐνίσχυναν καὶ οἱ ἐλπίδες τῆς εἰρηνηστῆς διαβιώσεως τῶν λαῶν καὶ τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας ποὺ ἐπεκράτησαν μετὰ τὸ τέλος τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου—

μὲς συγκρούσεως ὀφείλει νὰ παρεμβαίνει καὶ μάλιστα συμβιβαστικῶς καὶ ἰσορροπητικῶς ¹⁹⁶. Τὸ Σύνταγμα «ὀργανώνει» τὰ μέσα τῆς ἰσορροπίας

ὅτι τὸ Κράτος δὲν ἀποτελεῖ οὔτε τὴν «ὑψίστην» κοινωνικὴ μονάδα, οὔτε τὸν ἀποκλειστικὸν φορέα τῆς «ἀνωτάτης» ἐξουσίας. Πολυαρχία καὶ ὄχι Κυριαρχία εἶναι τὸ γνωρίσμα τῆς κοινωνίας μας (Barker). Ἡ βασικὴ αὕτη ἔννοια ἀναλύεται στὶς ἐξῆς ἐιδικώτερες προτάσεις «1) ὅτι τὸ Κράτος δὲν εἶναι παρὰ μία ἀπὸ τις πολλὰς, κοινωνικὰς, οικονομικὰς, πολιτικὰς καὶ ἄλλας ομάδες, διὰ μέσου τῶν ὁποίων οἱ ἐν κοινωνίᾳ ἄνθρωποι πρέπει νὰ ἐπιδιώξουν νὰ ἱκανοποιήσουν τις ἀνάγκες των καὶ νὰ ἀναπτύξουν τὴν εὐτυχίαν των (welfare)· 2) ὅτι οἱ διάφορες αὐτὲς ομάδες δὲν εἶναι ἀπλᾶ δημιουργήματα τοῦ Κράτους, ἀλλ' ὅτι ἀναφύονται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ Κράτος καὶ ἀποκτοῦν ἐξουσία καὶ κύρος (authority) ὄχι δοτὰ ἀπὸ αὐτό· 3) ὅτι οἱ λειτουργίαι τῶν ἐν λόγῳ ἐθελουσίων ἐνώσεων ὅπως τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν ἐργατικῶν συνδικάτων, τῶν ἐμπορικῶν ὀργανώσεων, τῶν ἐπαγγελματικῶν σωματείων κλπ. εἶναι ἐξ Ἰσοῦ σημαντικὰ καὶ ἀναγκαῖες, ὅπως καὶ οἱ λειτουργίαι τοῦ Κράτους· 4) ὅτι τὸ μονιστικὸ Κράτος εἶναι ὄχι μόνον ἀνίκανο νὰ ἀσκήσῃ ἀπόλυτὴ ἐξουσία στοὺς παραπάνω ὀργανισμούς, ἀλλὰ καὶ ἀνίκανο νὰ ρυθμίσῃ τις ὑποθέσεις των εὐφυῶς ἢ νὰ τοὺς διοικήσῃ ἀποδοτικῶς· 5) ὅτι ἡ μονιστικὴ ἔννοια τῆς κυριαρχίας ἀποτελεῖ ἓνα ἀπλὸ νομικὸ πλᾶσμα, τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον στερεῖται ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ ζημιώνει ἀνυπολογίστως, μὲ τὸ νὰ ἐμποδίζῃ τὴν ἀνέλιξιν τῆς κοινωνίας, πρὸς περισσότερον φυσικὰς καὶ ὠφελίμου γραμμὰς» βλ. C. H. C. M a x e y : Political Philosophies, 1948 σελ. 631/632.

Γιὰ τὴν πολυκρατικὴ θεωρία, στὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὁποίας ἐπέμεινα, γιατί δὲν εἶναι ἀρκετὰ γνωστὴ στὴν Ἑλλάδα—οἱ μοναδικὰς, καθ' ὅσον γνωρίζω, βραχεῖες ἀναπτύξεις τῆς βρίσκονται στοὺς Γ. Δ. Δ α σ κ α λ ά κ η : Εἰσαγωγή στὸ Δημόσιον Δίκαιον, σελ. 157, Τ ο Ὑ Α ὕ τ ο Ὑ : Ὁ Harold Laski καὶ τὸ ἔργον του, Ἀνάτυπον Ἀ'Επιθ. Οἶκον. καὶ Πολιτ. Ἐπιστημῶν, 1950 σελ. 6, Τ ο Ὑ Α ὕ τ ο Ὑ : Ἡ Θεωρία τῆς Κυριαρχίας καὶ ἡ Σύγχρονος Κριτικὴ τῆς, ἀνέκδοτος διάλεξις στὸ Δικηγορικὸ Σύλλογον Ἀθηνῶν, 1948—βλ. E. B a r k e r : Political Thought in England from Herbert Spencer to the Present Day, 1915 σελ. 175 ἐπ., J. N. F i g g i s : Churches in the Modern State, 1913, M. P. F o l l e t t : The New State, 1918, H. J. L a s k i : The Problem of Sovereignty, 1917, Τ ο Ὑ Α ὕ τ ο Ὑ : Authority in the Modern State, 1919, Τ ο Ὑ Α ὕ τ ο Ὑ : Foundations of Sovereignty and Other Essays, 1921, Τ ο Ὑ Α ὕ τ ο Ὑ : A Grammar of Politics, A. D. L i n d s a y : The State in Recent Political Theory, στὸ «Political Quarterly», ἔτ. 1914 σελ. 128 ἐπ. Ἀνάλυση καὶ κριτικὴ τῶν θεωριῶν τοῦ πολυκρατικοῦ βλ. R. G e t t e l : History of Political Thought, 1924 σελ. 458 ἐπ., J. M a t t e r n : Concepts of State, Sovereignty and International Law, 1928 σελ. 101 ἐπ., F r. W. C o k e r : Recent Political Thought, 1934 σελ. 497 ἐπ., H. E. C o h e n : Recent Theories of Sovereignty, 1937 σελ. 109 ἐπ., W. E. S a n d e l i u s : The Question of Sovereignty and Recent Trends of Juristic Thought, στὸ J. S. R o u c e k : 20th Century Political Thought, 1946 σελ. 149 ἐπ., ἰδίως 164 ἐπ., καὶ C. C. M a x e y : op. cit. σελ. 630 ἐπ. Αὐστηρὰ ἐρρητικὴ κριτικὴ ἤσκησαν μεταξύ ἄλλων οἱ G. S a b i n e : Pluralism, a Point of View, στὸ «American Political Science Review», ἔτ. 1923 σελ. 34 ἐπ., W. E. H o c k i n g : Man and the State, 1926, κεφ. VII, IX - XIII, XXVI, καὶ W. Y. E l l i o t : The Pragmatic Revolt in Politics, 1928 ἰδίως κεφ. III καὶ V.

196. Μία ὁλόκληρη κοινωνιολογικὴ σχολή, τῆς ὁποίας διακεκριμένοι ἐκπρόσωποι ἦσαν οἱ L. G u m p l o w i c z, G. R a t z e n h o f e r, E. D u r k h e i m, F. O p p e n h e i m e r, A. E. B e n t l e y, ἐδίδαξε ὅτι ἡ κοινωνικὴ ζωὴ διαμορφοῦται καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν πάλιν τῶν ομάδων μεταξύ των (group—conflict theory).

καὶ ὑφίσταται γιὰ τὴν «ἰκανοποίηση» τῶν ἐπιδιώξεων τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ὁμάδων. Τὰ ἄτομα καὶ οἱ ὁμάδες «συνυπάρχουν» αὐτοτελῶς καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὸ Κράτος καὶ ἡ συνυπαρξὶς τῶν αὐτῇ κατοχυρώνεται μὲ τὸ Σύνταγμα¹⁹⁷. Παρόλληλα ὅμως μὲ τὸ αἶτημα τῆς «συγκυριαρχίας» τοῦ Κράτους ὑφίσταται καὶ ἡ ἐπιτακτικὴ ἀξίωσις τῶν ἰδίων ἀτόμων καὶ ὁμάδων γιὰ μιὰ «ἰσχυρὰ» καὶ καλὰ ὁργανωμένη κρατικὴ ἐξουσία, πού θὰ μπορέσῃ νὰ ἐπικρατήσῃ καὶ νὰ σταματήσῃ τὸ *bellum omnium contra omnes* καὶ συγχρόνως νὰ ἐπιβάλλῃ τὶς ἀπαραίτητες, ἀπὸ τὶς συνθήκες, κοινωνικὰς βελτιώσεις (π. χ. περιορισμὸ-ὠρῶν ἐργασίας, ἐργασίας ἐγγύων, ἐργασίας ἀνηλίκων, ὕγιεινοὶ ὅροι ἐργασίας κλπ.)¹⁹⁸. Καὶ ἡ ἀξίωσις αὕτῃ πρέπει νὰ ἐνταχθῇ καὶ νὰ ἰσορροπῇ μέσα στὸ Σύνταγμα.

Ἔτσι τὸ Σύνταγμα προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσῃ «ἰσχυρὸ Κράτος» καὶ «ἐλευθερίαν ὁμάδων», «νομικὴ ἰσότητα» καὶ «οἰκονομικὴ πρόοδον», «κρατικὴ οὐδετερότητα» (κυριαρχία οἰασδήποτε πλειονοψηφίας) καὶ «κοινωνικὴ μεροληψία».

«They believe that the Government is the agency through which the state adjusts the conflicts among various interest groups and keeps such conflicts within peaceful and legal bonds». R. G. Gettel: *op. cit.*, σελ. 465. Βλ. ἐπίσης L. Gumplowicz: *Geschichte der Staatstheorien*, 1926 σελ. XVIII ἐπ. καὶ 459 ἐπ., C. A. Ellwood: *A History of Social Philosophy*, 1946 σελ. 479 ἐπ., A. Cuvillier: *op. cit.*, τόμ. I, σελ. 33 ἐπ. Τέλος βλ. A. F. Bentley: *The Process of Government*, 1908 καὶ F. R. Oppenheimer: *Der Staat*, 1923.

197. Ἡ ἀξίωσις τῆς ἀναγνώρισεως τῶν ὁμάδων σὰν διακεκριμένων ἐνοτήτων μέσα στὸ Κράτος ἀποτελεῖ καὶ τὴ βάση τῆς θεωρίας τῆς ἀντιπροσωπεύσεως τῶν συμφερόντων ἢ τῶν ἐπαγγελματικῶν τάξεων. Σύμφωνα μὲ αὕτῃ δὲν ὑφίσταται πράγματι ἡ ἐνότης λαός, οὔτε ὡς «κοινωνικὸ γεγονός», οὔτε ὡς «ψυχολογικὸ φαινόμενο» (ἐνότης βουλήσεως), ἀλλὰ μικρότερες ὁμάδες ἐντὸς τοῦ λαοῦ συνδεόμενες κυρίως μὲ ἰδιαιτέρους οἰκονομικοὺς, κοινωνικοὺς καὶ πνευματικοὺς δεσμούς. Μὲ τὴν ἐπαγγελματικὴν ἀντιπροσωπεΐαν, ἐπιτυχῶς ἀντιλαμβάνεται, ἰδίως στὴ νομοθεσίαν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ πλήρης ἀπεικόνισις τῶν «λαϊκῶν θελήσεων» καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ φανερά ἐξισορρόπησίς τους μὲ συμβιβασμούς καὶ ἀμοιβαῖες παραχωρήσεις. Βλ. γενικῶς M. Dondias: *Le Problème de la Chambre Haute et la Representation des intérêts*, 1929, μὲ πλουσίαν βιβλιογραφίαν σελ. 58 ἐπ. καὶ A. I. Σβώλου: *Συνταγματικὸν Δίκαιον*, τόμ. II, 1, 1935 σελ. 87 ἐπ.

198. Καὶ αὕτῃ ἀκόμα ἡ σοβιετικὴ περὶ Κράτους θεωρία, ὅπως διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ μεσοπολέμου, ἀναγκάζεται, ἀντίθετα πρὸς τὴν παλαιὰ μαρξιστικὴ ἀντίληψη, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μεταβολὴ τῆς κοινωνίας σὲ ἀταξικὴ θὰ ἐξαφανίσῃ τὸ Κράτος, νὰ δεχθῇ τὴν ἀνάγκη τῆς συνεχίσεως τῆς ὑπάρξεως τοῦ Κράτους, ὡς στοιχείου ἰσορροπίας μετὰ τῶν διαφόρων ὁμαδικῶν συμφερόντων, πού δὲν ἐξέλιπταν τελείως καὶ ἐπιβολῆς τῆς μαρξιστικῆς κοσμοθεωρίας. Βλ. γιὰ τὴν κλασσικὴ μαρξιστικὴ ἀντίληψη τοῦ Κράτους H. Cunow: *Die Marxsche Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie*, 4η ἐκδ., τόμ. I, 1923 σελ. 280 ἐπ. καὶ γιὰ τὴ σύγχρονον σοβιετικὴν ἐξέλιξιν V. I. Lénine: *L'Etat et la Révolution*, ἐκδ. 1946, H. Greife: *Bolschewismus und Staat*, 1942 σελ. 95 ἐπ. καὶ 113, ἐπ. R. Schlesinger: *Soviet Legal Theory*, 1946 σελ. 22 ἐπ., A. Y. Vyshinsky: *op. cit.*, σελ. 38 ἐπ. καὶ I. Στάλιν: «Βῆμα» 9 Αὐγούστου 1950.

(κοινωνική πολιτική). Ἡ προσπάθεια αὐτὴ ἀντικατοπτρίζεται καὶ στὸ πνεῦμα του καὶ στοὺς θεμελιώδεις θεσμούς του, ποὺ «ἐξωτερικὰ» παραμένουν ἀμετάβλητα καὶ ὅμοια μὲ ἐκεῖνα τῆς ἀτομικῆς φιλελευθέρας δημοκρατίας.

Ἡ «ἐθνικὴ κυριαρχία» παίρνει τὴ μορφή τῆς «λαϊκῆς κυριαρχίας» καὶ «λαὸς» σημαίνει τὸ σύνολο τῶν ἐχόντων δικαίωμα ψήφου πολιτῶν¹⁹⁹, ἀδιαφόρως ἂν ἀνήκουν σὲ διαφορετικὲς καὶ ἀντιμαχόμενες τάξεις καὶ ὁμάδες. Τὸ αἶτημα τῆς «πολιτικῆς» καὶ τῆς «νομικῆς» δημοκρατίας πραγματοποιεῖται σὲ ὕψιστο βαθμὸ μὲ τὴ διεύρυνση τῆς ψήφου (κατάρτησις οἰκονομικῶν προσόντων, μείωσις ἐκλογέων καὶ ἐκλογίμου ἡλικίας, παροχὴ ψήφου στὶς γυναῖκες, ὑποχρεώσις ψηφίζειν κλπ.)²⁰⁰, τὴν γενικὴ συμμετοχὴ στὶς δημόσιες λειτουργίες καὶ τὴν ἐπέκταση τοῦ κοινωνικοῦ ἐνδιαφέροντος στὴν πολιτικὴ ζωὴ²⁰¹. Τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα εὐρύνονται σὲ ἑκταστὴ καὶ μεταβάλλουν χαρακτῆρα²⁰². Δὲν εἶναι πιά «ἀπόλυτα» καὶ «ἀπαραβίαστα», δὲν περιορίζονται στὰ ἄτομα καὶ τείνουν νὰ γίνουν «ὁμαδικὰ δικαιώματα» ποὺ προστατεύουν κοινωνικοὺς (π. χ. Ἐκκλησία, γάμο) καὶ κρατικούς θεσμούς (Αὐτοδιοίκηση, δημ. ὑπηρεσία)²⁰³. Τὸ περιεχόμενό τους γίνεται θετικὸ δηλαδὴ

199. Βλ. ἀντὶ ἄλλων τὶς ἐξαιρέτες μονογραφίες τῶν H. L i e r m a n n : Das deutsche Volk als Rechtsbegriff im Reichs—Staatsrecht der Gegenwart, 1927 σελ. 102 ἐπ. καὶ U. Affolter : Die rechtliche Stellung des Volkes in der Demokratie und der Begriff der politischen Rechte, 1948 σελ. 60 ἐπ., καὶ 76 ἐπ.

200. Βλ. βιβλιογραφία παραπάνω σημ. 166 καὶ Α. Ι. Σ β ῶ λ ο υ : Τὸ Νέον Σύνταγμα, σελ. 220 ἐπ.

201. Τοῦ ὁποίου τὴ θεωρητικὴ θεμελίωση βλ. στὸν D. Schindler : Verfassungsrecht und Soziale Struktur, 1932 σελ. 56 ἐπ. καὶ 60 ἐπ. Χαρακτηριστικὴ ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ μεταβολὴ στὴ νομικὴ ἔννοια τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων καὶ καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐν σχέσει μὲ τὴν ἔννοια τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων βλ. U. Affolter : op. cit., σελ. 101 : «Die politischen Rechte sind der objektiv—rechtliche individualisierte Ausdruck der normativen Stellung des Aktivbürgers als unmittelbar berufene Teilorgan des Staatsorganes Volk. Funktionell drücken sie in individualisierter Form die Teilnahme des Bürgers an der Organwillensbildung und damit materiell an der Ausübung der betreffenden Kompetenzen aus. Sie sind damit objektives Recht.... Die politischen Rechte sind der Endpunkt der normativen Realisierung, der demokratischen Staatsform» ὁ ὅρισμός αὐτὸς ἐμφανίζει ἀνάγλυφα τὴν ἀγωνιώδη προσπάθεια τῆς νομικῆς ἐπιστήμης νὰ συμβιβάσῃ παραδεδομένες νομικὲς μορφές, μὲ τὶς νέες κοινωνικὲς καταστάσεις καὶ ἐξελίξεις.

202. Γιὰ τὴν ἐξέλιξη αὐτὴ βλ. Γ. Δ. Δ α σ κ α λ ά κ η : Κρατικὰ Σχέδια καὶ Ἀτομικὲς Ἐλευθερίες, σελ. 22 ἐπ. ὅπου καὶ βιβλιογραφία σημ. 56 καὶ Δ. Κ. Ψ α ρ ρ ο ὕ : Ἡ Ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος τῆς Δημοκρατίας τῆς Ἑλβετίας, 1950 σελ. 7 ἐπ.

203. Οἱ κατὰ παράδοσιν καὶ ἄνευ διακρίσεως χρησιμοποιούμενοι χαρακτηρισμοὶ «ἀτομικὰ δικαιώματα» ἢ «προσωπικὲς ἐλευθερίες» περιλαμβάνουν, στὴν πραγματικότητά, τέσσερες τελείως διαφορετικὲς κατηγορίες προστατευομένων ἀγαθῶν καὶ «ἀντικειμένων» : α) Ἀτομικὲς ἐλευθερίες, stricto sensu, ὅπως π. χ. ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία, β) Θεσμούς Δημοσίου Δικαίου ὅπως π. χ. ἡ Ἐκκλησία, γ) Θεσμούς Ἰδιωτικοῦ Δικαίου (Instituts-garantien) ὅπως π. χ. ἡ ἀτομικὴ ιδιοκτησία καὶ δ) Ἐξασφαλίσεις μιᾶς ἐκάστοτε ὑπαρχού-

ἀποτελοῦν ἐπιταγὴς πρὸς τὸ Κράτος γιὰ δράση καὶ παροχές²⁰⁴. Πρὸς τοῦτοις τὸ «ἄτομον» δὲν κέκτῃται μόνον δικαιώματα ἀλλὰ ἔχει καὶ καθήκοντα. Ἰδίως οἱ οἰκονομικοῦ περιεχομένου ὑποχρεώσεις ἀνάγονται σὲ κρατικὰ καθήκοντα. (π. χ. ἡ «ιδιοκτησία ὑποχρεοῦ», διεύρυνσις τῆς ἐννοίας τῆς ἀπαλλοτριώσεως κλπ.)²⁰⁵. Τέλος μὲ μιὰ λέξη «ἐλευθερία» δὲν σημαίνει μόνον «ἀποδέσμευση» ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωση γιὰ δράση²⁰⁶. Ἡ ἐννοια τοῦ νόμου τῆς ἐποχῆς τῆς ἀτομικῆς φιλελευθέρως δημοκρατίας ὡδήγησε στὴ δημιουργία τοῦ «Κράτους τοῦ Νόμου»²⁰⁷ (ποὺ τὸ χαρακτηρίζουν συνήθως Κράτος Δικαίου)²⁰⁸, δηλαδὴ στὴν κυριαρχία τῆς τυπικῆς νομιμότητος (*dura lex sed lex*) ἀδιαφόρως τοῦ ἂν ἀνταποκρίνεται στὸ περὶ δικαίου συναίσθημα ἐνὸς λαοῦ ἢ στὶς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς. Κάθε ἄκρατικὴ πρᾶξις πρέπει νὰ ἀποτελῇ ἐκτέλεση τυπικοῦ νόμου καὶ πᾶν ὅ,τι δὲν προβλέπεται ἀπὸ τὸ νόμο...δὲν ὑπάρχει, τουλάχιστον στὸν κόσμον τοῦ δικαίου. Ἡ λατρεία τοῦ νομικοῦ τύπου ἐπικρατεῖ²⁰⁹.

σῆς καταστάσεως, οἱ λεγόμενες status quo ἐγγυήσεις: ὅπως π. χ. τὰ δικαιώματα τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων βλ. C. Schmitt: *Freiheitsrechte und institutionelle Garantien*, 1931, Fr. Giese: *Die institutionelle Garantie*, στὸ «Beamtenbund» ἔτ. 1931, B. Denewitz: *Die institutionelle Garantie*, 1932, A. Klein: *Institutionelle Garantien und Rechtsinstitutsgarantien*, 1934, A. I. Σβώλου: *Τὰ Ἀτομικὰ Δικαιώματα εἰς τὰ Συντάγματα 1919—1939*, «Ἐφ. Ἑλλ. καὶ Ἀλλ. Νομ.», 1943 σελ. 18 ἔπ. καὶ Γ. Δ. Δασκαλάκη: *op. cit.*, σελ. 24.

204. Α. χ. τὰ ἄρθ. 21, 22, 23 καὶ 24 τοῦ Συνταγματικοῦ Κεμένου τῆς 3ης Ἰουνίου 1927 κατὰ τὰ ὁποῖα «Ἡ τέχνη καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ διδασκαλία αὐτῶν εἶναι ἐλεύθεραι, διατελοῦν δὲ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Κράτους, τὸ ὁποῖον συμμετέχει εἰς τὴν ἐπιμέλειαν καὶ ἐξάπλωσιν αὐτῶν» (21)· «Ἡ ἐργασία, ἡ τε πνευματικὴ καὶ σωματικὴ, διατελεῖ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Κράτους, μεριμνῶντος συστηματικῶς ὑπὲρ τῆς ἡθικῆς καὶ ὕλης ἐξυψώσεως τῶν ἐργαζομένων τάξεων, ἀστικῶν καὶ ἀγροτικῶν» (22). «Ἡ ἐκπαίδευσις διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν τοῦ Κράτους καὶ ἐνεργεῖται δαπάνῃ αὐτοῦ, ἡ τῶν ὀργανισμῶν τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως...» (23). «Ὁ γάμος ὡς θεμέλιον τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου καὶ τῆς συντηρήσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ ἔθνους, διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἰδιαιτέραν προστασίαν τοῦ Κράτους. Πολυμελεῖς οἰκογένειαι δικαιοῦνται εἰς εἰδικὴν μέριμναν» (24).

205. Βλ. π. χ. τὸ περίφημο ἄρθρο 153 τοῦ Συντάγματος τῆς Βαϊμάρης κατὰ τὸ ὁποῖον: «Das Eigentum wird von der Verfassung gewährleistet. Sein Inhalt und seine Schranken ergeben sich aus den Gesetzen. Eine Enteignung kann nur zum Wohle der Allgemeinheit und auf gesetzlicher Grundlage vorgenommen werden.... Eigentum verpflichtet. Sein Gebrauch soll zugleich Dienst sein für das Gemeinwohl» βλ. G. Anschütz: *Die Verfassung des Deutschen Reiches*, 14η ἐκδ. 1933 σελ. 703 ἔπ. ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

206. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: *Τὸ Νόημα τῆς Κοινωνικῆς Ἐλευθερίας*, στὴν «Ἐπετηρίδα τῆς Παντείου Ἀνωτ. Σχολῆς Πολ. Ἐπιστημῶν», 1950.

207. Βλ. C. Schmitt: *Legalität und Legitimität*, σελ. 20 ἔπ.

208. Βλ. γιὰ τὸ Κράτος Δικαίου Γ. Δ. Δασκαλάκη: *Ἰδέες γιὰ τὴν Πολιτικὴ Κατανόηση τῆς Ἐποχῆς μας*, σελ. 122 ἔπ., καὶ βιβλιογραφία σελ. 199 ἔπ. καὶ W. J. Jennings: *The Law ect.*, σελ. 38—40, 41—61, 210—218 καὶ 285—295.

209. Γιὰ τὴν αὐστηρῶς νομικὴ ἐννοια τῆς νομιμότητος βλ. Γ. Παπαχαρατζῆ: *Ἡ Ἀρχὴ τῆς Νομιμότητος ἐν τῇ δράσει τῶν διοικητικῶν ὀργάνων*, στὸ «Μελέται ἐπὶ τοῦ

Ἄς δοῦμε τώρα τοὺς θεμελιώδεις θεσμούς. Τὸ σχῆμα τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν διατηρεῖται «τυπικὰ» ἀνέπαφο. Ἐν τούτοις γίνεται γενικὴ συνειδησις καὶ πίστις ὅτι ἡ κρατικὴ ἐξουσία εἶναι μία καὶ ὅτι πρόκειται ἀπλῶς περὶ «κατανομῆς λειτουργιῶν», τῆς ὁποίας κύριος σκοπὸς εἶναι ὁ τεχνικὸς καταμερισμὸς ἐργασίας²¹⁰. Ἡ ἀρχὴ τῆς διασταυρώσεως τῶν λειτουργιῶν κερδίζει κάθε μέρα ἑδαφος καὶ τὸ αἷτημα τῆς ἐνισχύσεως τῆς «ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας» εἰς βάρος τῆς «ἰσορροπίας» τῶν «ἐξουσιῶν», θεωρεῖται ὅτι ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς²¹¹. Τὸ ἴδιο πνεῦμα ἐπικρατεῖ καὶ στὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος. Οἱ μὴ νομοθετικὲς (δικαστικὲς—διοικητικὲς κλπ.) ἀρμοδιότητες τῶν Βουλῶν αὐξάνουν συνεχῶς καὶ τείνει νὰ ἀποτελέσῃ τὴν κυρίαν ἀποστολὴν τῶν ἡ «δημιουργία» καὶ ὁ ἑλεγχος τῶν Κυβερνήσεων²¹². Οἱ Νομοθετικὲς Ἐξουσιοδοτήσεις, τὸ Δίκαιον τῆς Ἀνάγκης, τὸ Δημοψήφισμα, ἡ Λαϊκὴ Νομοθετικὴ Πρωτοβουλία καὶ ἡ Λαϊκὴ Νομοθετικὴ Ἀρνησικυρία, ἀποτελοῦν θεσμούς πού περιορίζουν σημαντικὰ τὸ «νομοθετικὸ μονοπώλιον» τῆς λαϊκῆς ἀντιπροσωπείας²¹³. Ἡ Κυ-

σχύοντος Δημοσίου Δικαίου», 2α ἐκδ., 1947 σελ. 209 ἐπ., ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι «...ἡ ἀρχὴ τῆς νομιμότητος» ἀποτελεῖ σήμερον τὸ ἀναγκαῖον πλαίσιον, ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ὁποίου κινοῦνται αἱ ἀπόψεις σκοπιμότητος αἱ ρυθμίζουσαι κατὰ δεῦτερον λόγον τὸ ἔργον τῆς διοικήσεως», καὶ ὅτι «.....ἄλλαι ἀντιλήψεις περὶ οὐσιαστικοῦ δικαίου, περὶ αἰσθηματοῦ δικαίου ἢ περὶ ἠθικῆς τῆς διοικήσεως (πλὴν τῆς περιπτώσεως τῆς «καταχρήσεως ἐξουσίας») εἶναι ξέναι πρὸς τὴν καθαρῶς νομικὴν ταύτην ἀρχήν» σελ. 210.

210. Βλ. ἀντὶ ἄλλων M. de la Bigne de Villeneuve: *La fin du principe de Séparation des Pouvoirs*, 1934, ἰδίως σελ. 31 ἐπ. καὶ W. Kægi: *Zur Entstehung, Wandlung und Problematik des Gewaltenteilungsprinzips*, 1937, σελ. 208 ἐπ.

211. Βλ. A. I. Σβώλου: Τὸ Νέον Σύνταγμα, σελ. 339 «.....δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ διακρίνωμεν τὴν νομοθετικὴν ἀπὸ ὀρισμένων τμημάτων τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, καὶ ὅ μὲ τόσῃ σαφῆνειαν, ὅση προφανῶς ἀπαιτεῖται διὰ τὸν ὀργανικὸν μεταξὺ τῶν διαφορῶν. Ἀντιλαμβανόμεθα, τοῦναντίον, ὡς πρὸς τὰς δύο ταύτας λειτουργίας ὅτι ὑπάρχει ἀπλῶς μία, ἐνιαία πολιτικὴ κατὰ κύριον χαρακτῆρα φύσεως ἐξουσία, ἡ τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειονοψηφίας ἢ, τυπικώτερον, τῆς λαϊκῆς ἀντιπροσωπείας, ἡ ὁποία ἐκφράζεται ἄλλοτε ὡς νομοθεσία, ἄλλοτε ὡς Κυβέρνησις» καὶ G. Bureau: *Le Régime Parlementaire dans les Constitutions Européennes d'après guerre*, 1932 σελ. 357.

212. Βλ. ἀντὶ ἄλλων M. Prélôt: *op. cit.*, σελ. 445 ἐπ. ὅπου τονίζει τὴν νέα ἐπέκτασιν τῶν ἀρμοδιοτήτων τῶν Βουλῶν τὶς ὁποῖες διακρίνει σὲ νομοθετικὰς, κυβερνητικὰς, δικαστικὰς καὶ ἐκλογικὰς.

213. Γιὰ τοὺς θεσμούς τῆς Ἀμέσου Νομοθεσίας γενικὰ βλ. A. I. Σβώλου: *op. cit.*, ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 143 ἐπ., M. Battelli: *Les Institutions de démocratie directe en droit suisse et comparé moderne*, 1932 ἰδίως σελ. 11 ἐπ., Δ. A. Μαντζουλίνου: *Οἱ Θεσμοὶ τῆς Λαϊκῆς Νομοθεσίας ἐν τῇ Δημοκρατίᾳ*, 1934, R. Malézieux: *La démocratie directe*, 1946 καὶ G. Vedel: *op. cit.*, σελ. 106 ἐπ. Εἰδικώτερα γιὰ τὸ δημοψήφισμα βλ. T. Curti: *The referendum*, 1905, A. V. Dicey: *The referendum and its Critics*, στὸ «Quarterly Review», ἔτ. 1910 σελ. 538 ἐπ., Y. Guyot: *The referendum and the plebiscite*, στὸ «The Contemporary Review», ἔτ. 1911 σελ. 139 ἐπ., T. Passi: *Il Referendum, la dottrina giuridica*, 1911, H. Klinghoffer: *Die Veran-*

βέρνησις παύει πιά νά διαφοροποιεῖται ἀπό τή λαϊκή ἀντιπροσωπεΐα καί ὁ «κοινοβουλευτισμός» ἀποτελεῖ τὸ νέο θεσμό πού ἐπιτυγχάνει τὴν ἀλληλεξάρτηση καὶ ἀλληλεπίδραση ἐκτελεστικῆς καὶ νομοθετικῆς λειτουργίας²¹⁴. Μὲ τὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα ἡ Βουλὴ, πράγματι κυβερνᾷ. Ἡ δύναμις τῆς ἐξελίξεως πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι καὶ στὴν Ἑλλάδα ἀκόμα μὲ τὸ αὐστηρὸ Σύνταγμα τοῦ 1864, ὁ κοινοβουλευτισμὸς ἐπεκράτησε ἔστω καὶ «ἀτύπως», δηλ. μὲ συνθήκες τοῦ πολιτεύματος²¹⁵.

Ἡ ἰσότης τῶν Κρατῶν μπροστὰ στὸ διεθνῇ νόμο συνεχίζεται γιὰ τὰ πλεῖστα τῶν Κρατῶν ἐπικρατεῖ (ἕως τὸ 1917) ἡ ἴδια περίπου μορφή πολιτεύματος. Ἐν τούτοις μὲ τὴν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν, ἀρχίζουν οἱ πρῶτοι διαφορισμοὶ μεταξὺ Κρατῶν καὶ Αὐτοκρατοριῶν (μέλη τοῦ Συμβουλίου)²¹⁶ καὶ Κρατῶν μελῶν τῆς Κοινωνίας καὶ μὴ μελῶν, καὶ ἡ νέα πολιτειακὴ τάξις, πού διεμορφώθη στὴ Ρωσσία, Γερμανία, Ἰαπωνία, Ἰταλία κλπ. μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον, ἐπηρεάζει τὰ Συντάγματα στὸ νὰ προσανατολίζονται εἴτε πρὸς τὰ παλαιά, εἴτε καὶ πρὸς τὰ νέα πολιτειακὰ σχήματα. Κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου, ἀρχίζει νὰ διαφαίνεται σαφῶς ἡ τάσις τῶν Κρατῶν νὰ ἐντάσσωνται μὲ τὰ Συντάγματά των σὲ μικρότερες διεθνεῖς

kerung des Referendums in den europæischen Nachkriegsverfassungen, στὸ «Archiv des öffent. Rechts», ἔτ. 1918 σελ. 1 ἑπ., Fr. Fleiner: Schweizerische und deutsche Staatsauffassung, 1921, J. W. Garner: Le Referendum et l'initiative populaire, στὸ «Annuaire de l'Institut International de Droit Public», ἔτ. 1930 σελ. 302 ἑπ., B. Mirkiné—Guetzévitch: La signification politique du Referendum, στὸ «Bulletin Interparlementaire», 1930 σελ. 12 ἑπ., καὶ 61 ἑπ., R. Carré de Malberg: Considérations théoriques sur la question de la combinaison du Referendum avec le parlementarisme, στὴ «Revue du Droit Public», ἔτ. 1931 σελ. 235 ἑπ., R. Thoma: Les règles et la pratique du referendum dans le Reich et les Länder allemands, στὸ «Annuaire de l'Institut International de Droit Public», ἔτ. 1931 σελ. 335 ἑπ. καὶ X. Γ. Σγουρίτσας: Τὸ Δημοψήφισμα ἐν τῇ Δημοκρατίᾳ, 1929. Γιὰ τὴ Λαϊκὴ Πρωτοβουλία βλ. E. Klaus: Die Frage der Volksinitiative in der Bundesgesetzgebung, 1906, W. Ruppert: Die Unterscheidung von Verfassungsinitiative und Gesetzesinitiative in den schweizerischen Kantonen, 1933, καὶ C. Schmitt: Volksentscheid und Volksbegehren, 1927.

214. Ἀντὶ ἄλλων βλ. G. Burdeau: op. cit., ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 141 ἑπ., E. Mélot: L'évolution du régime parlementaire, 1936 καὶ J. Théry: Le Gouvernement de la IVe République, 1949 ὅπου καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία.

215. Βλ. H. Γ. Κυριακοπούλου: Ὁ Κοινοβουλευτισμὸς ἐν Ἑλλάδι, τομ. I, 1929 ἰδίως σελ. 81 ἑπ.

216. Βλ. τὸ ἄρθρον 4 τοῦ Συμφώνου τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν κατὰ τὸ ὁποῖον «Le conseil se compose de Représentants des Principales Puissances alliées et associées, ainsi que de Représentants de quatre autres membres de la société». βλ. καὶ G. D. Daskalakis: Die Αὐτοκρατορία als überstaatliche Wirklichkeiten, 1947 σελ. 21 ἑπ. καὶ H. Mosler: Die Grossmachtstellung im Völkerrecht, 1949 σελ. 33 ἑπ.

τάξεις, όπως στην τάξη των ολοκληρωτικών Κρατών ή των δυτικών δημοκρατιών ²¹⁷.

§ 9.

Τὰ δεδομένα τῆς περιόδου τῆς κοινωνικῆς ἐπεμβατικῆς δημοκρατίας

Ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος, ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ κρίσις τοῦ μεσοπολέμου καὶ ἡ δευτέρη οἰκουμενικὴ σύρραξις ἐπετάχυναν τὴ δημιουργίαν τοῦ πολιτεύματος τῆς ἐποχῆς μας, δηλαδὴ τῆς κοινωνικῆς σχεδιαζούσης δημοκρατίας. Ἄν καὶ ἀκόμα βρισκόμαστε στὴν πορεία γιὰ τὴν ὀριστικὴ διαμόρφωσίν του, μπορούμε ἐν τούτοις νὰ διακρίνωμε τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ νέου αὐτοῦ τύπου πολιτεύματος ²¹⁸. Τὰ ἄτομα καὶ οἱ ὁμάδες παραχωροῦν τὴν, ἕως τώρα κοινωνικῶς πρωτεύουσα, θέση τους σὲ ἓνα μεγαλύτερο ἔθνικα ὁμοιογενὲς σύνολο, στὸ λαό ²¹⁹. Τὰ ἰδανικά τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης ἀντικαθιστοῦν τὴν ταξικὴ κοινωνία καὶ προωθοῦν τὸ σχηματισμὸ μιᾶς ὁμοιογενοῦς κοινωνικῆς ἐνότητος («κοινότητος») ²²⁰. Οἱ δεσμοὶ ποὺ συνδέουν τὰ μέλη τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου γί-

217. Βλ. C. Schmitt: *Völkerrechtliche Grossraumordnung*, 4η ἐκδ., 1941 σελ. 8 ἐπ., W. Friedmann: *The Crisis of the National State*, 1943, σελ. 138. H. Mosler: *op. cit.*, σελ. 34 καὶ 35 ἐπ.

218. Ὁ E. H. Carr: *Conditions of Peace*, σελ. 29 συνοψίζει ὡς ἐξῆς τοὺς νέους ὁρους τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ἐπιτύχη ἡ σύγχρονος δημοκρατικὴ Πολιτεία: «(1) The new democracy must achieve a reinterpretation, in predominantly economic terms, of the democratic ideals of «equality» and «liberty», (2) Just as liberal democracy won the struggle to make political rights effective over military power, so the new democracy must win the struggle to make political rights effective over economic power. (3) The new democracy must develop among its members a sense not only of common benefits to be derived from the state, but of common obligations to the state—in particular of a common responsibility to make democracy work».

219. Βλ. γιὰ τὴν ἔννοια αὐτὴ τοῦ λαοῦ M. Wundt: *Volk, Volkstum, Volkheit*, 1927, H. Freyer: *Der politische Begriff des Volkes*, 1933, W. Dræger: *Primat des Volkes?* 1935, ἰδίως σελ. 23 ἐπ., E. R. Huber: *Vefrassungsrecht*, σελ. 151 ἐπ. ὅπου καὶ βιβλιογραφία, W. Friedmann: *op. cit.* σελ. 3 ἐπ., ὅπου μολονότι ἐπιδιώκεται νὰ τονισθῇ ἡ κρίσις τοῦ συγχρόνου ἔθνικοῦ Κράτους ἐν τούτοις ἐκτίθενται ὁρθῶς τὰ πραγματικὰ γεγονότα, «an exuberant Nationalism... leads to an hypertrophy of national States based on the national ideal» σελ. 163 καὶ F. Herz: *Nationality in History and Politics*, 1945 ἰδίως σελ. 207 ἐπ., καὶ 251 ἐπ. καὶ K. A. Δοξιάδης: *Ἡ πορεία τῶν Λαῶν*, 1949 σελ. 55 ἐπ.

220. α' Ἀνάλογα μὲ τὸ βαθμὸ τῆς «δέσμευσης» τῶν μελῶν μεταξύ τους, ἡ κοινωνικὴ διάρθρωση ἐνὸς λαοῦ μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ, μὲ τοὺς καθιερωμένους πιά ἀπὸ τὸν Tönnies ὁρους, σὰν κοινότητα ἢ σὰν κοινωνία. Ὅταν οἱ δεσμοὶ εἶναι στενοί, ἐσωτερικοί, πηγαῖοι, ὅταν τὸ ἓνα μέλος τοῦ λαοῦ μπορεῖ νὰ βασισθῇ στὸ ἄλλο, ὅταν ἡ σχέση εἶναι αὐθόρμητη ἔξω ἀπὸ ὑπολογισμὸ καὶ λογικὴς «σταθμίσεις», ὅταν ξεπερνάει τὸ ἀτομικὸν συμφέρον τοῦ καθενός, τότε πρόκειται γιὰ κοινότητα (Gemeinschaft)» βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκης: *Ἰδέες γιὰ τὴν Πολιτικὴ Κατανόηση τῆς Ἐποχῆς μας*, σελ. 104/105 καὶ βιβλιογραφία σελ. 198 καὶ P. A. Sorokin: *op. cit.*, σελ. 320 καὶ trans-

νονται οργανικοί. Ἡ ταξικὴ συνείδησις καὶ τὰ ταξικὰ συμφέροντα τείνουν νὰ ξεπεραστοῦν καὶ «ψυχικοί» παράγοντες ὑποκαθιστοῦν τοὺς «ὀλικούς» φορεῖς τῆς ἐνότητος ²²¹. Ἡ ἰσοπεδωτικὴ ἐπίδρασις τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, περιώρισε τίς οἰκονομικὰς καὶ τίς κοινωνικὰς διαφορὰς καὶ ἡ ἔννοια τοῦ «καθολικοῦ συμφέροντος» ἀρχίζει νὰ παίρνῃ τὴν σάρκα καὶ τὰ ὀστέα τῆς πραγματικότητος ²²². Ἡ κοινωνικὴ προσπάθεια ὀλοκληροῦται, δηλαδὴ κάθε μερικὴ ἐκδήλωσίς της τείνει νὰ ἐνταχθῇ καὶ νὰ ἐναρμονισθῇ μὲ τὴ γραμμὴ ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ σύνολο. Σφαῖρες αὐτοδύναμες, αὐτόνομες καὶ ἀνεξάρτητες δὲν ὑπάρχουν πιά, γιατί κάθε ἔλλειψις προσαρμογῆς (παραγωγῆς, διανομῆς, μεταφορᾶς, ἐργασίας κτλ.) ὁδηγεῖ σὲ διαταραχὰς ἐπικινδύνες γιὰ τὴν ὑπόστασι τῆς ὁλότητος. Ἀλληλεπίδρασις καὶ ἀλληλεξάρτησις ἀποτελοῦν τὰ κύρια γνωρίσματα τῶν διαφόρων τομέων τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητος ²²³. Ἡ οἰκονομία δὲν νοεῖται δίχως τὸ Κράτος, τὰ ἰδανικά τῆς παιδείας εἶναι προκαθορισμένα, ἡ τέχνη δὲν ζῇ μόνον γιὰ τὴν τέχνη, ὁ νόμος ὀφείλει ν' ἀπληχῇ τὸ αἶσθημα τοῦ δικαίου, ἡ ἐπιστήμη ὑπηρετεῖ τὸν ἄνθρωπο Ἡ δυστυχία ἢ ἡ ἀτυχία τῶν «ἀτόμων» ἢ τῶν «ὀμάδων» ἀποκτᾷ ἀποφασιστικὴν σημασίαν γιὰ τὴν ὁλότητα καὶ ἡ εὐθύνη καὶ τὸ χρέος τῆς ἀντιμετωπίσεώς των ἀνάγεται σὲ κρατικὸ καὶ κοινωνικὸ καθήκον ²²⁴. Οἱ σφαῖρες τῆς κρατικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητος συγχέονται, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι διαφαίνεται καθαρὰ ἡ τάσις τῆς ταυτίσεως κοινωνίας καὶ πολιτείας ²²⁵.

formation of the forms of social relationship, by replacing the present compulsory and contractual relationships with purer and more godly familistic relationships, is the order of the day».

221. Βλ. γιὰ τὴν ἐννοίαν καὶ τὴ δύναμιν τῶν ψυχικῶν παραγόντων W. Hellpach: *Volkerpsychologie*, 1938 σελ. 52 ἐπ. καὶ 121 ἐπ., R. T. Lapiere—P. R. Farnsworth: *Social Psychology*, 2α ἐκδ., 1942 σελ. 289 ἐπ., W. Friedman: *op. cit.*, ἰδίως σελ. 152 ἐπ., F. Herz: *op. cit.*, σελ. 15 ἐπ. καὶ P. Maucorps: *Psychologie des mouvements sociaux*, 1950 σελ. 99 ἐπ.

222. Τὸ θετικὸ αὐτὸ συμπέρασμα, διατυπωμένο μὲ πολὺ προσοχή, προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴν διαπίστωση ὅτι οἱ δύο μεγάλες κοινωνικὲς ἀρχές, ποὺ ἀκόμη ἀνταγωνίζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ μεσοπολέμου, ἔχουν σὴν «αὐθύπαρκτες» δυνάμεις ξεπερασθῇ βλ. τὴ διαφωτιστικὴ ἀνάλυσιν τοῦ E. Reves: *The anatomy of Peace*, 1946 σελ. 29 ἐπ.: (*Failure of Capitalism*) καὶ 42 ἐπ.: (*Failure of Socialism*). Σὲ αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθῇ, ὅτι ὁ E. H. Carr: *op. cit.*, σελ. 37 ἐπ. ὀνομάζει «crisis of self-determination» καὶ ποὺ ὁδηγεῖ στὴ «need for a larger unit than the present nation for military and economic purposes» σελ. 66, βλ. καὶ παρακάτω σημ. 226.

223. Βλ. K. Mannheim: *Man and Society*, 1946 σελ. 160 ἐπ.

224. Βλ. τὴν ὠραία ἀνάπτυξιν τοῦ G. Ripert: *Le régime démocratique et le droit civil moderne*, 2α ἐκδ., 1948 ἰδίως σελ. 303 ἐπ.

225. Γι' αὐτὸ ὁμιλεῖ κανεὶς σήμερον γιὰ τὴ δημοσιοποίηση τοῦ δικαίου καὶ γιὰ τὴν ἐνταξιν τῶν σφαιρῶν τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς στὴ δημοσίαν βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: Ἡ Δημοσιοποίησις τοῦ Δικαίου, «Θέμις», 1940 σελ. 452 ἐπ. καὶ G. Ripert: *Le Déclin du droit*, 1949 σελ. 37 ἐπ.: «tout devient droit public».

Οἱ προϋποθέσεις πού ἐξεθέσαμε προσδιορίζουν τή φύση τοῦ συγχρόνου Κράτους ²²⁶. Εἶναι δημιουργικό, αὐτοπόστατο καί καθολικῆς δικαιοδοσίας ²²⁷. Οἱ πράξεις του εἶναι θετικές καί γεμᾶτες πρωτοβουλία. Ἡ παρέμβασίς του ἀποτελεῖ τὸν κανόνα καί ἡ δρᾶσις του ἐπεκτείνεται καί τείνει νά καταλάβῃ, νά ἐλέγξῃ ἢ νά κατευθύνῃ ὅλες τίς σφαῖρες τῆς κοινωνικῆς καί πνευματικῆς ζωῆς, τόσο στὸ σύνολό των, ὅσο καί στὴ λειτουργικὴ ἀλληλεξάρτησή των ²²⁸.

Τὸ σχέδιο συνιστᾷ τὸ κύριο μέσον μὲ τὸ ὁποῖον ἡ κοινωνικὴ σχεδιάζουσα δημοκρατία τῆς ἐποχῆς μας, καθὼς ἄλλωστε καί ὅλοι οἱ ἄλλοι κρατικοὶ τύποι, ἀντιμετωπίζει τὰ προβλήματα πού τῆς τίθενται ἀπὸ τὴ σύγχρονη κοινωνικὴ καί οἰκονομικὴ πραγματικότητα ²²⁹.

«Τὸ σχέδιο ἀποτελεῖ ἓνα κομμάτι τῆς ζωῆς μας» ²³⁰ τονίζει ἐπιτυχῶς ὁ S. E. Harris, καί μάλιστα ἔχει ἀναχθῆ στὴν ἰδιάζουσα καί χαρακτηρι-

226. «....Gouverner, ce n'est plus seulement assurer la tranquillité publique, mais bien la subsistance de l'individu et non seulement sa subsistance, mais aussi ses loisirs, ses transports, sa santé, sa reproduction même, c'est donc assurer la vie même du citoyen», F. Luchaire: Refaites une Constitution, 1946 σελ. 159, «Le politique reprenant chair dans l'économique, l'Etat se souciait derechef du bonheur des siens et retrouvait par des techniques neuves la vieille idee du bien commun; lui, qu'on se contentait jusqu' alors de désirer juste et ferme, découvrirait du même coup la nécessité d'être efficace. Ainsi la chose publique suivant le cours des idées, allait—elle dérivant de l'idée libérale à l'idée communautaire, comme d'un rationalisme a priori à un pragmatisme expérimental. L'Etat cessait d'être une armature formelle pour devenir une entreprise nationale» βλ. J. Théry: op. cit., σελ. 288 (ἡ ἀραίωσις δική μου), καί Ch. Hollis: Can Parliament survive, 1949 σελ. 28 ἐπ.

227. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ «δικαίου» Κράτους τῆς ἐποχῆς μας βλ. καί Γ. Δ. Δασκαλάκης: Ἰδέες γιὰ τὴν πολιτικὴν κατανόηση τῆς ἐποχῆς μας, σελ. 122 ἐπ. καί βιβλιογραφία σελ. 199.

228. «Αἱ μορφαὶ τῆς διευθυνομένης οἰκονομίας ἡμποροῦν νά καταταχθοῦν εἰς πέντε μεγάλας κατηγορίας: Ἐπέμβασις τοῦ Κράτους ὅσον ἀφορᾷ τὰ οὐσιαστικὰ μονοπώλια, τὰ ὁποῖα συχνὰ βοηθεῖ ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ ἐλέγχου των.... Ἐπέμβασις ὅσον ἀφορᾷ τὴν παραγωγὴν,....τὴν διάθεσιν τῆς παραγωγῆς....ἢ τὰς τιμὰς.... Ἐπέμβασις ὅσον ἀφορᾷ τὸ νόμισμα, τοῦ ὁποίου κανονίζει τὸ εἶδος καί τὸ ποσὸν τῆς κυκλοφορίας καί τὴν τιμὴν....τὰς πιστώσεις καί τὸν τόκον. Ἐπέμβασις ὅσον ἀφορᾷ τὰ εἰσοδήματα, τῶν ὁποίων ἐπιζητεῖται δικαιοτέρα κατανομή εἴτε εἰς ὄφελος τῶν ἐργατῶν....εἴτε εἰς βάρος τῶν κεφαλαιούχων.... Ἐπέμβασις τέλος ὅσον ἀφορᾷ τὰς διεθνεῖς συναλλαγὰς εἴτε διὰ δασμῶν, εἴτε διὰ καθορισμοῦ τῶν εἰσακτῶν ποσοτήτων....Εἰς τοὺς περιορισμοὺς τῆς κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων προστίθεται καί ὁ αὐστηρὸς κανονισμὸς τῆς κυκλοφορίας τῶν κεφαλαίων καί τῶν νομισμάτων» βλ. Χρ. Εὐελπίδης: Σκέψεις ἐπὶ τῆς Οἰκονομικῆς, 1950 σελ. 23.

229. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκης: Κρατικὰ Σχέδια καί ἀτομικὲς ἐλευθερίες, σελ. 4 ἐπ. ὅπου καί χαρακτηρίζεται τὸ σχέδιο ὡς «τὸ μεγαλύτερο κοινωνικὸ σύμβολο τῆς ἐποχῆς μας».

230. Βλ. S. E. Harris: Economic Planning, 1949 σελ. 12.

στική έννοια τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ πρώτη του ἐμφάνισις ἦταν τεχνική (π. χ. σχέδιο πόλεων—ἐργοστασίων), ὕστερα ἐξηλίχθη σὲ έννοια οἰκονομική (π. χ. πενταετῆ οἰκονομικά σχέδια) καὶ σήμερα εἶναι δύσκολο νὰ ἀνευρεθῇ ἐκδήλωσις τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς ἀκόμα ζωῆς, πού νὰ μὴν κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ σχεδίου. Τὸ σχέδιο, τελευταῖα μάλιστα, ξεπέρασε τὰ ὅρια τῆς ἐθνικῆς ζωῆς καὶ ἀπετέλεσε καὶ διεθνῇ κατηγορία (π. χ. σχέδιο Marshall) ²³¹.

Σχέδιο—στὴν πιὸ πλατειά σημασία τοῦ ὅρου—σημαίνει τὴ γενικὴ ἐκ τῶν προτέρων ρύθμισις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς—καθ' ὅλου—πού γίνεται μὲ τὸν προσδιορισμὸ τῶν σκοπῶν καὶ τὴν ἐπιλογὴ τῶν μέσων πού θὰ ὀδηγήσουν μὲ συστηματικὴ καὶ ὁλοκληρωμένη προσπάθεια στὴ μελλοντικὴ συνολικὴ διαμόρφωσὴ τῆς ²³².

Ποιά εἶναι ἡ θέσις τοῦ Συντάγματος μέσα στὴν κοσμογονία πού πραγματοποιεῖται στὸν καιρὸ μας; Τὰ συνταγματικὰ κείμενα ἐξακολουθοῦν νὰ «ὑφίστανται», σχεδὸν μὲ τὴν «παλαιά» των μορφή, ἐν τούτοις ὅμως τὰ Συντάγματα φυτοζωοῦν. Ἡ ἐποχὴ μας χαρακτηρίζεται ὡς «περίοδος κρίσεως τοῦ Συντάγματος» ²³³. Ἄν δεχθοῦμε μάλιστα τὸν ὀρισμὸ, ὅτι κρίσις σημαίνει «τὸ πέρασμα ἀπὸ μιὰ ζωὴ δεμένη σ' ὠρισμένα πράγματα καὶ σίγουρη γι' αὐτά, σὲ μιὰ ζωὴ δεμένη σ' ἄλλα πράγματα καὶ σίγουρη γι' αὐτά τὰ ἄλλα» (J. Ortega Y Gasset) ²³⁴ τότε ἀναμφισβήτητα ἀντιμετωπίζομε μιὰ κρίση. Ἡ πίστις στὴν έννοια τοῦ Συντάγματος, ὅπως τὸ ἐδημιούργησε ἡ ἀτομικὴ φιλελευθέρη δημοκρατία καὶ τὸ διεμόρφωσε ἡ ὁμαδικὴ ἐπεμβατικὴ, ἔχει κλονισθῇ. Ἡ σημασία τοῦ κλονισμοῦ παίρνει μάλιστα διαστάσεις, γιατί λείπει σχεδὸν τελειῶς ἡ συνειδησις ὅτι οἱ μεταβολές τῶν συνθηκῶν ἀλλάζουν ιδέες καὶ θεσμούς καὶ ὅτι ἡ διατήρησις ἀπλῶς μιᾶς ὀνομασίας ἢ ἐνὸς χαρακτηρισμοῦ, δὲν ἔχει τίποτα νὰ κάνῃ μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς έννοίας πού κρύβει ²³⁵.

231. Βλ. γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ σχεδίου καὶ τὰ διάφορα εἶδη σχεδιασμῶν Γ. Δ. Δασκαλάκης: *op. cit.*, σελ. 6 ἐπ.

232. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκης: *op. cit.*, σελ. 11 ἐπ. ὅπου καὶ ἀνάλυσις τοῦ ὀρισμοῦ.

233. Βλ. W. Kægi: *op. cit.*, σελ. 9 ἐπ. «Die Idee der Verfassung ist im Verblissen; ihr Sinn wird in Frage gestellt».

234. Βλ. J. Ortega Y Gasset: *Das Wesen Geschichtlicher Krisen*, 1943 σελ. 38.

235. Βλ. τὴ χαρακτηριστικὴ διατύπωση τοῦ R. Aron: *Introduction à la Philosophie de l'Histoire*, 1948 σελ. 77 «... une législation, une constitution forment des tous en une large mesure cohérents. La réalité historique paraît en ce cas posséder l'unité des oeuvres spirituelles. Il est vrai que les lois, telles qu'elles sont formulées dans les codes, ne représentent qu'un élément du droit vivant: sans même

Ἡ «ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆ νομιμότητος γίνεται χρονία» (Z. Giacometti) καὶ «κανεὶς δὲν ξέρει πιά, τί εἶναι Σύνταγμα» (W. Burkhardt)²³⁶. Οἱ διατυπώσεις αὐτὲς ποὺ ἐπιγράφουν ζωηρὰ τὴν κρίση τοῦ Συντάγματος μποροῦν νὰ ἐνισχυθοῦν μὲ τὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις. Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου, ποὺ ἐσήμανε τὴν ἀποκορύφωση τῆς ιδέας τοῦ συνταγματικοῦ Κράτους, παρατηρεῖται μιὰ συνεχὴς τάσις «περιφρονήσεως» τοῦ Συντάγματος²³⁷. Οἱ ἐκδηλώσεις τῆς εἶναι σαφεῖς. Τὰ αὐταρχικὰ κράτη κατήγγησαν τὰ Συντάγματα καὶ κατέστησαν τὰ συνταγματικὰ κείμενα «ἐντυπα» δίχως ἀξία. Σὲ πολλὰ μάλιστα ἀπ' αὐτὰ (π. χ. Φασιστικὴ Ἰταλία, Ἐθνικοσοσιαλιστικὴ Γερμανία), «ἡ τυπικὴ» νομικὴ διατήρησις τοῦ συνταγματικοῦ κειμένου, ἤρξαν τὴ σύγκριση καὶ μεγάλωνε τὴν ἀμφιβολία²³⁸. Οἱ οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς δυσχέρειες τοῦ μεσοπολέμου καὶ ἡ δευτέρα οἰκουμενικὴ σύρραξις, ὠδήγησαν καὶ τὰ δημοκρατικὰ Κράτη νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴν «συνταγματικὴ νομιμότητα». Τὸ «δίκαιον τῆς ἀνάγκης» ἀπὸ μέσον «ἐκτάκτου» καὶ «ἐξαιρετικῆς» ἀντιμετωπίσεως «ἀπροβλέπτων» καταστάσεων, γίνεται «παγία» ρύθμισις καὶ χρησιμοποιεῖται σὰν «μόνιμος θεσμός»²³⁹. Τὸ «δίκαιον τῆς ἀνάγκης» θίγει οὐσιαστικὰ καὶ τὸ πνεῦμα

tenir compte des violations sanctionnées, le droit que l'on applique ne se confond pas avec celui qui est écrit». Τὸ φαινόμενο αὐτὸ τὸ μελετᾷ ἰδιαίτερος μιὰ καινούργια ἐπιστῆμη ἡ «semantics». Βλ. G. S. Pettee: Politics and Semantics, σὺν J. S. Rourke: op. cit., σελ. 337 ἐπ. «The basic idea of semantics is that words, and hence language and logic, are arbitrary and relative. They should not be taken for granted. They are historically conditioned by their origins and development, not eternally given. If logic is a means of using language to develop truth from given premises, one might define semantics as the beginnings of a long needed general method for the scrutiny and derivation of premises themselves. Where logic takes verbal premises for granted, semantics begins by questioning the validity of the words» σελ. 340, βλ. καὶ H. D. Lasswell: The Analysis of Political Behaviour, 1947. σελ. 89/90. Διαφόρων: Language of Politics, 1949, σελ. 55 ἐπ. Ἐπίσης G. Morin: La révolte du droit contre le code, 1945 σελ. 5 καὶ 6.

236. Βλ. W. Kægi: op. cit., σελ. 12 καὶ σημ. 1, δπου καὶ οἱ παραπομπὲς τοῦ κειμένου.

237. «L'époque troublée que traverse l'humanité depuis la guerre a été, me semble-t-il, le cimetière de toutes les constitutions écrites» W. Rappart παραπεμπόμενος ἀπὸ τὸν W. Kægi: op. cit., σελ. 18 ὁ ὁποῖος καὶ ὁμιλεῖ χαρακτηριστικῶς περὶ «Verfassungsterben».

238. Βλ. π. χ. γιὰ τὴν Ἰταλία O. Ranelletti: Istituzioni di Diritto Pubblico, 9η ἐκδ., 1942 σελ. 219 καὶ γιὰ τὴ Γερμανία E. R. Huber: Verfassungsrecht, σελ. 46. ἐπ. Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα 1936-1940.

239. «Les pleins pouvoirs peuvent être considérés comme ayant apporté un remède momentané à ces difficultés. Mais on devra sans doute, dans la mesure où ces difficultés prendront un caractère permanent, rechercher des solutions plus définitives; il semble plus opportun d'instituer un déplacement permanent mais peu étendu des compétences en faveur de l'exécutif que de recourir régulièrement

και τούς θεμελιώδεις θεσμούς του Συντάγματος. 'Η «άντισυνταγματική» αυτή πρακτική αρχίζει να βρίσκει και θεωρητική δικαίωση. 'Η ιδέα του Συντάγματος σαν «δυναμικού» στοιχείου ζωής κερδίζει γενικώτερα έδαφος ²⁴⁰ και

à des délégations plus complètes, bien que provisoires» H. Tings tén: op. cit., σελ. 336. «Nothing however, stemmed the stream, and it was still growing in volume when another war broke out and turned it into an irresistible flood» C. K. Allen: Law and Orders, σελ. 43. 'Η εύρυτάτη χρησιμοποίησις και νομιμοποίησις του δικαίου της ανάγκης ώδήγησε και στην θεωρητική κατασκευή ότι παρά τὸ «κανονικὸν» Σύνταγμα ύφίσταται και ένα «ἐξαιρετικόν», «Σύνταγμα ανάγκης» βλ. W. Kægi: op. cit., σελ. 99-100.

240. 'Η διάκρισις μεταξύ «στατικού» και «δυναμικού» προέρχεται από τὸν O. Spengler: Der Untergang des Abendlandes, τομ. II, 1924 σελ. 68 έπ. και 97 έπ. και χρησιμοποιείται έκτοτε και στην έπιστήμη τῆς Πολιτείας και τοῦ Δικαίου, (π. χ. H. Fehr: Recht und Wirklichkeit, 1928 σελ. 99 έπ.) όπου παίρνει τὴ σημασία τῆς επιδιώξεως τῆς προσαρμογῆς μιᾶς καταστάσεως, ὅχι πρὸς ὑπάρχοντας συγκεκριμένους κανόνες, ἀλλὰ πρὸς ένα πολιτικὸ ἢ δικαιοκὸ ἰδανικὸ ἢ μιᾶ ἠθικῆς ἀξία. 'Ιδιαίτερα ἡ ἔννοια τοῦ Συντάγματος κρίνεται ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς σαν «δυναμικὴ» και ἰσχύει γι' αὐτὸ σὲ μεγάλο βαθμὸ ὁ ἀφορισμὸς τοῦ de Maistre «dès que l'on écrit une constitution, elle est morte». 'Η ἀγγλικὴ ἔννοια τοῦ Συντάγματος σαν «ζωντανοῦ» ὀργανισμοῦ (βλ. παραπάνω σελ. 660 σημ. 182) περιλαμβάνει ὅλο τὸ δυναμισμό, ποῦ ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως και ὁ ἔμφυτος συντηρητισμὸς τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, ἐπιτρέπουν και παρουσιάζει μοναδικὸ φαινόμενο ὁμαλῆς ἐξελίξεως και προσαρμογῆς. «It is a living structure, shaped by the interaction of individual purposes and collective instincts with changing external circumstances. It has followed the laws of its own growth, and not a preconceived intellectual plan designed to control and confine that growth» βλ. L. S. Amery: Thoughts on the Constitution, 1948 σελ. 1.

Τὰ ἴδια ἰσχύουν και γιὰ τὸ ἀμερικανικὸ Σύνταγμα ποῦ κατέρθωσε χάρις στὴ γόνιμη δικαστικὴ ἐπεξεργασία του, νὰ ξεπεράσῃ τὸν αὐστηρὸ χαρακτῆρα του και μὲ τὴ θεωρία τῶν «doctrines» νὰ γίνῃ πραγματικὰ δυναμικὸ (βλ. παραπάνω σελ. 661 σημ. 188) χωρὶς ἐν τούτοις νὰ χάσῃ και τὸ «μυθικὸ» και συμβολικὸ χαρακτῆρα του σαν τὸ σταθερὸ σημεῖο τῆς ἀμερικανικῆς ζωῆς. «Most of the adaptation of our federal Constitution to the needs and temper of the times has come about by less formal means than constitutional amendment» W. L. Godshall: Principles and Functions of the Government in the U. S., 1948, σελ. 99. βλ. και W. W. Willoughby: Principles of the Constitutional Law of the United States, 2α ἐκδ., 1938 σελ. 49 έπ., F. A. Ogg—P. Orman Ray: Introduction to American Government, 8η ἐκδ. 1945 σελ. 52 έπ.

Κοινὸ θεωρητικὸ μέσον γιὰ τὴν ἐξέλιξη αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ θεωρία τῶν «συνθηκῶν τοῦ πολιτεύματος», ποῦ ἀνεπτύχθη στὴν ἀγγλικὴ και ἐπεβλήθη σύντομα και στὴν ἀμερικανικὴ έπιστήμη. Οἱ «conventions of the constitution», μολονότι ἔχουν ἀμφισβητούμενὸ νομικὸ χαρακτῆρα (συζητεῖται εύρύτατα ἂν εἶναι κανόνες δικαίου, ἠθικῆς ἢ ἐθιμοτυπίας, βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκης: 'Η Νομικὴ φύσις τοῦ Κανονισμοῦ τῶν 'Αντιπροσωπευτικῶν Σωμάτων, 1936 σελ. 61 έπ. όπου και βιβλιογραφία) παίζουν τεράστιο ρόλο, γιατί «ἀτύπως» και ἀναλόγως μὲ τὰ ὑπάρχοντα κάθε φορὰ πολιτικά, κοινωνικά και πνευματικά (ἠθικά) δεδομένα, ρυθμίζουν τίς σχέσεις τῶν ἀνωτάτων ὀργάνων τῆς πολιτείας μεταξύ τους και ἐπιτυγχάνουν τὴν ὁμαλὴ και ἀποδοτικὴ λειτουργία τοῦ Πολιτεύματος, συμπληρώνοντας ἢ παρακάμπτοντας ἢ και μεταβάλλοντας τοὺς αὐστηροὺς ὁρισμοὺς τοῦ (γραφτοῦ ἢ τοῦ ἀγράφου)

ή δημοκρατική αρχή που επιδιώκει να επιβάλλη την εκάστοτε θέληση του λαού δίχως «νομικούς» φραγμούς, τείνει να επικρατήσει²⁴¹. 'Η φιλοσοφία της

φου-κατά παράδοσιν) ισχύοντος Συντάγματος. Βλ. για τις συνθήκες του πολιτεύματος στην 'Αγγλία και στις 'Ηνωμένες Πολιτείες της 'Αμερικής, A. V. Dicey: op. cit., σελ. XCV έπ. και 417 έπ., A. Berriedale Keith: op. cit., σελ. 4 έπ., W. J. Jennings: op. cit., σελ. 74 έπ., E. C. S. Wade—G. Godfrey Phillips: op. cit., σελ. 57 έπ., O. Hood Phillips: op. cit., σελ. 33 έπ. H. W. Horwill: op. cit., ένθ. όνωτ., H. L. Mc Bain: The Living Constitution, 1927 και C. E. Merriam: The Written Constitution and the Unwritten Attitude, 1931.

Στη λοιπή ευρωπαϊκή επιστήμη για τὸ σχηματισμὸ τῆς έννοιας τοῦ δυναμικοῦ Συντάγματος συμβάλλουν έκτός ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς ολοκληρώσεως τοῦ R. Smend (βλ. παραπάνω σελ. 663) και οἱ ἐξῆς βασικὲς θεωρίες τοῦ Δημοσίου Δικαίου, κάθε μία φυσικά, ἀπὸ τὴν ἰδιαίτην ἄποψη ποὺ ἀντιμετωπίζει τὸ θέμα: 'Η θεωρία τῆς «normativen Kraft des Faktischen» τοῦ G. Jellinek: Allgemeine Staatslehre, έκδ. 3η 1929 σελ. 337 κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ πραγματικὰ γεγονότα ἀνάγονται, ὑπὸ ὠρισμένες προϋποθέσεις, σὲ νομικὲς ἐπιταγές· ἡ ἀντίληψις τῆς σχέσεως πολιτικῆς και δικαίου, ὡς σχέσεως οὐσίας και μορφῆς τοῦ H. Triepel: Staatsrecht und Politik, 1927 ἰδίως σελ. 19 έπ. 37 έπ. κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ Δημόσιο Δίκαιο δημιουργεῖται και διαμορφοῦται ἀπὸ τὶς ἐκάστοτε ἐπικρατοῦσες πολιτικὲς δυνάμεις· ἡ θεωρία τοῦ Συντάγματος τοῦ C. Schmitt (βλ. παραπάνω σελ. 660 σημ. 180) κατὰ τὴν ὁποίαν γίνεται σαφὲς διάκρισις μεταξύ τῆς ἀποφάσεως (Entscheidung — Decision) και τοῦ κανόνος, τῆς πρώτης πηγάζουσας και ἐκφραζούσης τὴν ἐκάστοτε θέληση ἐνὸς λαοῦ· ἡ θεωρία τῆς λαϊκῆς θελήσεως τοῦ E. Kaufmann: Zur Problematik des Volkswillens, 1931 σελ. 10 έπ., κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ Σύνταγμα προσδιορίζεται ἀπὸ τὶς πραγματικὲς κοινωνικὲς και ἠθικὲς δυνάμεις, ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὸ ἀντικειμενικὸ πνεῦμα ἐνὸς λαοῦ (σύμφωνα μὲ τὸ περιεχόμενο ποὺ δίνει στὴν έννοιαν αὐτὴ ὁ N. Hartmann: Das Problem des Geistigen Seins, 1933 σελ. 151 έπ.)· ἡ θεωρία τοῦ G. A. Walz: Der Begriff der Verfassung, 1942 σελ. 40 έπ. κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ Σύνταγμα ἔχει πολιτικὸ περιεχόμενο και τείνει νὰ ἐκφράσῃ μία πολιτικὴ ἢ νομικὴ τάξη σύμφωνα μὲ τὴν οὐσιαστικὴ θέληση ἐνὸς λαοῦ· και τέλος ἡ περὶ θεσμοῦ (Institution) θεωρία τοῦ M. Hauriou, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίαν ἡ ὑπαρξὶς «ιδέας ἔργου» ἔχει τὴ δύναμιν νὰ ὀδηγήσῃ στὴ δημιουργία ἢ στὴν ἐπιβολὴ ἐνὸς θεσμοῦ βλ. M. Hauriou: La théorie de l'institution et de la fondation, essai de vitalisme social, 1925, G. Renard: La théorie de l'institution, essai d'ontologie juridique, 1930, Τοῦ αὐτοῦ: Qu'est-ce que le droit constitutionnel? Le droit constitutionnel et la théorie de l'institution, στὸ Mélanges Carré de Malberg, 1933 σελ. 483 έπ. Τοῦ αὐτοῦ: La Philosophie de l'institution, 1939, V. Leontowitsch: Die Theorie der Institution bei Maurice Hauriou, στὸ «Archiv für Rechts-und Sozialphilosophie», έτ. 1936 σελ. 363 έπ. και έτ. 1937 σελ. 202 έπ., J. T. Delos: La Théorie de l'Institution, 1931, M. Δ. Στασινοπούλου: 'Η Πολιτεία και τὸ Δίκαιον κατὰ τὴν περὶ θεσμοῦ θεωρίαν τοῦ Hauriou, 1939.

241. 'Η ἀπλουστερά διατύπωσις τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς εἶναι ἡ ἐπικράτησις τῆς ἐκάστοτε θελήσεως τοῦ λαοῦ, δίχως νομικοὺς ἢ κοινωνικοὺς περιορισμούς, ἔστω και ἂν ἐμφανίζωνται και ὑπὸ τὴν μορφήν αὐτοπεριορισμῶν και αὐτοδεσμεύσεων. 'Η συνεπὴς ἐφαρμογὴ τῆς ὀδηγεῖ στὴν ἀπόλυτον ἐπικράτησιν τῆς ἀρχῆς τῆς πλειοψηφίας. 'Οτιδήποτε ἡ ἐκάστοτε πλειοψηφία θελήσῃ αὐτὸ ἀποτελεῖ κρατικὴ θέληση και ἐπιταγή. 'Η καταγωγή τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς ἀνάγεται στὴ φιλοσοφικὴ ἀντίθεση νόμος—λόγος, ratio-voluntas και κατα-

ζωής και της πραγματικότητας, που κυριαρχεί σήμερα, με την προβολή των αξιών της ζωής και την παραμέριση των «κανόνων» (normes) και των δεοντολογικών «νόμων», υποβοηθεῖ σημαντικά την εξέλιξη που περιγράψαμε ²⁴².

λῆγει στην «ἀπολυταρχία της πλειονοψηφίας». Ἡ δημοκρατικὴ ἀρχή, στὴν ἀπόλυτη αὐτὴ μορφὴ της, ποὺ ἀνευρίσκεται ἤδη καὶ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα (βλ. τὸν περίφημο στίχο τοῦ Πινδάρου «νόμος ὁ πάντων βασιλεὺς θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων, ἄγει δικαίων τὸ βιαιότατον ὑπερτάτῃ χειρί» βλ. Ad. Menzel: Hellenika, 1938 σελ. 113 ἐπ. καὶ B. Knauss: Staat und Mensch in Hellas, 1940 σελ. 99) καὶ παίρνει τὴν ὀριστικὴ διατύπωσή της ἀπὸ τὸν J. J. Rousseau, κατὰ τὸν ὅποιον «le pacte social donne au corps politique un pouvoir absolu sur tous les siens» βλ. Du Contrat Social, Livre II, IV (Des bornes du pouvoir souverain), κατακρίνεται γενικὰ γὰρ ὅτι ὁδηγεῖ σὲνα «despotisme le plus absolu», βλ. J. Barthélemy—P. Duez: op. cit., σελ. 62, H. Kelsen: Vom Wesen und Wert der Demokratie, 1929 σελ. 9 ἐπ. καὶ G. de Ruggero: op. cit. σελ. 356 ἐπ. Ἐν τούτοις ὅμως, ὅπως οἱ σύγχρονες ἐξελίξεις τῶν θεσμῶν τοῦ «ἡπίου» Συντάγματος, τοῦ Δημοψηφίσματος, τοῦ Δικαίου τῆς Ἀνάγκης, τῶν πρωτείων τοῦ κοινοῦ νομοθέτου κλπ. πείθουν, ἐπανερχεταί ἤδη καὶ κερδίζει νέο ἔδαφος, βλ. παραπάνω σελ. 661, ἐπ. καὶ 188 σημ.

242. Τὸ κύριο γνῶρισμα τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐποχῆς μας εἶναι τὸ ξεπέραςμα τοῦ θετικισμοῦ καὶ τοῦ ἰδεαλισμοῦ καὶ ἡ προσπάθεια μιᾶς ὀντολογικῆς, μετὰ τὴν «πραγματικότητα» θεωρήσεως τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: Ἰδέες γιὰ τὴν Πολιτικὴν Κατανόηση τῆς Ἐποχῆς μας, σελ. 71 ἐπ. καὶ βιβλιογραφία σελ. 193. Λογικὴ συνέπεια τῆς θέσεως αὐτῆς εἶναι τὸ ξεπέραςμα κάθε ἐκδηλώσεως ποὺ βασίζεται ἀποκλειστικὰ καὶ ἀπόλυτα σὲ «λογικὰ» ἢ «θετικὰ» κριτήρια. Ὁ νόμος κάθε μορφῆς (φυσικός, ἱστορικός, κοινωνικός, ἠθικός, δικαίος), κλονίζεται σὰν ἔννοια αὐτάρχειας καὶ ἀπόλυτης καὶ σὰν κανὼν ἀναμφισβητήτου κύρους καὶ μεταβάλλεται σὲ ἓνα μέσον γιὰ τὴν ἐκανοποίηση ἄλλων ἀξιών (π. χ. τῆς ζωῆς, τῆς ὑπάρξεως) ποὺ δὲν ἡμποροῦν νὰ «συλληφθοῦν» μετὰ τὸ λόγο καὶ νὰ ὑπαχθοῦν σὲ «νομοτέλεια». Ὁ γενικὸς αὐτὸς κλονισμὸς ἐπηρεάζει ἰδιαίτερος τὴν ἔννοια τοῦ νόμου εἰς τὸ Δίκαιο. «Le culte de la loi est mort» ὁ νόμος δὲν εἶναι πιὰ «une religion officielle», ἀλλὰ ἀπλῶς «un procédé de gouvernement», «un moyen auquel le pouvoir politique essaie de réaliser l'ordre social qui correspond à sa conception du bien commun», G. Burdeau: Essai sur l'évolution de la notion de loi en droit français, στὸ «Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique», ἔτ. 1939 σελ. 16, ἐπ., 47, 50. Ὁ νόμος δὲν ἔχει σταθερότητα καὶ διάρκεια. «Il n'est pas impossible qu'un jour vienne où l'on écrira les lois sur le sable, parce qu'on attachera plus d'importance aux éléments mouvants et agissants de notre société qu'aux éléments stables et passifs, et l'avenir se chargera peut-être de prouver que les paroles sont supérieures aux écrits, précisément en vertu du proverbe: «Verba volant, scripta manent». W. Gueydan de Roussel στὸ C. Schmitt: Légitimité—Légitimité, 1936 σελ. 34. Δὲν εἶναι γενικὸς καὶ ἀφηρημένος «Chargée de modifier les réalités sociales, elle doit s'y adapter; de réaliser l'oeuvre gouvernementale, elle doit répondre à ses nécessités tactiques. Elle n'est plus un principe, mais une solution. Liée à une entreprise concrète de bien-être social et de production matérielle, la loi perd son caractère abstrait, elle se juge à ses effets.... Sa stabilité et sa généralité s'estompent ou disparaissent. Fluente comme les besoins qu'elle prétend satisfaire, la loi exclut la prévision et compromet la sécurité de l'individu. Son essence politique la condamne à être précaire; elle n'est point sûre de son avenir», J.

*Αν δοῦμε ὅλες αὐτές τὶς ἐκδηλώσεις μὲ τὸ πρῖσμα τοῦ νομικοῦ θετικισμοῦ, πού βασιλεῦει ἀκόμα στὸν τόπο μας, καὶ μὲ κριτήριό τὴν ἔννοια τοῦ Συντάγματος (Συνταγματικοῦ Κειμένου) τῆς ἀτομικῆς φιλελευθέρας δημοκρατίας, θὰ πρέπει νὰ συμφωνήσωμεν ὅτι ἡ «δύσις τοῦ Συντάγματος» (W. Kaegi)²⁴³ (Verfassungsdaemmerung) πλησιάζει. "Ὅταν ὁμως σκεφθοῦμε ὅτι τὸ Σύνταγμα εἶναι χωρικὰ καὶ χρονικὰ προσδιορισμένο, διαφορετικὸ γιὰ κάθε ἐποχὴ καὶ γιὰ κάθε λαὸς²⁴⁴, θὰ πρέπει ἀντὶ θρήνων καὶ ὁδωρμῶν γιὰ κεῖνο πού πέρασε

Théry: op. cit., σελ. 289. Τέλος δὲν θεωρεῖται τόσο δεσμευτικὸς γιὰ ἓνα πολιτικὸ κόμμα ὅσο μιὰ προφορικὴ συμφωνία. «C'est donc la loi ordinaire qui n'aurait rien valu; C'est au contraire notre engagement qui a une valeur réelle et certaine», M. Fayon παραπεμπόμενος ἀπὸ τὸν J. Théry: op. cit., σελ. 290-291. Βλ. ἐπίσης καὶ F. A. Hayek: La route de la servitude, 1945 σελ. 58 ἐπ.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναφερθῇ καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ σύγχρονη θεωρητικὴ φυσικὴ ἔρευνα, μολοντί δὲν ἔχει ἀκόμα ἀξιοποιηθῇ πλήρως φιλοσοφικά, ὑποβοηθεῖ τὴ «δυναμικὴ», «αἰωνίως γιγνομένη» καὶ «ἐκάστοτε προσαρμοζομένη» ἐλευθέρᾳ κοσμοθεωρίᾳ τῆς ἐποχῆς μας. Ἰδίως οἱ τελευταῖες ἀτομικὲς ἐρευνες τονίζουν ὅλως ἰδιαιτέρως τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς «ρευστῆς» καὶ «στγμιαίας» ἰσορροπίας, προσαρμογῆς καὶ ἀναπροσαρμογῆς, πού θεωροῦνται ὅτι ἀποτελοῦν καὶ σήμερα τὴν «οὐσία» ἢ τὴν «ὕλη-ἐνέργεια» ἢ τὴν «πρώτη πηγὴ» τοῦ εἶναι. Βλ. ἀπὸ τὴν τεραστία φιλολογία ἀπάνω στὴ σύγχρονη φυσικὴ καὶ ἀτομικὴ ἔρευνα τὶς ἐξῆς, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀπλουστευμένες στὴ διατύπωση, ἐργασίες: A. Einstein: Ueber die spezielle und allgemeine Relativitätstheorie, 5η ἐκδ. 1920, Τοῦ Αὐτοῦ: Mein Weltbild, A. Wenzl: Das naturwissenschaftliche Weltbild der Gegenwart, 1929, M. Planck: Wege zur Physikalischen Erkenntnis, 2α ἐκδ. 1934, A. Haas: Materiewellen und Quantenmechanik, 3η ἐκδ. 1934, E. Zimmer: Umsturz im Weltbild der Physik, 1934, M. Hartmann: Philosophie der Naturwissenschaften, 1937, W. Heisenberg: Die Einheit des naturwissenschaftlichen Weltbildes, 2α ἐκδ. 1942, B. Bavink, Ergebnisse und Probleme der Naturwissenschaften, 9η ἐκδ. 1949, H. Poincaré: Dernières pensées, J. Perrin: Les atomes, L. de Broglie: Matière et lumière, Τοῦ Αὐτοῦ: La physique nouvelle et les quanta, B. Russel: The ABC of Relativity, Τοῦ Αὐτοῦ: Introduction to mathematical philosophy, A. Eddington: The nature of the physical world, Τοῦ Αὐτοῦ: The New Pathways of Science, J. Jeans: The New Background of Science, Τοῦ Αὐτοῦ: The Universe around us. Γιὰ τοὺς κινδύνους τῆς χρησιμοποίησεως τῆς φιλολογίας αὐτῆς ἰδίως ἀπὸ μὴ εἰδικούς καὶ γιὰ τὴν ἐκμετάλλευσή της σὲ διαφόρους τομεῖς βλ. H. Dingler: Die Methode der Physik, 1938 σελ. 20 ἐπ.

243. Βλ. W. Kaegi: op. cit., σελ. 35.

244. Βλ. F. G. Wilson: op. cit., σελ. 195 «a Government as an organisation has a constitution behind it or as part of it, even if it is only a body of traditions that are observed; in progressive countries it is constantly changing and evolving new forms». G. A. Walz: op. cit., σελ. 10 «der Staat als politische Ordnungsmacht ersten Ranges besteht wesensgemäss in einer bestimmten Verfassung, die ihm seine politische Eigenart verleiht, die seine Individualität und damit letzten Endes die Art und Weise seiner politischen Existenz bestimmt». O. Koellreut-

καί. προσπαθείας νά γυρίσωμε τὸ δείκτη τοῦ ρολογιοῦ πρὸς τὰ πίσω, νά ἀντιμετωπίσωμε τὸ Σύνταγμα τῆς ἐποχῆς μας καὶ νά τὸ καταστήσωμε ἄξιο, νά κατευθύνῃ τίς τύχες τῆς ζωῆς μας. Τὸ ἔργο δὲν εἶναι εὐκόλο, γιατί οὔτε ἡ ἐξέλιξις φαίνεται νά ἔχῃ τελείως ὀλοκληρωθῇ, οὔτε ὁ γρήγορος ρυθμὸς τῆς ζωῆς μας ἐπιτρέπει νά κερδίσωμε τὴν ἀναγκαίαν ἀπόστασι, πού κρίνεται ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα.

§ 10.

Τὸ Σύνταγμα ὡς τὸ «Σχέδιο τῶν Σχεδίων».

Σύμφωνα μὲ τὴν κοινωνικὴ καὶ κρατικὴ διάρθρωσι πού ἐξεθέσαμε παραπάνω, δὲν μένει καμμιά ἀμφιβολία ὅτι τὸ Σύνταγμα γιὰ τὴν ἐποχὴ μας εἶναι τὸ πρωταρχικόν, κύριον καὶ καθολικόν σχέδιον τοῦ συγχρόνου Κράτους²⁴⁵. Ἀποτελεῖ τὸ Σχέδιον τῶν Σχεδίων, γιατί θέτει τίς προϋποθέσεις γιὰ ὅλα τὰ ἄλλα σχέδια πού ρυθμίζουν τὴ ζωὴ ἐνὸς συγχρόνου λαοῦ. Τὸ Σύνταγμα-Σχέδιον θὰ θέσῃ τοὺς σκοποὺς, θὰ χαράξῃ τίς μεγάλες γραμμές, θὰ ὑποδείξῃ τίς κατευθύνσεις καὶ θὰ προσφέρῃ τὰ ὀργανωτικὰ καὶ τὰ μέσα δράσεως γιὰ τὴν πραγματοποιήσῃ τους. Ἀπὸ αὐτὸ θὰ πηγᾶσουν καὶ πρὸς αὐτὸ θὰ προσαρμοσθοῦν τὰ καθ' ἑκάστα σχέδια τῆς κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς, πνευματικῆς κλπ. ζωῆς²⁴⁶. Τὸ Σύνταγμα, σὰν τὸ Σχέδιον τῶν Σχεδίων, ἔχει ἰδιαιτέρα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα πού τὸ ξεχωρίζουν σαφῶς ἀπὸ τὸ Σύνταγμα—περιορισμὸς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τῆς ἀτομικῆς φιλελευθέρως

ter: Deutsches Verfassungsrecht, 1935 σελ. 17 «das Ringen um eine neue Verfassung ist immer ein Kampf um die Durchsetzung und Formung neuer Staats- und Rechtsideen».

245. Καθ' ὅσον γνωρίζω δὲν ἔχει ἀντιμετωπισθῇ συστηματικᾶ—ὡς σήμερα—ἀπὸ τὴν ἔρευνα τὸ Σύνταγμα ὡς Σχέδιον. Ὑπαινιγμοὺς βρίσκει κανεὶς στοὺς: C. E. Merriam: On the Agenda of Democracy, 1941 σελ. 78 «the Constitution itself was an economic—political plan on a grand scale, not only providing a democratic frame of Government, but also setting up special plans for dealing with currency, tariffs, interstate commerce, and international relations», C. A. Walz: op. cit., σελ. 47 «einganz anderes Gesicht weist die von einem materialen Ordnungsprinzip bestimmte Verfassung auf. Man kann sie als politisch bekennende Verfassung bezeichnen, weil sie von der Notwendigkeit einer planender Gesamtordnung für die solchermassen erst in Verfassung gebrachte Gemeinschaft überzeugt ist» καὶ W. Kægi: op. cit., σελ. 25 καὶ 77 «der Plan», als Ausdruck des Willens zur unmittelbaren Aktion, tritt anstelle der «Verfassung» als Ausdruck des Willens zur Norm».

246. Τὸ Σύνταγμα—Σχέδιον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποτελεῖ τὴν ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν γιὰ τίς σχεδιασμένες κρατικὰς προσπάθειες τῆς ἐποχῆς μας: Βλ. τίς ὁρθὲς παρατηρήσεις τοῦ L. S. A m e r y: op. cit., σελ. X «without an efficient instrument for planning at the centre, but confusion, congestion, and eventual disaster can result in a world in which planning, of one kind or another, for war or for welfare, has become an increasing necessity».

δημοκρατίας, και από το Σύνταγμα—συμβιβασμός και ισορρόπησις συμφερόντων της κοινωνικής έπεμβατικής. Τα κυριώτερα απ' αυτά είναι τα εξής: Το Σύνταγμα θέτει τους μεγάλους σκοπούς τους όποιους θα επιδιώξη να πραγματοποιήσει ένας λαός. Οι σκοποί αυτοί είναι κρατικού και κοινωνικού περιεχομένου ²⁴⁷. Συνιστούν τις βασικές αποφάσεις για τη διαμόρφωση της μελλοντικής κοινωνικής και οικονομικής διαρθρώσεως ενός λαού και συγχρόνως κατανέμουν το πεδίο δράσεως μεταξύ της Πολιτείας, των ομάδων και των ατόμων ²⁴⁸. Έάν η οικονομική ζωή ενός λαού θα πραγματοποιηθή με έλευ-

247. Πρόδρομοι της αντίληψως αυτής του Συντάγματος μπορεί να θεωρηθούν οι όπαδοι του λεγομένου «κοινωνικού Συντάγματος» (soziale Verfassung) οι όποιοι έβλεπαν ως σκοπό του Συντάγματος την έρση των κοινωνικών αντιθέσεων, την κοινωνική απελευθέρωση των οικονομικώς άσθενεστερών και την συνέωση ή συνταύτιση της δραστηριότητος του Κράτους και της Κοινωνίας. Οι L. v. Stein: Geschichte der sozialen Bewegung, τόμ. I, έκδ. 1921 σελ. 123, 129 και R. Gneist: Der Rechtsstaat und die Verwaltungsgerichte in Deutschland, 2α έκδ., 1879 σελ. 3, αποτελούν τους δημοσιολόγους θεωρητικούς της αντίληψως αυτής, ενώ οι K. Rodbertus, A. Wagner, G. Schmoller και άλλοι όπαδοι της Σχολής του από καθέδρας σοσιαλισμού, αναθέτουν στο Κράτος και στο Σύνταγμα του προεχόντως την αντιμετώπιση των οικονομικών άδικιών. Τέλος ο Bismarck προσεπάθησε να πραγματοποιήσει, όχι όμως με μεγάλη έπιτυχία, τις ίδεες αυτές με την κοινωνική του νομοθεσία (π. χ. κοινωνικές ασφάλισεις, προστασία εργαζομένων κλπ.) Βλ. E. R. Huber: Wesen und Inhalt der politischen Verfassung, σελ. 37 έπ.

248. Η θεωρία του E. R. Huber κατά την όποian το Σύνταγμα είναι η «Grundordnung des politischen Lebens und Handelns» μολονότι τονίζει ότι το Σύνταγμα συνιστά μια «wertbezogene wirkliche Einheit, in der die Idee und die Existenz des Volkes, die Sendung und das Sein des Staates ihre feste Form finden. Sie ist die Vereinigung eines geistigen Wertes und eines natürlichen Seins zu einer gefügten und geschlossenen Gestalt», op. cit., σελ. 42, εν τούτοις δέν μπορεί να θεωρηθή ότι εκφράζει μια έννοια συγγενή με το Σύνταγμα - Σχέδιο των Σχεδίων πρώτα γιατί εξαίρει κυρίως τον πολιτικό-κρατικό χαρακτήρα του Συντάγματος και ύστερα γιατί δέν συνειδητοποιεί και συνεπώς δέν αξιοποιεί, το στοιχείο του σχεδιασμού. Χαρακτηριστικώς στην άνάλυση του περιεχομένου του Συντάγματος περιλαμβάνει τα εξής στοιχεία: α) Einheit und Ganzheit des Volkes, σελ. 79, β) Die Führung, σελ. 89, γ) Die Bewegung, σελ. 84, δ) Die Herrschaftsordnung, σελ. 87, ε) Die Volksordnung, σελ. 91.

Η αντίληψις του G. A. Walz, κατά την όποian το Σύνταγμα είναι «die rangordnungsmässig herrschende Grundordnung, nach der sich das gesamte rechtliche und politische Leben der in Verfassung gelangten Gruppe gemäss einem obersten zentralen Willen bestimmt», op. cit., σελ. 42, άφ' ενός μέν εξαίρει την άνάγκη της ύπάρξεως μιās ούσιαστικής άρχής τάξεως (materiales Ordnungsprinzip), δηλαδή μιās κοσμοθεωρητικής πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής άρχής, η όποία θα το διέπη και θα προσδιορίξη το περιεχόμενό του (όπως π. χ. ο φιλελευθερισμός, ο μαρξισμός κλπ.) και άφ' άλλου δέχεται ότι «bezieht sich material auf die planmässige dauernde Ordnung eines bestimmten Sachbestandes, der für bestimmte Zwecke nach der Anweisung einer verfassungsmässig vorgesehenen Instanz eingerichtet und genutzt werden soll», σελ. 43, άποτελεί βασική πρόοδο σχετικώς με τις παραδεδομένες έννοιες του Συντάγματος και προσεγγίζει την όρθή σύλληψη της πραγματικότητος της εποχής μας.

θέρα ή σχεδιαζομένη οίκονομία, εάν θά ενισχυθῇ περισσότερο ή γεωργική ή ή βιομηχανική εξέλιξις μιᾶς χώρας, εάν ή ἐργασία θά ἀποτελέσῃ πρωταρχικόν ή ὄχι παράγοντα στήν οίκονομική προσπάθεια, εάν ή κατανομή τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος θά γίνη προτιμωμένου τοῦ κριτηρίου τῆς συμμετοχῆς τοῦ κεφαλαίου ή τῆς ἐργασίας, εάν τὸ Κράτος ὀφείλῃ νά φροντίζῃ καί μέχρι ποίου βαθμοῦ γιά τήν «ὕλική» ὑπαρξή τῶν πολιτῶν του (κοινωνική πρόνοια, κοινωνική ὑγεία) εἶναι θέματα πού πρέπει νά περιλαμβάνωνται στό Σχέδιο τῶν Σχεδίων ²⁴⁹. Ἐπίσης ή ἀναγνώρισις καί ή προστασία θεσμῶν ὅπως τοῦ γάμου,

παραβλέπει ὁμως ὅτι τὸ Σύνταγμα καθ' ἑαυτὸ εἶναι τὸ Σχέδιο καί ὅτι ή «τάξις» τήν ὁποίαν συνιστᾷ δὲν εἶναι μόνον πολιτική καί νομική, ἀλλά κυρίως κοινωνική, διατυπωμένη νομικά καί ἐπιβαλλομένη πολιτικά.

249. Τὸ περιεχόμενον τοῦ Συντάγματος εἶναι εἰδικὸ καί συγκεκριμένο, μολονότι ἀποδίδει τήν καθολική κοινωνική καί οίκονομική σύνθεση μιᾶς ἐποχῆς καί ἐνὸς λαοῦ. Γι' αὐτὸ ή ἀποψη τοῦ E. Kaufmann: op. cit., σελ. 10-11 κατὰ τήν ὁποίαν «eine Verfassung kann überhaupt nur die Formen und Rahmen schaffen und bereitstellen, in den sich die ethischen und charismatischen Kräfte, die in einem Volke vorhanden sind, in einer legalen Ordnung äussern können», μολονότι θεμελιώνεται σέ ὀρθές προϋποθέσεις (βλ. παραπάνω σελ. 678 σημ. 240) ἐν τούτοις δὲν μπορεί νά γίνη, ὅπως διατυπώνεται ἀποδεκτὴ γιὰ τοὺς «μορφές» καί τὰ πλαίσια στὰ ὁποῖα θά κινηθῇ ἕνας λαός, χαράζουσιν τρυτοχρόνως καί τήν κατεύθυνση καί τὸ εἶδος τῆς δράσεώς του. Ἄλλωστε καί αὐτὸ ἀκόμη τὸ «οὐδέτερον» Σύνταγμα τῆς ἀτομικῆς φιλελευθέρως δημοκρατίας, διεποτιζέτο ἀπὸ ὀρισμένο κοσμοθεωρητικὸ περιεχόμενον. Βλ. γιά τήν ἔννοια τοῦ φιλελευθέρου Συντάγματος, τίς κριτικές παρατηρήσεις τοῦ E. R. Huber: op. cit., σελ. 30 καί G. A. Walz: op. cit., σελ. 13 ἐπ.

Συνταγματικοῦ περιεχομένου—δεσμεύουσες ὄχι μόνον τίς ἐκάστοτε Κυβερνήσεις, ἀλλὰ καί τίς Βουλές, τόσο ἐσωτερικῶς, ἀπὸ ἀπόψεως οὐσιαστικῆς, ὅσον καί ἐξωτερικῶς, ἀπὸ ἀπόψεως τυπικῆς (διεθνούς δεσμεύσεως)—πρέπει νά θεωρηθοῦν οἱ ἀποφάσεις καί οἱ κατευθύνσεις οἱ ὁποῖες ἐλήφθησαν καί ἐδόθησαν γιά τὸν καταρτισμὸ τοῦ μακροπρόθεσμου προγράμματος τῆς οίκονομικῆς ἀνορθώσεως τῆς Ἑλλάδος. Βλ. τὸ ἱστορικὸ ἔγγραφο τοῦ τότε Ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ Στεφάνου Στεφανοπούλου, στὸ Ἀνώτατον Συμβούλιον Ἀνασυγκροτήσεως: Προσωρινὸν Μακροπρόθεσμον Πρόγραμμα Οίκονομικῆς Ἀνορθώσεως τῆς Ἑλλάδος, 1949 σελ. 8 «.....Ἡ Κυβέρνησις, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψει τόσο τὸν σκοπὸν εἰς τὸν ὁποῖον ἀποβλέπει τὸ European Recovery Program, ἥτοι τὸ νά καταστοῦν αἱ μετέχουσαι τοῦ Σχεδίου Χῶραι βιώσιμοι ἄνευ ἐκτάκτου ἐξωτερικῆς βοηθείας, ὅσον καί τήν βασικὴν ἐλληνικὴν ἐπιδίωξιν τῆς σταθερᾶς ἀνυψώσεως τοῦ ἐπιπέδου διαβιώσεως τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, καθορίζει ὡς ἀκολούθως τὰ βασικά πλαίσια, ἐντὸς τῶν ὁποίων δεόν νά ἐπιδιωχθῇ ή πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀναδιάρθρωσις τῆς ἐλληνικῆς οίκονομίας:

1) Ἐκτέλεσις μεγάλων ἐργῶν πρὸς ταχεῖαν ἐκβιομηχάνισιν τῆς Χώρας. 2) Ὡς βασικὴ προϋπόθεσις τῆς ἐκβιομηχάνισεως τίθεται ή ἐκμετάλλεσις τῶν ὕδραυλικῶν δυνάμεων πρὸς ἐξασφάλισιν εὐθηνῆς ἡλεκτρικῆς ἐνεργείας καθὼς καί ή ἀξιοποίησις τῶν ἐν τῇ χώρᾳ διαθέσιμων στερεῶν καυσίμων (λιγνιτῶν) πρὸς ἐνεργειακὴν ἀνάπτυξιν τῆς Χώρας. Ἡ ἐκμετάλλεσις αὕτη τῶν ὕδραυλικῶν δυνάμεων θά διευκολύνῃ ἐπίσης, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τήν εἰς εὐρεῖαν κλίμακα ἐκτέλεσιν ὕδραυλικῶν καί ἐγγειοβελτιωτικῶν ἐργῶν, τήν πρόδον τῆς γεωργίας, τήν ἀναζωογόνησιν τῆς ὑπαίθρου καί τήν ἀνακοπήν τοῦ ρεύματος τῆς ἀστυφιλίας. 3) Ἀνάπτυξις τῶν πηγῶν ὀρυκτοῦ πλοῦτου τῆς Χώρας καί ἱδρυσις βιομηχανιῶν, βασιζομέ-

της οικογενείας, του κληρονομικού δικαιώματος ή οργανώσεων δημοσίου δικαίου όπως της Έκκλησίας, της Τοπικής Αυτοδιοικήσεως, των Συνεταιρισμών και Συνδικάτων, αφήνουν στις επιδιώξεις που πρέπει να χαράσσονται μέσα στο Σύνταγμα. 'Ακόμα ή προσωπική ελευθερία σ' όλες της τις εκδηλώσεις, καθώς και ή ελευθερία της θρησκείας, της τέχνης, της επιστήμης και της πνευματικής επικοινωνίας γενικώτερα, όπως και οι πνευματικές και κοινωνικές εκδηλώσεις της ομαδικής ζωής εντάσσονται στους σκοπούς που πρέπει να περιλαμβάνη το Σύνταγμα—Σχέδιο ²⁵⁰. Με τη λήψη των μεγάλων αυτών αποφάσεων το σύγχρονο Κράτος βρίσκει τον αληθινό χαρακτήρα του, ως το Κράτος της κοινωνικής και της δημοσίας «ευποιίας» και «προνοίας» ²⁵¹.

νων επί της εκμεταλλεύσεως τούτου. 4) 'Αποκατάστασις και συγχρονισμός του παγίου τεχνικού εξοπλισμού της Χώρας επί τη βάσει των νεωτέρων τεχνικών δεδομένων και κατά τρόπον εξυπηρετούντα τας προεκτεθείσας επιδιώξεις. 5) 'Εκτέλεσις έργων κοινωνικής προνοίας και δημοσίας υγείας, τὰ ὅποια ἐκτὸς τῆς ἐπιδράσεώς των ἐπὶ τῆς αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς, ἐμφανίζονται ὡς ἰδιαιτέρως ἀναγκαῖα, ὑπὸ τὰς ἑλληνικὰς συνθήκας, διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς βελτιώσεως τῶν ὄρων διαβιώσεως τοῦ λαοῦ». Οἱ σκοποὶ αὗτοί τοῦ προγράμματος ἢ καὶ ἄλλοι ἀκόμη ἀποτελοῦν ἐντασσόμενοι εἰς τὸ γενικώτερο οἰκονομικὸ σχέδιον τοῦ Κράτους τὸ οἰκονομικὸν Σύνταγμα τῆς Χώρας τὸ ὅποιον ἰσχύει γιὰ ὅλα τὰ πολιτικὰ κόμματα καὶ γιὰ ὅλες τῖς κοινωνικὰς τάξεις καὶ ἀποτελεῖ κοινὴ ἐθνικὴ ἐπιδίωξις. Τὸ οἰκονομικὸν σχέδιον ἀνήκει στὰ sine que non στοιχεῖα τοῦ Συντάγματος—Σχεδίου. Βλ. γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἑλληνικοῦ οἰκονομικοῦ σχεδίου τὴν ὥραία ἀνάλυσιν τοῦ Ξ. Ζολώτα: Νομισματικὸν Πρόβλημα καὶ 'Ελληνικὴ Οἰκονομία, 1950 σελ. 125 ἐπόμενα, ὅπου ὑποστηρίζεται ἡ ὀρθὴ ἀποψις ὅτι τὸ πρόγραμμα θὰ ἐνταχθῇ καὶ θὰ τοποθετηθῇ στὸ γενικώτερο οἰκονομικὸν σχέδιον. Καὶ ἡ ἀνάλυσις τοῦ Ξ. Ζολώτα σχετικῶς μὲ τὸ θέμα τοῦ σχεδίου καὶ τοῦ προγράμματος πεθεῖ ὅτι καὶ οἱ σύγχρονοι ἑλληνικὲς οἰκονομικὲς ἐπιδιώξεις (ἀσυμβίβαστες μὲ τὴν ῥήτρα τοῦ ἀρθροῦ 3 τοῦ Συντάγματος) δὲν μποροῦν νὰ ἀντιμετωπισθοῦν ἐπιτυχῶς, ἐὰν δὲν ἐξαρθῇ μὲ συνταγματικὴ κατοχύρωσις ὁ καθολικὸς καὶ ἐθνικὸς χαρακτήρ των. Βλ. καὶ Δ. Κ. Ψαρροῦ: *op. cit.*, σελ. 40 ἐπ.

250. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ μεταπολεμικὰ Συνταγματικὰ Κείμενα περιλαμβάνουν διατάξεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους βλ. π. χ. τὸ προοίμιον τοῦ Γαλλικοῦ, τὰ ἀρθρα 29—47 τοῦ 'Ιταλικοῦ, τὰ ἀρθρα 1—19 τοῦ Γερμανικοῦ, τὰ ἀρθρα 3—16 τῆς Καμβότζης, τὸ προοίμιον τοῦ Λάος, τὰ ἀρθρα 7—24 τῆς Κίνας, τὰ ἀρθρα 26—45 τοῦ Σιάμ, τὰ ἀρθρα 10—40 τῆς 'Ιαπωνίας, τὰ ἀρθρα 6—14 καὶ 62—82 τῆς Βουλγαρίας, τὰ ἀρθρα 14—43 τῆς Γιουγκοσλαβίας, τὰ ἀρθρα 5—36 τῆς Ρουμανίας, 'Αρθρον 12 καὶ Κεφάλαιον πρῶτον § 1—38 τῆς Τσεχοσλοβακίας καὶ τὰ ἀρθρα 4—9 καὶ 45—61 τῆς Οὐγγαρίας (τὰ κείμενα βλ. παραπάνω σελ. 626 σημ. 48) Βλ. ἐπίσης τὰ κείμενα καὶ ἄλλων νεωτέρων Συνταγμάτων στὴ συλλογὴ Α. J. Peaslee: *The constitutions of the nations*, τομ. I—III, 1950.

251. Τὸ σύγχρονο Κράτος χαρακτηρίζεται ὡς «social service State» καὶ βασιίζεται στὴν ἀρχὴ ὅτι «what ever the justification, the realization of social justice must to-day be added to the basic values of a democratic society». βλ. W. Friedman: *The planned State and the Rule of Law*, 1948 σελ. 9. Βλ. καὶ τὴ διατύπωσιν τῶν J. Barthélemy-P. Duez: *op. cit.*, σελ. 62 «.....la démocratie politique diffère profondément de la démocratie sociale. Cette dernière peut se définir: tout pour le peuple, la démocratie politique se définit par la formule: tout par le peuple».

Τὸ Σύνταγμα ἐκφράζει τὸν ὕψιστο ἐλεγχὸ ὅλων τῶν κοινωνικῶν ἐλέγχων²⁵². "Ὅταν ὁμιλοῦμε γιὰ κοινωνικοὺς ἐλέγχους—δηλαδή γιὰ τὴ διαδικασίαν συμμορφώσεως τοῦ ἀτόμου πρὸς τὶς κοινωνικὰς ἀπαιτήσεις—δὲν ἐννοοῦμε μόνον τοὺς ὑποχρεωτικοὺς ἐλέγχους ποὺ ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὴν τάξιν δικαίου, ἀλλὰ καὶ τοὺς «προαιρετικοὺς» (persuasive control) ἐλέγχους ποὺ τίθενται ἀπὸ ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς δυνάμεις²⁵³. Ἡ ἐξέλιξις πραγματοποιεῖται σταθερά. Τὸ Σύνταγμα ἀπὸ περιορισμὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στὴν ἀτομικὴ φιλελευθέρᾳ δημοκρατία, μεταβάλλεται σὲ ἀπλοπροσδιορισμὸ τῆς στὴν ὁμαδικὴ ἐπεμβατικὴ καὶ καταλήγει σὲ «κοινωνικὸ ἐλεγχόν» τῆς στὴν περίοδον τῆς κοινωνικῆς ἐπεμβατικῆς.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται φανερόν ὅτι τὸ Σύνταγμα δὲν ταυτίζεται μόνον μὲ νομικὸ κείμενον²⁵⁴, ἀλλὰ τείνει νὰ γίνῃ καὶ κοινωνικόν, πολιτικόν.

252. Γιὰ τὴν ἐννοίαν τοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου, ποὺ ἀποτελεῖ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα (βλ. E. A. Ross: *Social Control. A Survey of the Foundation of Order*, 1901 ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ διαμορφώνεται ἐπιστημονικῶς ἡ θεωρία τοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου) κεντρικὸ πρόβλημα τῆς ἀμερικανικῆς καὶ γενικώτερα τῆς διεθνούς κοινωνιολογίας καὶ ἀπὸ τὶς τελευταῖες δεκαετηρίδες τοῦ 20οῦ αἰῶνα καὶ ἰδιαιτέρου κλάδου τῆς Κοινωνιολογίας, βλ. C. H. Cooley: *Social Process*, 1918, F. H. Giddings: *The scientific Study of Human Society*, 1924, E. Durkheim: *Philosophie et Sociologie*, 1924, C. H. Ellwood: *The Psychology of Human Societies*, 1925, E. F. Lumsley: *Means of Social Control*, 1925, J. Dowd: *Control in Human Societies*, 1935, L. L. Bernard: *Social Control in its Sociological Aspects*, 1939, P. H. Landis: *Social Control: Social Organization and Disorganization in Process*, 1939 καὶ G. Gurvitch: *Social Control στὸ 20th Century Sociology*, 1945 σελ. 267 ἐπ.

253. Δυστυχῶς δὲν ὑφίσταται συμφωνία στὸν ἀκριβῆ καθορισμὸ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐννοίας τοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου, πρᾶγμα ποὺ δυσκολεῖ τὴ χρησιμοποίησίν της στὶς εἰδικὰς ἐπιστημονικὰς ἐρευνες (π. χ. τοῦ Δικαίου, τῆς Θρησκείας κλπ.). Θεωρῶ τὸν ὅρισμό τοῦ G. Gurvitch: *op. cit.*, σελ. 291 κατὰ τὸν ὅποιον «social control can be defined as the sum total or rather the whole of cultural patterns, social symbols, collective spiritual meanings, values, ideas and ideals, as well as acts and processes directly connected with them, whereby inclusive society, every particular group, and every participating individual member overcome tensions and conflicts within themselves through temporary equilibria and take steps for new creative efforts» ὡς ἀνταποκρινόμενο καλλύτερα στὴ σύγχρονη πραγματικότητα, μολονότι εἶναι εὐρύτατος καὶ δὲν διαφοροποιεῖ τὶς βασικὰς μορφὰς καὶ τοὺς φορεῖς τοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου. Ἐπίσης ὑπάρχει πλήρης διαφωνία, τόσον ὡς πρὸς τὸ εἶδος, ὅσο καὶ τὴ μορφή καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν κοινωνικῶν ἐλέγχων. Ὁ A. Cu villier: *op. cit.*, τομ. I σελ. 244, παρουσιάζει ἓνα πῖνακα 58 μορφῶν κοινωνικοῦ ἐλέγχου, συνταχθέντα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀπόψεων δέκα ἀμερικανῶν κοινωνιολόγων, ὅπου περιλαμβάνονται μεταξύ ἄλλων ὡς εἶδη κοινωνικοῦ ἐλέγχου ὅχι μόνον τὸ Δίκαιον, ἡ Κοινὴ Γνώμη, τὸ Κράτος, ἡ Παιδεία, ἡ Θρησκεία, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα, ἡ μόδα ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνικὴ ὑποβολή, οἱ φήμες, τὸ εἰρωνικὸ γέλοιο, οἱ ἀπειλές, οἱ ἰδιομανίες (marottes) καὶ οἱ φαντασιώσεις. (1)

254. Ὁ κυρίως νομικὸς χαρακτήρ τοῦ Συντάγματος παραμένει ἀνεπτάβλητος μὲ τὴν θεωρίαν τοῦ Συντάγματος-Σχεδίου. Τὸ Σύνταγμα ἀποτελεῖ καὶ θέτει τὴν ἀνωτάτην νομικὴν

και ἡθικὸ μέσον «ἐλέγχου» τῆς κρατικῆς καὶ κοινωνικῆς δραστηριότητος²⁵⁵. Ἡ σημασία τοῦ γεγονότος αὐτοῦ γίνεται φανερὴ ὅταν σκεφθοῦμε ὅτι ἡ ἐρμηνεία μιᾶς συνταγματικῆς διατάξεως δὲν θὰ παίρνη τὸ χαρακτηῖρα τῆς «ἀνευρέσεως» τῆς θελήσεως τοῦ νομοθέτου ἀπὸ τὸ γράμμα ἐνὸς κειμένου, ἀλλὰ τῆς ἀναλύσεως μιᾶς καταστάσεως ποὺ συντίθεται κυρίως ἀπὸ ἐξωνομικά στοιχεῖα²⁵⁶. Ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ μὴ συμμόρφωσις μὲ τὸ Σύνταγμα

τάξη μέσα στὸ Κράτος καὶ ἐκφράζει σὲ ὕψιστο βαθμὸ τὴν περὶ δικαίου θέληση ἐνὸς λαοῦ· βλ. E. R. H u b e r: op. cit., ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 47 ἐπ. «Die Verfassung ist als politische Ordnung zugleich rechtliche Ordnung», G. A. W a l z: op. cit., σελ. 35 ἐπ. «Der juristische Verfassungsbegriff ist also der umfassende übergeordnete Begriff, der in sich den politischen und rechtlichen Verfassungsbegriff enthält» σελ. 39 καὶ W. K æ g i: op. cit., ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 39 ἐπ.

255. Τὸ Σύνταγμα ἐπειδὴ ἀποτελεῖ τὸ Σχέδιο τῶν Σχεδίων θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθῇ καὶ ὡς «ὁ ἔλεγχος τῶν ἐλέγχων» (control of controls) στὴν ἔννοια ποὺ ἀποδίδουν στὸν ὅρον ὁ K. M a n n h e i m: op. cit., σελ. 340 ἐπ. καὶ ὁ J. S t o n e: The Province and Function of Law, 1946, σελ. 753. Τὸ Σύνταγμα, ὡς νομικὴ ἐμφάνισις συνιστᾷ κατ' ἀρχὴν ἕναν πρωταρχικῆς σημασίας κοινωνικὸν ἔλεγχον, τοῦ ὁποῦ τοῦ πεδίου ἐφαρμογῆς εὐρύνεται σὲ μεγάλο βαθμὸ μὲ τὰ ἐξωνομικά στοιχεῖα ποὺ περιλαμβάνονται στὸ σχέδιο. Γιὰ τὸ Δίκαιον ὡς μέσον κοινωνικοῦ ἐλέγχου βλ. G. G u r v i t c h: Sociology of Law, 1942, R. P o u n d: Social Control through Law, 1942 καὶ J. S t o n e: op. cit., σελ. 753 ἐπ. Τόσο τὸ γενικώτερον πρόβλημα τῶν κοινωνικῶν ἐλέγχων, ὅσο καὶ τὸ εἰδικώτερον τοῦ Δικαίου, ὡς μορφῆς κοινωνικοῦ ἐλέγχου, δυστυχῶς δὲν εἶναι γνωστὰ στὴν ἑλληνικὴ ἐπιστημονικὴ φιλολογία. Στὸ σύγχρονον μάλιστα Κράτος, ὅπου ἡ διακριτικὴ εὐχέρεια τῆς διοικήσεως καὶ ἡ μετὰ πρωτοβουλίας δρᾶσις τῆς ἔχει λάβει τεραστίαν ἔκτασιν, ὑποστηρίζεται ὡς ἀντίδοτο κατὰ τυχὸν υπερβάσεων καὶ αὐθαιρεσιῶν ἡ δημιουργία ἐνὸς «δικαστικοῦ πνεύματος» (judicial mind) τὸ ὅποιον θὰ ἐμπνέη τὰ ὄργανα καὶ θὰ διαποτίζει τίς πράξεις, καὶ τὸ ὅποιον θὰ ἀποτελῇ τὸν κύριον ἔλεγχον καὶ τὴ βασικὴ ἐγγύησις τῆς νομιμότητος κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας. «We are inclined to go so far as to suggest, indeed, that the whole modern conception of economic and social democracy involves the exercise of discretions which shall be «judicial» in that they are not to depend on individual caprice and shall be free from personal favour and individual self-interest; and this may imply an extension in certain respects of the judicial mind, an application of mental habits common among those who administer the judicial process», W. A. R o b s o n: Justice and Administrative Law, 2α ἐκδ., 1947 σελ. 36 καὶ σελ. 255 ἐπ. ὅπου ἀνάλυσις τῆς ἐννοίας τοῦ judicial mind.

256. Ἡ ἰδιότητα τῶν ἐρμηνευτικῶν μεθόδων τοῦ Συντάγματος ἔχει τονισθῇ ἀπὸ μακροῦ. «Jene elastische, ergänzende von aller sonstigen Rechtsauslegung weit abweichende Verfassungsauslegung nicht nur für erlaubt, sondern, sogar für gefordert» κρίνεται ἀπὸ τὸν βλ. R. S m e n d: op. cit., σελ. 78 ἐπ. καὶ 133. Εὐρύτερα γνωστὰ εἶναι τὰ ἐρμηνευτικὰ ἀξιώματα τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦν γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Συντάγματος τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν ὅπως π. χ. «implied powers», «resulting powers», «loose construction» κλπ. Ἐπίσης καὶ στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμην ἐχρησιμοποιήθησαν οἱ εἰδικώτερες μέθοδοι τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Συντάγματος. Βλ. E. S. C o r w i n: op. cit., σελ. 467 ἐπ., T. R. P o w e l l: The Logic and Rhetoric of the Constitutional Law, στὸ Selected Essays, ἐνθ. ἀνωτ. σελ., 478 ἐπ. Γενικώτερα γιὰ τὸ πρό-

θα αποτελέῃ ὄχι ἀπλῶς νομικὴ παράβαση ἀλλὰ καὶ πράξη ἠθικῶς καὶ κοινωνικῶς καταδικαστέα. Τέλος τὸ ξεπέραςμα τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Συντάγματος ὡς ἀποκλειστικὰ νομικοῦ κειμένου, ἐξηγεῖ τὸν χαρακτήρα καὶ τῶν διατάξεων τοῦ ἐκείνων ποὺ ὑποδεικνύουν κατευθύνσεις καὶ θέτουν γενικὰ πλαίσια, ἀφίνοντας στὸν κοινὸ νομοθέτη τὴ δυνατότητα τῆς ἐπιλογῆς τῶν μέσων πραγματοποίησης καὶ καθορισμοῦ τῶν λεπτομερειῶν ²⁵⁷.

Τὸ Σύνταγμα ἐμφανίζεται σὰν τὸ μέσον τῆς κρατικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ὁλοκληρώσεως. Προσπαθεῖ νὰ ἐναρμονίξῃ κάθε στιγμή καὶ νὰ προσαρμόξῃ στὴν γραμμὴ τοῦ ὅλου τὶς διάφορες ἀντίρροπες τάσεις καὶ ἀπόψεις, ἰδεολογίες καὶ συμφέροντα, ὁμάδες καὶ ἄτομα. Ἰσορροπεῖ ἐκάστοτε τὸ αἰῶνιο γίνεσθαι τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ μάλιστα ἐπιτυγχάνει τὴν ἰσορροπία καὶ τὴν ἐνότητα κατευθύνσεως χωρὶς νὰ ἐξαφανίξῃ τὶς ἀναγκαῖες γιὰ τὴν πρόοδο ἀτομικὲς ἰδιοτυπίες καὶ ἰδιομορφίες ²⁵⁸.

βλῆμα τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου βλ. Κ. Δ. Τσάτσου: Τὸ πρόβλημα τῆς Ἑρμηνείας τοῦ Δικαίου, 1932 ἰδίως σελ. 195 ἐπ., W. Burckhardt: Methode und System des Rechts, 1936 σελ. 270 ἐπ., W. Sauer: Juristische Methodenlehre, 1940 σελ. 287 ἐπ., J. Essler: Einführung in die Grundbegriffe des Rechtes und Staates, 1949, σελ. 176 ἐπ. καὶ C. K. Allen: Law in the Making, 4η ἐκδ., 1946 σελ. 396 ἐπ.

257. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ προσφέρουν οἱ λεγόμενες «προγραμματικὲς» διατάξεις τῶν διαφόρων συνταγματικῶν κειμένων. Κατ' ἀρχὰς τοὺς ἡρνοῦντο οἰοδήποτε δεσμευτικὸ περιεχόμενο. Ἀργότερα ἀπεδέχθησαν τὴν ἀπόψη ὅτι ἦσαν ὑποδείξεις ὑποχρεωτικῆς πρὸς τὸ νομοθέτη. Τέλος κατέληξαν νὰ τὶς θεωροῦν κανόνες δικαίου, βλ. ἀντὶ ἄλλων H. C. Nipperdey: Die Grundrechte und Grundpflichten der Reichsverfassung, τομ. I-III, 1929—1930, ἰδίως τομ. I, εἰσαγωγή, G. A n s c h ü t z: op. cit., σελ. 505 ἐπ., G. Burdeau: Manuel de Droit Public: Les libertés publiques-Les droits sociaux, 1948 ἰδίως σελ. 11 ἐπ., Τ ο ὺ Α ὐ τ ο ὺ: Manuel de droit Constitutionnel, σελ. 373 ἐπ. καὶ G. V e d e l: op. cit., σελ. 323 ἐπ.

Μὲ τὴν ἐννοια τοῦ κειμένου καὶ μόνον μπορεῖ νὰ δεχθῇ κανεὶς τὴ διατύπωση τοῦ E. K a u f m a n n: op. cit., σελ. 11 ὅτι τὸ Σύνταγμα «stellt Zuständigkeitsnormen, Verfahrensnormen und Verhaltensnormen auf, um einen geordneten Ablauf des Willensbildungsprozesses zu gewährleisten». Ἐπίσης καὶ τὴν ὀρθὴ παρατήρηση τοῦ W. F r i e d m a n n: op. cit., σελ. 17 «...plannig action by the modern democratic state.....means an interference predictable in general outline but not in detail».

258. Δηλαδή τὸ περιεχόμενο τῆς ἐννοίας τῆς ὁλοκληρώσεως ποὺ χρησιμοποιεῖται στὸ κείμενο καθορίζεται ὡς ἐξῆς: 1) αἰωνία ἐξέλιξις καὶ ἀναπροσαρμογή, 2) ἐναρμονισμὸς καὶ ἰσορροπία, 3) διατήρησις τῆς ἐνότητος. Ἡ πρώτη ἐννοια νομίζω ὅτι καλύπτεται κατὰ βάσιν μὲ τὴ θεωρία τοῦ R. S m e n d (βλ. παραπάνω σελ. 663 σημ. 190) ἐνῶ οἱ δύο ἄλλες ἀνταποκρίνονται σὲ ὅτι ἡ Θεωρία, ἕως σήμερα, προσπαθοῦσε νὰ χαρακτηρήσῃ ὡς ὁλότητα καὶ ἐνότητα τοῦ Συντάγματος, ὡς «σύστημα», ὡς «κλειστὸ σύνολον» ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν κλπ. ἐπιδιώκουσα νὰ σημειώσῃ τὸν ἐναῖον καὶ συνεπῆ χαρακτήρα τῶν συνταγματικῶν ρυθμίσεων καὶ τὴν πρὸς μίαν ὀρισμένην ἰδεολογικὴν, κοινωνικὴν κλπ. γραμμὴν καὶ κατεύθυνση, προσανατολισμὸ καὶ εὐθυγράμμιση τῶν καθ' ἕκαστα συνταγματικῶν διατάξεων ἢ θεσμῶν βλ. L. W i t t m a y e r: Die Weimarer Verfassung, 1922 σελ. 27 ἐπ., C.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ προβάλλεται ἡ συντονιστικὴ ιδιότης τοῦ Σύνταγμα-
τος. Ἡ ἑλληνικὴ λέξις συν-τονισμὸς ἀποδίδει θαυμάσια τὸ ἐννοιολογικὸ τῆς
περιεχόμενου. Πρόκειται γιὰ τὴν προσπάθεια τοῦ ἐναρμονισμοῦ τῶν ὀργάνων σὲ
μιά ὀρχήστρα. Μὲ ἄλλα λόγια «δὲν ἀφίνομε τὰ ὄργανα τὰ ὁποῖα ἐλέγχουμε. .
νὰ ἀλληλοσυγκρούωνται, ἀλλ' ἐναρμονίζομε τὶς δημιουργικὰς τῶν δυνάμεις»²⁵⁹
(Mannheim). Ἐπιδιώκεται δηλ. ἡ σύγχρονος κίνησις καὶ λειτουργία τῶν
μερῶν μεταξὺ τους, ὥστε ἡ ἐνέργεια τοῦ ὅλου νὰ εἶναι ἡ πλέον ἀποδοτικὴ²⁶⁰.

Γιὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἁρμονίας αὐτῆς τὸ Σύνταγμα—Σχέδιον προσπαθεῖ
ὄχι νὰ ἐγγυηθῇ καὶ νὰ περιλάβῃ μέσα στὰ πλαίσιά του τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀντα-
γωνισμοῦ καὶ τῆς ἐξοντώσεως (*laissez faire*), ὅπως τὸ Σύνταγμα τῆς ἀτο-
μικῆς φιλελευθέρως δημοκρατίας ἢ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀνοχὴν καὶ τὸ συμβι-
βασμὸν τῶν ἀντιμαχομένων ἀντιπάλων μεγεθῶν, ὅπως τὸ Σύνταγμα τῆς κοι-
νωνικῆς ἐπεμβατικῆς δημοκρατίας, ἀλλὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴ δημιουργικὴ συ-
νεργασίαν. Ἡ ἀρχὴ τῆς συνεργασίας καὶ τῆς συνδρομῆς ὅλων τῶν ἰδεῶν
καὶ ὅλων τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων καὶ ἡ παροχὴ τοῦ μεγαλύτερου δυνατοῦ
πεδίου κοινῆς δράσεως διέπει καὶ διαποτίζει ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ Σχεδίου
τῶν Σχεδίων²⁶¹.

Τὸ Σύνταγμα θέτει ἐπίσης τὶς βάσεις τῆς ὀργανώσεως
τοῦ Κράτους. Ἡ ὀργάνωσις τοῦ συγχρόνου Κράτους ἔπαυσε πιά νὰ ἀποτελῇ
θέμα ἀποκλειστικὰ πολιτικὸ καὶ μετεβλήθῃ καὶ σὲ πρόβλημα διοικητικῆς τε-
χνικῆς²⁶². Ἡ ὀργάνωσις τοῦ Κράτους πρέπει νὰ γίνῃ *mutatis mutandis* σύμ-

Schmitt: *Verfassungslehre*, σελ. 7 ἐπ. «ein einheitliches geschlossenes System»,
Ot. Koellreutter: *Grundriss der Allgemeinen Staatslehre*, 1933 σελ. 83 ἐπ.,
E. R. Huber: *op. cit.*, σελ. 51 ἐπ. G. A. Walz: *op. cit.* σελ. 46 ἐπ., W. W. Wil-
loughby: *op. cit.*, σελ. 46, E. M. Sait: *op. cit.*, σελ. 325 ἐπ., H. Finer: *op.*
cit., σελ. 116 ἐπ.

259. Bl. K. Mannheim: *op. cit.*, σελ. 263 ἐπ., «in an age in which unem-
ployment and unplanned migration upset the balance of community life and whole
suburbs and cities have to be build at a moment's notice it is impossible to
create a new order without understanding how to coordinate the forces of the
society» σελ. 245.

260. Γιὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ συντονισμοῦ βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: Ὀργάνωσις καὶ
Συντονισμὸς ὡς ἀξιώματα τῆς Δημοσίας Διοικήσεως καὶ Κατευθυντήριοι Ἀρχαὶ τῆς Δρά-
σεως τοῦ Νομάρχου, σελ. 17 ἐπ. ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

261. Ἡ ἀρχὴ τῆς συνεργασίας μπορεῖ νὰ ἀναχθῇ σὲ γενικὴ κατευθυντήριον
γραμμὴ κάθε πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς δραστηριότητος καὶ νὰ ἀποτελέσῃ,
τὸ ἀντίθετον κοινωνικὸ ἀξίωμα τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ποὺ κυριαρχοῦσε, καὶ
ἴσως ἀκόμα κυριαρχεῖ, στὴν κοινωνικὴ ζωὴ.

262. Τὰ προβλήματα τῆς διοικητικῆς τεχνικῆς μελετοῦνται ἀπὸ τὴν εἰδικὴν ἐπιστήμην
τῆς Δημοσίας Διοικήσεως (*Public Administration*) ἀπὸ τὴν πλουσίαν βιβλιογραφίαν τῆς
ὁποίας ἐπιλέγω: W. Wilson: *The Study of the Administration*, στὴν «*Political Sci-*
ence Quarterly, ἐτ. 1887 σελ. 197 ἐπ., F. J. Goodrow: *Politics and Administra-*

φωνα με τις ἀρχές που διέπουν την ὀργάνωση κάθε μεγάλης ἐκτάσεως ἐπιχειρήσεως²⁶³. Κατανομή ἐργασίας, σύνθεσις προσπαθειῶν καὶ εὐθυνῶν, ἀποφυγή συγκρούσεων καὶ ἄμεσος ἐπιδίωξις τοῦ ἀποτελέσματος, εἶναι τὰ ὀργανωτικά ἀξιώματα που πρέπει νὰ τεθοῦν στὸ παραδεδομένο σχῆμα τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν. Τὸ Σύνταγμα—Σχέδιο δὲν θὰ δημιουργήσῃ μόνο τοὺς θεσμούς που θὰ βοηθήσουν στὴν πραγματοποίηση τῶν σκοπῶν του, ἀλλὰ καὶ θὰ τοὺς διαμορφώσῃ, κατὰ τέτοιον τρόπον ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται τὸ maximum τῆς ἀποδόσεως²⁶⁴.

Ἡ μορφή τέλος τοῦ Συντάγματος προσδιορίζεται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ

tion, 1900, H. Finer: Principles as a Guide to Management, στὸ «Public Management», ἔτ. 1935 σελ. 287, J. M. Gaus—L. D. White—M. E. Dimock: Frontiers of Public Administration, 1936, H. Walker: Public Administration in the United States, 1937, President's Committee on Administrative Management: Report with Special Studies, 1937, Brookings Institution: Investigation of Executive Agencies of the Government 1937, M. E. Dimock: The Study of Administration στὴν «American Political Science Review», ἔτ. 1937, G. A. Beard: Philosophy, Science and Art of Public Administration, 1939, J. M. Gaus—L. O. Walcott: Public Administration, 1940, C. E. Merriam: The Development of a Theory for Administration, στὸ «Advanced Management», ἔτ. 1940 σελ. 130 ἐπ., G. A. Graham: Education for Public Administration, 1947, F. Hekking: Réflexions sur la Mécanique Administrative, 1943, J. M. Pfiffner: Public Administration, 1946, L. D. White: Introduction to the Study of Public Administration, 1947, F. Morstein—Marx: Elements of Public Administration, 1947, A. Henry—K. Γεραγᾶ: Αἱ μέθοδοι τῆς Διοικήσεως, 1950.

263. Βλ. H. N. Bunbury: Governmental Planning Machinery, 1938, F. Zweig: The Planning of Free Societies, 1942 καὶ J. D. Millet: The Process and Organization of Government Planning, 1949, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι «national planning today simply means careful management in reviewing and timing government activity as a whole» σελ. 179, ἐκφράζει τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ σύγχρονος ρόλος τοῦ Προέδρου τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν, εἶναι ὁ ρόλος ἑνὸς γενικοῦ διευθυντοῦ ἐπιχειρήσεως «as our federal government has expanded its work, we have long looked to the President to become in fact a «general manager» of that work», σελ. 180. Ἡ ἰδέα αὕτη ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ ἀπὸ τις πρὶν διαδεδομένες ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς μας, ὅτι τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῆς οἰκονομικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς ἔχει περιέλθῃ ἀπὸ τοὺς «κατόχους τοῦ κεφαλαίου» στὴν μιὰ περίπτωση, καὶ τὸ «λαὸν» (μετὰ τὴν Κοινοβούλια καὶ τοὺς Ὑπουργούς) στὴν ἄλλη, στοὺς «τεχνικούς διευθυντάς» (managers) τῶν ἐπιχειρήσεων, τῶν ὑπουργείων κλπ., οἱ ὁποῖοι μολονότι «ἀφανεῖς» καὶ «ἀνεύθυνον» ἀποτελοῦν τοὺς de facto «κυριάρχους». Βλ. τὴν πρὶν φιλοσοφημένη ἐκθεσὶν τῶν ἰδεῶν αὐτῶν στὸν J. Burnham: The Managerial Revolution, ἔκδ. Penguin 1941.

264. Στὴν ἐπιτυχίᾳ τῆς ἀποδοτικῆς ὀργανώσεως τοῦ Κράτους συμβάλλει οὐσιαστικῶς καὶ ἀποφασιστικῶς καὶ ἡ ἐπιλογή, ἐκπαίδευσις καὶ γενικώτερα ἡ κατάστασις τοῦ προσωπικοῦ τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν. Γι' αὐτὸ βλ. τὴν λαμπρὰ ἐργασία τοῦ Γ. Ν. Μαργαροπούλου: Μέθοδοι Ἐπιλογῆς καὶ Ἐκπαιδεύσεως τοῦ Προσωπικοῦ τῆς Διοικήσεως, 1950, ὅπου καὶ ἡ ἐρευνα τοῦ θέματος τοῦ ὀργάνου τὸ ὁποῖον θὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ὀργάνωσιν τῆς Διοικήσεως, σελ. 39 ἐπ.

τις ιδιότητες που ανεπτύξαμε πιο πάνω. Τὸ Σχέδιο τῶν Σχεδίων ὀφείλει νὰ εἶναι σαφὲς στοὺς σκοποὺς, καὶ συστηματικὸ καὶ ἰσορροπημένο στὰ μέσα. Νὰ εἶναι δυναμικὸ, δηλαδὴ ἐλαστικὸ, καὶ νὰ δύναται εὐκολὰ νὰ προσαρμόζεται σὲ νέες καταστάσεις χωρὶς ριζικὲς ἀνατροπές. Ἀκόμα νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἀπλότητα τῶν λύσεων ποὺ δίνει καὶ ἀπὸ τὴ δύνατὸτητα νὰ ἀναθεωρῇται δίχως δυσχέρεια καὶ πολὺπλοκη διαδικασία ²⁶⁵.

Τέλος ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον παίζει ἀποφασιστικὸ ρόλο στὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ Συντάγματος—Σχεδίου εἶναι τὸ πῶς π ρ ά γ μ α τ ι λ ε ι τ ο υ ρ γ ε ῖ καὶ ὅχι τὸ πῶς ἐμφανίζεται στὰ «χαρτιά». Ἡ ἐπίδρασις τῶν ἰδεῶν τοῦ στὴ ζωὴ καὶ ἡ πραγματικὴ λειτουργία τῶν θεσμῶν τοῦ καὶ ὅχι ἡ νομικὴ ἀνάλυσις καὶ περιγραφή των, προσδιορίζουν τὸ ἀληθινὸ τοῦ περιεχόμενου. Ἡ συνταγματικὴ πραγματικότης, δηλαδὴ τὸ σύνολον τῶν «πράξεων» ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ Σύνταγμα ἐν λειτουργίᾳ καὶ δράσει, καθορίζει σὲ τελευταία ἀνάλυση τὸ πραγματικὸ «εἶναι» τοῦ Συντάγματος, ποὺ σύμφωνα μὲ τὴ μέθοδο τῆς «λειτουργικῆς ἀντιμετωπίσεως» τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς ²⁶⁶ θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθῇ, ὅτι «εἶναι» ὅτι «γίνεται» ²⁶⁷.

Ὅλη ἡ προηγουμένη ἀνάλυσις ἀποδεικνύει τὴν ἐξαιρετικὴν δυσχέρεια, ἂν μὴ ὅχι τὴν ἀδυναμίαν, τῆς δημιουργίας ἐνὸς Συντάγματος—Σχεδίου ἀπὸ ἓνα πολυμελὲς Συντακτικὸ Σῶμα, ὅπως οἱ κατὰ παράδοσιν «Ἐθνικὲς Συντακτικὲς Συνελεύσεις». Ὅχι μόνον τὸ θέμα τῶν μεγάλων «ἀποφάσεων» τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς διαρθρώσεως τοῦ τύπου, ἀλλὰ καὶ ἡ «τεχνικὴ» ἐπεξεργασία καὶ σύνθεσις τοῦ ὅλου, προϋποθέτουν συστηματικὴ ἐργασία καὶ εὐρεῖα συμμετοχὴ εἰδικῶν. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ἀνέφερα προηγουμένως τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη τῆς ἐνεργοῦς συνεργασίας τῆς Κυβερνήσεως στὸ συντακτικὸ ἔργο καὶ γι' αὐτὸ ὑπεστήριξα ὅτι τὸ ἔργο τῆς ὀλιγομελοῦς ἐπιτροπῆς ἔχει τίς δυνατότητες νὰ ὀδηγήσῃ σὲ ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα. Ἴσως καὶ ἡ ψήφισις τοῦ Συντάγματος, «συνολικῶς», μὲ τὸ πρῖσμα ποὺ ἐξετάζομε τὸ θέμα, νὰ ὑποδηλώνῃ καὶ αὐτὴ τὴν ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως ἐνὸς ἐ ν ι α ί ο υ καὶ ὁ λ ο κ λ η ρ ω μ έ ν ο υ «σχεδίου» ²⁶⁸

265. Γενικῶς γιὰ τίς ιδιότητες κάθε σχεδίου, ποὺ ἰσχύουν ἀναλόγως καὶ στὸ Σύνταγμα βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: Κρατικὰ Σχέδια καὶ Ἀτομικὲς ἐλευθερίες, σελ. 12 ἐπ.

266. Bl. R. V. Peel—J. S. Rousek: op. cit., σελ. 11 ἐπ.

267. Σύμφωνα μὲ τὸ νόημα τῆς περιφνημῆς διατυπώσεως τοῦ Fr. Nietzsche: «Werde der du bist» βλ. K. Jaspers: Nietzsche, Einführung in das Verständnis seines Philosophierens, 1936 σελ. 133, 136.

268. Οἱ σκέψεις τοῦ κειμένου ὀδηγοῦν σὲ μιὰ σημαντικὴ μεταβολὴ τῆς ἐννοίας τῆς Συντακτικῆς Ἐξουσίας καθὼς καὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς συντακτικῆς ἐξουσιοδοτήσεως. Ἐφ' ὅσον ἡ ἀνάγκη τῆς εὐχεροῦς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, ἀποτελεῖ ἀπόρροια τῆς ιδιότητός του ὡς Σχεδίου τῶν Σχεδίων καὶ ἐφ' ὅσον ὁ κατὰ παράδοσιν θεσμὸς τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ δυσχεραίνῃ, παρὰ νὰ διευκολύνῃ τὴν ἀναθεώρησιν, νομίζω ὅτι μιὰ ἀνταποκρινομένη στὶς σύγχρονες συνθήκες συντακτικὴ διαδικασία θὰ πρέπει

§ 11.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ Συντάγματος—Σχέδιον

Οἱ ἀξίες καὶ οἱ θεσμοὶ τοῦ Συντάγματος τῆς ἐποχῆς μας διαποτίζονται ἀπὸ τὸ γενικὸ πνεῦμα τῆς ἐννοίας τοῦ σχεδίου. Ἡ λαϊκὴ κυριαρχία ἀρχίζει νὰ ἀποτελῇ πραγματικότητα. Ὁ λαὸς ὡς πραγματικὴ ἐνότης καὶ ὁλότης ἀνθρώπων «ὕπάρχει» καὶ «κυριαρχεῖ»²⁶⁹. «Λαϊκὸν» πνεῦμα διαποτίζει τοὺς θεσμοὺς καὶ ἡ ἀνοδος τοῦ λαοῦ στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ συνεχίζεται σταθερά. Ἡ δημοκρατία ἐξελίσσεται ἀπὸ πολιτικὴ—νομικὴ σὲ κοινωνικὴ καὶ τὸ αἶτημα τῆς ἰσότητος τῶν κοινωνικῶν δυνατοτήτων τείνει νὰ ὑπερισχύσῃ τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος μπροστὰ στὸ νόμο²⁷⁰. Τὸ ἰδανικὸ τῆς «δημιουργικῆς δημοκρατίας» (constructive democracy) ποὺ συνθέτει πολιτικὴ ἐλευθερία καὶ κοινωνικὴ δικαιοσύνη παίρνει πιά μορφή²⁷¹.

νὰ κινῆται ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση—ἐκφραση τῆς πλειονοψηφίας τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Λαοῦ—, νὰ πραγματοποιεῖται ἀπὸ μιὰ ὀλιγομελῆ ἐπιτροπὴ εἰδικῶν καὶ τελικῶς νὰ ψηφίζεται—ἐγκρίνεται «σὰν σύνολο» ἀπὸ τὸ Σῶμα. Μόνον ἔτσι ἐξασφαλίζεται ἡ ὁλοκληρωμένη ἐμφάνισις μιᾶς ἀναθεωρημένης διατάξεως καὶ ἡ δυνατότης ἡ ἀναθεώρησις νὰ πραγματοποιεῖται γρήγορα καὶ νὰ ἐπιτυγχάνεται ἡ συνεχὴς προσαρμογὴ τοῦ Συντάγματος—Σχεδίου, στὶς αἰωνίως μεταβαλλόμενες σύγχρονες ἀνάγκες. Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις ἡ συντακτικὴ ἐξουσιοδότησις, ὅχι μόνον συγχωρεῖται, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ θεσμὸ ὁ ὁποῖος θὰ πρέπει νὰ λάβῃ εἰδικώτερη κατοχύρωση σὲ μελλοντικὴ ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος. Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ θεωρητικὸ αὐτὸ πόρισμα βρίσκει τὴ δικαίωσίν του καὶ στὸ ἔργο τοῦ Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς. Ἡ 40μελὴς Ἐπιτροπὴ εἰδικώτερα, μετὰ τὴ σύνταξιν τοῦ Σχεδίου τῆς ἐκάλεσε τὴν Κυβέρνηση νὰ συνεργασθῇ μαζὺ τῆς γιὰ τὴν τελικὴν τοῦ ἐπεξεργασία. Καὶ μολονότι στὶς συζητήσεις τῆς Βουλῆς ἐτονίσθη ὅτι τόσον οἱ Ἀρχηγοὶ τῶν κομμάτων ποὺ μετεῖχαν στὴν Κυβέρνηση, ὅσον καὶ οἱ Ὑπουργοὶ ποὺ συνηργάσθησαν μετὰ τὴν Ἐπιτροπὴ (βλ. παραπάνω σελ. 615) τὸ ἔκαναν μὲ τὴ βουλευτικὴν τοὺς ἰδιότητα, τὸ γεγονός τῆς ἀνάγκης τῆς κυβερνητικῆς συνεργασίας παραμένει ἀμετάβλητο. Βλ. Ἐπίσημα Πρακτικά, Δ' Ἀναθεωρητικῆς, 1949 Συν. ΙΗ', σελ. 17 καὶ 18. Γιὰ τὴν ἐννοια τῆς Συντακτικῆς Ἐξουσίας καὶ τὶς μορφές τῆς βλ. Γ. Δ. Δ. α. σ. κ. α. λ. α. κ. η: Ἡ τύχη τῆς Ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, σελ. 18 σημ. 30, ὅπου ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. καὶ παραπάνω σελ. 645 σημ. 123.

269. Βλ. Γ. Δ. Δ. α. σ. κ. α. λ. α. κ. η: Ἰδέες γιὰ τὴν Πολιτικὴν Κατανόησιν τῆς Ἐποχῆς μας, σελ. 101, J. Ortega Y Gasset: Der Aufstand der Massen, ἰδίως σελ. 17 ἐπ., ὅπου, μολονότι ἀρνητικῇ, ἐν τούτοις ἐξαίρετικῇ ἀνάλυσιν τοῦ φαινομένου τῆς «ἀνόδου τοῦ λαοῦ» καὶ J. S. Rousek: Peoples, Nations, States, Minorities, στὸ R. Peel—J. S. Rousek: op. cit., σελ. 133 ἐπ. Βλ. ἐπίσης H. Freyer: op. cit., αὐτόθι καὶ V. Rossel: Le Peuple Roi, 1934 σελ. 22 ἐπ.

270. Βλ. ἀντὶ ἄλλων E. Barker: Reflections on Government, 1942 σελ. 100 ἐπ. καὶ 113 ἐπ., G. Vedel: op. cit., σελ. 241 ἐπ.

271. Βλ. ἀπὸ τὴν τελευταία φιλολογία ἐπάνω στὸ πρόβλημα τῆς νεωτέρας δημοκρατίας A. F. Hattersley: A Short History of Democracy, 1930 ἰδίως σελ. 222, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία σελ. 253 ἐπ., R. M. MacIver: Leviathan and the People, 1940, σελ. 101 ἐπ. καὶ 142 ἐπ., A. Kreisberg: The A.B.C. of Democracy, 1943 σελ. 7 ἐπ., Sir St. Cripps: Democracy — Up-To-Date, σελ. 25 ἐπ.,

Τὸ Κράτος Δικαίου ἀντικαθιστᾷ τὸ Κράτος τοῦ Νόμου. Ἡ δυσπιστία πρὸς τὸν τυπικὸν νόμον ἐπιβάλλει τὴν ιδέα τοῦ δικαίου. Ἡ οὐσιαστικὴ νομιμότης, δηλαδή ἡ συμφωνία μετὰ τὸ δίκαιο, ἡ νομιμότης ποὺ δὲν ἀρκεῖται στὴ «συμφωνία» μετὰ τὸ γράμμα τοῦ νόμου, μὰ ποὺ ἐπιδιώκει νὰ ἀνταποκριθῇ στὸ πνεῦμα τοῦ δικαίου, τείνει νὰ ἐπικρατήσῃ²⁷². Οἱ θεωρίες τῶν «γενικῶν ρητρῶν», τῆς ἐρμηνείας πέρα ἀπὸ τὸ νόμο, τοῦ περὶ δικαίου συναισθήματος τοῦ λαοῦ κλπ. ὑποδηλώνουν χαρακτηριστικὰ τὴ νέα αὐτὴ κατεύθυνση²⁷³.

Τὸ σχῆμα τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν, ἐνῶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύη ὡς ὀργανωτικὴ—τεχνικὴ ὁργάνη κατανομῆς ἐργασίας, ἀντικαθίσταται πολιτικῶς

D. Thomson: *The Democratic Ideal*, 1944 σελ. 122 ἐπ., A. C. Hill: *Democratic Realism*, 1945 σελ. 15 ἐπ. 152 ἐπ., A. Hauriou: *Le socialisme humaniste*, 1944 σελ. 115 ἐπ. καὶ 156 ἐπ., J. Benda: *La grande épreuve des démocraties*, 1945, σελ. 20 ἐπ. καὶ 73 ἐπ., R. de Lacharrière: *La république*, 1946, G. Vedel: *Existe-t-il deux conceptions de la démocratie?* στὸ «*Etudes*» ἔτ. 1947, M. Duverger: *Démocratie libérale et Démocratie totalitaire*, στὸ «*Vie Intellectuelle*», 1948, R. Lacombe: *La crise de la Démocratie*, 1948 σελ. 93 ἐπ. H. Huber: *Demokratie und staatliche Autorität*, 1939. Μ. Ἀντλερ: *Δημοκρατία Πολιτικὴ καὶ Δημοκρατία Κοινωνικὴ*, 1934 σελ. 65 ἐπ., Μ. Δένδια: *Ἡ Δημοκρατία*, Ἔννοια, Ἐξέλιξις, Κρίσις αὐτῆς, 1935 σελ. 66 ἐπ., Β. Χάρλοου: *Ἡ Ἔννοια τῆς Δημοκρατίας*, «Ἐλευθερία» 13 Ἰαν. 1946, Διὰ φόρων: *Δύο Τύποι Δημοκρατίας*, αὐτόθι, 11-22 Αὐγούστου 1946, Sir A. Salter: *Ἡ νέα Δημοκρατία*, «Ἐκλογή» Μάρτιος 1946, Διὰ φόρων: *Τί εἶναι Δημοκρατία*, αὐτόθι, Νοέμβριος 1946, Α. Μπούλλοκ: *Δημοκρατία*, «Ἐλευθερία» 1 Ἰουνίου 1942 καὶ Χ. Μακμίλλαν: *Ποία ἡ Ἔννοια τῆς Δημοκρατίας*, «Τὸ Βῆμα» 11 Ὀκτ. 1947.

272. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: *op. cit.*, ἐνθ. ἄνωτ., σελ. 125 ἐπ. καὶ G. Morin: *op. cit.*, σελ. 1 ἐπ.

273. Γιά τίς γενικὰς ρήτρες βλ. παραπάνω σελ. 662 σημ. 189. Οἱ ἔννοιες τῆς δημιουργικῆς ἐρμηνείας, τοῦ ζωντανοῦ δικαίου, τοῦ περὶ δικαίου συναισθήματος τοῦ λαοῦ, ἐδημιούργησαν κατὰ τὴν περίοδον τοῦ μεσοπολέμου μὰ τεραστία καὶ γόνιμη φιλολογικὴ κίνησις καὶ ἐπηρέασαν σημαντικὰ τὴ σύγχρονη νομικὴ σκέψιν. Βλ. μερικὰ ἀπὸ τὰ πλέον ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα: C. Schmitt: *Über die drei Arten des Rechtswissenschaftlichen Denkens*, 1934, K. Larenz: *Rechts- und Staatsphilosophie der Gegenwart*, 2α ἐκδ., 1935 σελ. 141 ἐπ. καὶ 156 ἐπ., Ph. Heck: *Rechtserneuerung und Juristische Methodenlehre*, 1936, G. Dahm—F. Schaffstein: *Methode und System des neuen Strafrechts*, 1937, E. Schwinge—L. Zimmerl: *Wesensschau und Konkretes Ordnungsdenken im Strafrecht*, 1937, G. A. Walz: *Artgleichheit gegen Gleichartigkeit, die beiden Grundprobleme des Rechts*, 1938, K. Larenz: *Über Gegenstand und Methode des volkischen Rechtsdenkens*, 1938, W. Mallmann: «*Konkretes Ordnungsdenken*» in der Rechtswissenschaft, στὸ «*Geistige Arbeit*», 5ης Ἰουν. 1939, W. Sauer: *System der Rechts- und Sozialphilosophie*, σελ. 452 ἐπ. καὶ Ι. Α. Γεωργιάκη: *Πνευματικοὶ καὶ Πολιτικοὶ Ὁρίζοντες τοῦ Συγχρόνου Ποινικοῦ Δικαίου*, 1950 σελ. 85 ἐπ. Γιά τὴ θεωρίαν τοῦ θεσμοῦ τοῦ Μ. Hauriou ποὺ ὑπῆρξε ἀφορμὴ γιὰ τὴν κατεύθυνση τοῦ Konkretes Ordnungsdenken βλ. παραπάνω σελ. 678 σημ. 240 Βλ. ἐπίσης καὶ σελ. 686 σημ. 256 ὅπου ἡ σχετικὴ μετὰ τὴ μέθοδον τοῦ Δικαίου νεωτέρα φιλολογία.

ὑπὸ τὴν τάσιν τῆς συγκεντρώσεως τῆς ἐξουσίας²⁷⁴. Ὁ λαϊκὸς χαρακτήρ τοῦ συγχρόνου Κράτους ὑποβοηθεῖ σημαντικὰ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ συγκέντρωσις πολλῶν νομοθετικῶν, ἐκτελεστικῶν καὶ δικαστικῶν ἀκόμα ἀρμοδιοτήτων στὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, τῆς ὁποίας ὅχι ἀπλῶς ἡ «ἐνίσχυσις», ἀλλ' ἡ ἐπιβολὴ ἀποτελεῖ πολιτικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ σύνθημα τῶν καιρῶν²⁷⁵. Τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν

274. «We live in an age when the State is becoming paramount. To an increasing extent things are being done in the name and for the sake of the State... When the State becomes more important than the individual, centralization is the rule» J. D. U n w i n: *Our Economic Problems*, 1945 σελ. 9 καὶ 10. «While we accept... the three powers of administration, legislation and judicature as designating somewhat imperfectly the chief functions of government, it does not by any means follow that we must consign ourselves to that antique and rickety chariot known as the separation of powers, so long the favourite vehicle of writers on political science and constitutional law for the conveyance of fallacious ideas» W. A. R o b s o n: *op. cit.*, σελ. 14. «La distinction classique entre le pouvoir législatif et le pouvoir exécutif, n'est plus qu'une simple fiction de droit puisque, dans l'immense majorité des cas, la loi n'est plus d'essence juridique, mais d'essence politique. Celui qui fait la loi gouverne par là-même», L. B l u m, παραπεμπόμενος ἀπὸ τὸν E. M é l o t: *op. cit.*, σελ., 83. Τὸ πρόβλημα ἔχει δημιουργήσει τεραστία θεωρητικὴ σύζήτηση καὶ ἐπιδίδωκεται νὰ ἀνευρεθῇ τρόπος νὰ δικαιολογηθῇ νομικῶς τὸ φαινόμενο τῶν νομοθετικῶν ἀρμοδιοτήτων τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας, διατηρουμένων καὶ τῶν θεωρητικῶν βέσεων τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν, βλ. M. de la Bigne de Villeneuve: *op. cit.*, σελ. 36 καὶ 69 ἐπ. καὶ J. T h é r y: *op. cit.*, σελ. 293. Πάντως ἡ πλειονοψηφία τῶν νεωτέρων δημοσιολόγων ὅπως οἱ R. C a p i t a n t, E. M é l o t, G. B u r d e a u, R. P e l l o u x, δέχεται τὴν μετατόπισιν τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τῆς Βουλῆς στὴς Κυβερνήσεις βλ. καὶ παραπάνω σελ. 634 σημ. 81 καὶ J. T h é r y: *op. cit.*, σελ. 296 σημ. 31.

275. Βλ. τὴν ἐξονυχιστικὴν ἔρευνα τοῦ E. G i r a u d: *Le Pouvoir Exécutif dans les Démocraties d'Europe et d'Amérique*, 1938 καὶ τὸ συμπέρασμα στὸ ὁποῖον καταλήγει, δηλαδὴ ὅτι «la force de l'Exécutif est la mesure de la valeur des démocraties», σελ. 389, θεμελιωμένο ἐκτὸς τῶν ἄλλων στὴ σταθερότητα καὶ ἱκανότητα ἀποδόσεως ποῦ παρoυσιάζουν τὰ πολιτεύματα μὲ ἰσχυρὰ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, ὅπως π. χ. τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Ἑλβετίας καὶ τῶν Σκανδιναβικῶν χωρῶν, καὶ στὸ ὅτι «l'Exécutif ne peut être conçu en faisant abstraction du Législatif... La séparation des pouvoirs a été et reste une malédiction pour la démocratie. Les pouvoirs ne sont pas faits pour être séparés, s'opposer et se faire équilibre, mais pour être rapprochés et pour conjuguer leur action dans une collaboration confiante. La séparation des pouvoirs est une conception du XVIIIe siècle, antérieure à la démocratie moderne, conception par conséquent théorique et anachronique» σελ. 390. Ἐπίσης ὁ M. B a t t e l l i: *L'équilibre entre le pouvoir législatif et le pouvoir exécutif*, 1943 τινίζει ὅτι «partout, la suprématie du pouvoir législatif est aujourd'hui battue en brèche, et les événements récents semblent prouver qu'il faut choisir entre deux systèmes de gouvernement: l'un assure la prédominance de l'Exécutif dans le cadre du régime libéral, sous le contrôle de l'opinion publique, des parties politiques et du peuple; l'autre crée un Exécutif, tout-puissant, pratiquement irresponsable,

σύστημα αλλοιώνεται σημαντικά. Ἡ νομοθετικὴ ἐργασία τῶν Βουλῶν περιορίζεται στὸ minimum, ἐνῶ οἱ κυβερνητικὲς τῶν ἀρμοδιότητες—χαράζει πολιτικὴ μὲ τὴν παροχὴ ἐμπιστοσύνης καὶ μὲ τὸν ἐλεγχὸ τῶν Κυβερνήσεων—αὐξάνουν, καὶ τελικὰ ἐπικρατοῦν²⁷⁶. Οἱ θεσμοὶ τῆς λαϊκῆς ἀρνησικυρίας (veto), τῆς λαϊκῆς πρωτοβουλίας (l' initiative) καὶ τοῦ δημοψηφίσματος (referendum) μολονότι ἐνισχύουν τὴν ἰδέα τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, ἐν τούτοις περιορίζονται σημαντικὰ ἀπὸ τὴν προώθησιν τῆς νομοθετικῆς λειτουργίας τῶν Κυβερνήσεων²⁷⁷. Ὁ κοινοβουλευτισμὸς τέλος, μὲ τὴν ὁμοιογένεια Βουλῶν καὶ Κυβερνήσεων, τὴν κοινὴ κομματικὴ σύνθεσιν ἀμφοτέρων καὶ τὴν μὴ συχνὴ διάλυσιν τῶν Βουλῶν, μεταβάλλεται ἀπὸ σύστημα ἰσορροπητικὸ μεταξὺ τῆς ἐκτελεστικῆς καὶ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας, σὲ μέσον ἐπικρατήσεως τῆς κυβερνητικῆς ἀρμοδιότητος τῶν Βουλῶν²⁷⁸. Ἡ προσωπικὴ μάλιστα («ἐκλογὴ») (ἐμπιστοσύνη) τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως ἀπὸ τὴς Βουλές, θεσμὸς ποὺ εἰσέχθη γενικώτερα μεταπολεμικῶς, προσθέτει καὶ τὸ στοιχεῖο τῆς προσωπικῆς ἐξαρτήσεως στὶς σχέσεις Κυβερνήσεως—Βουλῶν²⁷⁹.

Ἡ κατανομή τοῦ κόσμου σὲ «σφαῖρες» μὲ διαφορετικὰ ἰδανικὰ καὶ ὁμοιογένεια στοὺς κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς θεσμοὺς, κατέστρεψε τὴν ἐνότητα τοῦ «δυτικοευρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ» καὶ ἀνέτρεψε τὴν ἔννοια τῆς διεθνούς κοινωνίας μὲ βάση τὴν νομικὴ ἰσότητα τῶν Κρατῶν μπροστὰ στὸ διεθνὴ νόμο. Τὰ Κράτη καὶ οἱ Αὐτοκρατορίαι σήμερα διακρίνονται σαφῶς καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐντάξεως τῶν πρώτων στὶς δευτέρας δὲν ὑφίσταται λόγος νὰ τονισθῇ ἰδιαιτέρως. Τὸ Σύνταγμα ἐνὸς Κράτους παίρνει ἔτσι τὸ νόημα τῆς ἐσωτερικῆς οὐσιαστικῆς πράξεως ἐν τ ὅ ὅ ὅς τ ο υ σὲ μιὰ ὀρισμένη διεθνὴ τάξιν καὶ

et aboutit à l'Etat totalitaire. Le problème de l'équilibre ne consiste donc plus à déterminer qui exercera la prépondérance dans l'Etat, mais dans quelle mesure l'Exécutif sera le Maître» σελ. 53.

276. Βλ. ἐντὶ ἄλλων τὶς ἀναλύσεις τῶν H. J. Laski, Ch. Borgeaud, F. Larnau de, G. Mosca καὶ J. Bonn, στὸ: *Interparlamentarische Union: Die gegenwärtige Entwicklung des repräsentativen Systems*, 1928 σελ. 7 ἐπ., 21 ἐπ., 41 ἐπ., 75 ἐπ. καὶ 95 ἐπ., Sir St. Cripps: op. cit., σελ. 59 ἐπ., W. J. Jennings: *Parliament*, 1948 σελ. 171 ἐπ., 510 ἐπ., H. J. Laski: *Parliamentary Government in England*, 1948 σελ. 13 ἐπ., καὶ Ch. Hollis: op. cit., 1949 σελ. 15 ἐπ. καὶ 69 ἐπ.

277. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ προστεθοῦν ἐπίσης οἱ προτάσεις ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βουλευτοῦ ἀπὸ τοὺς ἐκλογεῖς τῆς περιφερείας του, τὸ χρονικῶς περιορισμένο τῆς ἐντολῆς κλπ. βλ. Δ. Μ. Ἀποστολίδου: Ἡ σύγχρονος θεωρία τῆς «ἐντολῆς» ἐν τῷ *Συνταγματικῷ Δικαίῳ*, 1946 ἰδίως σελ. 100 ἐπ.

278. Βλ. H. Klinghoffer: *Das parlamentarische Regierungssystem*, 1928 σελ. 15 ἐπ., ἐπίσης R. Capitant: *La réforme du parlementarisme*, 1934 σελ. 15, 22 ἐπ., E. Giraud: *La crise de la démocratie et le renforcement du pouvoir Exécutif*, 1938 σελ. 72 ἐπ. καὶ Α. Ι. Σβώλου: *Τὸ Νέον Σύνταγμα*, σελ. 293 ἐπ.

279. Βλ. π.χ. τὸ ἀρθρο 45 τοῦ Γαλλικοῦ Συντάγματος τοῦ 1946.

συγχρόνως τῆς ἀποδοχῆς τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν καὶ θεσμῶν τῆς ²⁸⁰. Οὐδετε-
ρότης, τουλάχιστον ἀπὸ ἀπόψεως ἰδανικῶν καὶ θεσμῶν, εἶναι ἀδύνατον νὰ
ὑπάρξῃ στὴ σημερινὴ διεθνῇ κοινωνία ²⁸¹.

Στὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος τοῦ Συντάγματος τῆς ἐποχῆς μας παρέ-
λειψα νὰ ἀναφέρω τὸ σύγχρονο νόημα τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν.
Τὸ ἔκανα σκοπίμως, γιατί ἤθελα νὰ ἐξάρω ἰδιαιτέρως τὸ θέμα αὐτό, πὺ ἀπο-
τελεῖ ἄλλωστε τὸ κεντρικὸ πνευματικὸ πρόβλημα τῆς
ζωῆς μας. Τρία εἶναι τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς σημερινῆς ἐξελίξεως.

280. Π. χ. στὴν τάξιν τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν ἢ τῆς Ρωσσίας βλ. Γ. Δ. Δασκα-
λάκης: Συνταγματικὸ Δίκαιο (Παραδόσεις) σελ. 75 ἐπ. καὶ παραπάνω σελ. 672 σημ.
247. Ἐπίσης W. Friedmann: The Crisis of the National State, σελ. 172 ἐπ.

281. Ἡ ἐννοία τῆς οὐδετερότητος στὸ διεθνὲς δίκαιο ἐδημιουργήθη κατ' ἀναλογίαν τῆς
«οὐδετερότητος» τῆς Πολιτείας στὸ ἐσωτερικὸ δίκαιο, δηλαδὴ τῆς δυνατότητος, τὸ Κράτος
νὰ παραμένῃ ἔξω τῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων καὶ νὰ ἀνήκῃ στὴν ἐκάστοτε πλειονοψηφία, ἀδια-
φόρως τῶν κοσμοθεωρητικῶν ἰδανικῶν τὰ ὁποῖα αὐτὴ ἐπεδίωκε, βλ. C. Schmitt: Neu-
tralität und Neutralisierungen στὸ «Deutsche Rechtswissenschaft, ἔτ. 1939 σελ. 111.
Κοινωνιολογικὰ εὗρισκε θεμελίωσιν ἡ ἀποφῆς αὐτὴ στὴ θεωρία τῶν «τρίτων» μὴ ἐνδιαφερομέ-
νων ἀμέσως, οἱ ὁποῖοι καὶ ἐθεωροῦντο ὡς οἱ πραγματικοὶ φορεῖς τῶν κοινωνικῶν ἀξιών, δεδο-
μένου ὅτι «τὰ μέρη» ἦσαν πάντοτε ἐπηρεασμένα ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἀπόψεως βλ.
A. Vierkandt: op. cit., σελ. 405 ἐπ.

Μὲ τίς προϋποθέσεις αὐτὲς εἶχε γίνῃ δεκτὴ νομικῶς, ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁλόκληρος ὁ κόσμος
ἀποτελοῦσε μιὰ νομικὴ ἐνότητα πὺ ἐκυριαρχεῖτο ἀπὸ τὰ ἴδια ἰδανικὰ καὶ τίς ἴδιες ἀρχές,
βλ. A. Verdross: Die Verfassung der Völkerrechtsgemeinschaft, 1926 σελ. 1
ἐπ., καὶ συνεπῶς ἦταν νοητὴ καὶ δυνατὴ οὐδετερότης τουλάχιστον γιὰ τὰ Κράτη βλ. G. D.
Daskalakis: Die Autokratoren als überstaatliche Wirklichkeiten, σελ. 191 ἐπ.
δοῦ καὶ βιβλιογραφία. Σήμερα οἱ παραπάνω προϋποθέσεις ἔχουν ἐξαφανισθῇ. Ἡ ἐσωτερικὴ
οὐδετερότης ἔχει ἀρθῇ καὶ τὸ Κράτος παίρνει θέση καὶ ἀποδέχεται ὠρισμένα κοσμοθεωρητικὰ
ἰδανικὰ. Χαρακτηριστικῶς τὸ ἄρθρο 18 τοῦ Γερμανικοῦ Συντάγματος τοῦ 1949 ὁρίζει ὅτι
«Wer die Freiheit der Meinungsäusserung, insbesondere die Pressefreiheit (Art. 5
Abs. 1), die Lehrfreiheit (Art. 5 Abs. 3), die Versammlungsfreiheit (Art. 8), die
Vereinigungsfreiheit (Art. 9), das Brief-, Post-, und Fernmeldegeheimnis (Art. 10),
das Eigentum (Art. 14), oder das Asylrecht (Art. 16, Abs. 2) zum Kampfe gegen
die freiheitliche demokratische Grundordnung missbraucht, verwirkt diese Grund-
rechte. Die Verwirkung und ihr Ausmass werden durch das Bundesverfassungs-
gericht ausgesprochen», βλ. καὶ Fr. Giese: Grundgesetz für die Bundesrepublik
Deutschland, 1949, σελ. 22. Ἀνάλογα, διάταξις περιέχει καὶ τὸ ἄρθρο 30 τῆς «Οἰκουμε-
νικῆς Διακηρύξεως τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων» τῆς 10ης Δεκεμβρίου 1948: «Καμ-
μία διάταξις ἐκ τῶν περιεχομένων στὴν παρούσα διακήρυξη δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγεσθῇ ὅτι
περιέχει γιὰ ἓνα Κράτος, μιὰ ὁμάδα, ἢ ἓνα ἄτομο, οἰονδήποτε δικαίωμα πὺ νὰ τοῦ ἐπιτρέ-
πῃ νὰ ἀπεργάζεται ἢ νὰ συντελῇ σὲ ἓνα ἔργο τὸ ὁποῖον νὰ τείνῃ στὴν καταστροφὴ τῶν
δικαιωμάτων καὶ τῶν ἐλευθεριῶν πὺ διακηρύσσονται». Καὶ ἡ «ἐξωτερικὴ» οὐδετερό-
της, μὲ τὸν χωρισμὸ τοῦ κόσμου σὲ δύο στρατόπεδα ἔπαυσε πῶ νὰ εἶναι δυνατὴ, δεδομέ-
νου ὅτι ὁ Ο.Η.Ε. ἀναγκάζει ἠθικὰ καὶ νομικὰ κάθε Κράτος νὰ παίρνῃ μιὰ θέση. Βλ. ἐπί-
σης τὴν ὠραία κοινωνιολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἀνάλυσιν τοῦ A. Weber: Farewell to
European History, 1947, ἰδίως σελ. 154 ἐπ.

Τὰ άτομικά δικαιώματα παίρνουν κυρίως κοινωνικό καὶ οἰκονομικό χαρακτήρα (π. χ. στὰ Συντάγματα τῆς Γαλλίας τοῦ 1946, τῆς Ἰταλίας τοῦ 1947, τῆς Ἑλβετίας τοῦ 1947 καὶ τῆς Δυτικῆς Γερμανίας τοῦ 1949)²⁸². Τὰ προστατευόμενα, θεσμοί, ἀρχαὶ, ἀξίες, ἔχουν πολλαπλοσυστολή καὶ διευρυνθῇ (π. χ. ἰσότης φύλων, δικαίωμα ἀπεργίας, ἐθνικοποιήσεις κλπ.)²⁸³. Ἡ ἐθνικὴ προστασία των μεταβάλλεται σὲ διεθνῇ. «Ἡ Οἰκουμενικὴ Διακήρυξις τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων» τῆς 10ης Δεκεμβρίου 1948²⁸⁴, περιλαμβάνει ἕνα πλούσιο περιεχόμενο δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων ποὺ ἔχουν ἰσχὺ «συνταγματικῶν κανόνων» γιὰ ὅλα τὰ Κράτη ποὺ τὴν ἀπεδέχθησαν²⁸⁵.

282. Βλ. π. χ. τὸ προοίμιο τοῦ Γαλλικοῦ, τὰ ἀρθρα 35—39, 40, 41, 45 τοῦ Ἰταλικοῦ, τὰ ἀρθρα 31α-ε, 32 τοῦ Ἑλβετικοῦ, τὰ ἀρθρα 3 § 2, 6, 9 § 3, 12 τοῦ Γερμανικοῦ.

283. Βλ. Γ. Δ. Δ α σ κ α λ ά κ η: Κρατικὰ Σχέδια καὶ ἀτομικὲς ἐλευθερίες, σελ. 24 ἐπ.

284. Βλ. τὸ κείμενο τῆς «Οἰκουμενικῆς Διακηρύξεως τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων», γαλλικά, στὴ «Revue Hellénique du Droit International» ἔτ. 1948 σελ. 392 ἐπ., ἀγγλικά, στὸ R. M. Mac Iver: Great Expressions of Human Rights, 1950 σελ. 308 ἐπ. Τῆς διακηρύξεως ὑπάρχουν, καθ' ὅσον γνωρίζω, δύο ἀνεπίσημες ἐλληνικὲς μεταφράσεις: Π. Δ. Ἀ ν τ ω ν ο π ο ὕ λ ο υ: Ἡ Διακήρυξις τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων ὑπὸ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τοῦ Ο.Η.Ε., 1950 σελ. 7 ἐπ. καὶ Κ. Μ ε λ ι σ σ α ρ ο π ο ὕ λ ο υ: Ἡ Δημοκρατία στὸν χρυσὸν αἰῶνα καὶ σήμερα, 1950 σελ. 21 ἐπ. Τὴν προεργασία γιὰ τὴ διακήρυξη βλ. U.N.O.: La protection internationale des droits de l'homme, 1948.

285. Ἡ σημασία τῆς «Οἰκουμενικῆς Διακηρύξεως» εἶναι τεραστία. Γιὰ πρώτη φορὰ ὁλόκληρος ἡ πολιτισμένη ἀνθρωπότης διακηρύσσει πανηγυρικὰ τὴν πίστη τῆς σὲ ὁρισμένα ἰδανικά, τῶν ὁποίων τὴν πραγματοποίηση ἐπιδιώκει νὰ «ἐπιβάλλῃ» σ' ὅλοκληρον τὸν κόσμον. Ἡ διατύπωσις τῆς ἔγινε μετὰ συνεχῆ ἀγῶνα ἐναντίον τῶν «Λαϊκῶν Δημοκρατιῶν» ποὺ ἐπιζητοῦσαν, ὅπως ἀντὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ «ἀνθρωπίνου» δικαιώματος γενικὰ ἐπιβάλλουν τὴν ἀρχὴ τοῦ δικαιώματος «συμφώνως μὲ τοὺς νόμους τῆς Πατρίδος καθενὸς» βλ. R. N. Baldwin: The International Bill of Rights, στὸ R. M. Mac Iver: op. cit., σελ. 202.

Τὸ περιεχόμενο τῆς διακηρύξεως εἶναι πλουσιώτατο. Περιέχει τίς κ λ α σ σ ι κ ῆς ἐ λ ε υ ρ ί ε ς, ὅπως π. χ. τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος στὰ δικαιώματα (ἀρθ. 1), τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς καὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ ἀσφαλείας (ἀρθ. 3), τὴν ἰσότητα ἀπέναντι τοῦ νόμου (ἀρθ. 7), τὸ δικαίωμα τοῦ ἀσύλου (ἀρθ. 14) κλπ., προστατεῖ θεσμοὺς ἰ δ ι ω τ ι κ ο ὦ δ ι κ α ί ο υ ὅπως τὸν γάμο καὶ τὴν οἰκογένεια (ἀρθ. 16), τὴ μητρότητα (ἀρθ. 25 § β), τὸν ἰδιοκτησία (ἀρθ. 17), ἐγγυᾶται θεσμοὺς δ η μ ο σ ί ο υ δ ι κ α ί ο υ, ὅπως τὴν ἰθαγένεια (ἀρθ. 15), τὴν κοινωνικὴ ἀσφάλιση (ἀρθ. 22), τὴν κοινωνικὴ προστασία (ἀρθ. 25 § α), ἐ ξ α σ φ α λ ί ζ ε ι π ο λ ι τ ι κ ᾶ δικαιώματα ὅπως ὅταν μεταβάλλῃ τὴ δημοκρατία σὲ ἀνθρώπινο δικαίωμα, ἀναγνωρίζει δικαίωμα γενικῆς συμμετοχῆς στὶς δημόσιες υπηρεσίες (ἀρθ. 21), καὶ ἐπιτάσσει καὶ καθήκοντα ἀπέναντι τῆς κοινωνίας καὶ τῶν ἄλλων (ἀρθ. 29). Ἰδιαιτέρως ἐξαίρει τὴν πνευματικὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου (ἀρθ. 18, 26 καὶ 27) καὶ κατοχυρώνει τὸ δικαίωμα τῆς ἐργασίας (ἀρθ. 23).

Μολοντί μπορεῖ νὰ ὑπάρξουν ἀμφιβολίες ὡς πρὸς τὸν ὑποχρεωτικὸ χαρακτήρα τῆς Διακηρύξεως, ἀπὸ ἀπόψεως στενῆς νομικῆς, νομίζω ὅτι ἡ θέσις ποὺ ἀποδέχομαι στὸ κείμενο βασίζεται στὶς γενικὰ παραδεκτὰς ἀρχὰς τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου. Βλ. B. Brunet: La Garantie Internationale des Droits de l'homme, 1947 σελ. 265 ἐπ. 268 («La déclaration internationale des droits loi fondamentale des Etats») R. Cassin: La dé-

Πῶς συμβιβάζεται ἡ διεύρυνσις καὶ ἐπέκτασις τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ἢ καὶ αὐτὴ μόλις ἡ διατήρησις των μετὰ τὸ Σύνταγμα—Σχέδιο τῆς ἐποχῆς μας; Σχέδιο σημαίνει πρόβλεψη, προκαθορισμὸς κάθε πράξεως, ὀργανωμένη καὶ συντονισμένη προσπάθεια, πειθαρχημένη ἐνέργεια καὶ δράση. Ἐνα καλὸ σχέδιο καὶ ἓνα ἐπιτυχημένον πρόγραμμα ἐκτελέσεώς του, δὲν ἀφίνουν οὔτε μεγάλα περιθώρια πρωτοβουλίας, οὔτε ἐπιτρέπουν ἀσύνδετες ἐπιδιώξεις καὶ ἀνεξέλεγκτες κινήσεις. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει περιορισμὸν ἢ ἴσως καὶ ἐξαφάνισιν τῆς ἐλευθερίας; «Πῶς θὰ μπορέσωμε νὰ συνδυάσωμε ἐκεῖνο τὸ βαθμὸν τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας ποὺ κρίνεται ἀναγκαῖος γιὰ τὴν πρόοδον, μετὰ τὸ βαθμὸν ἐκεῖνο τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς ποὺ εἶναι ἀπαραίτητος γιὰ τὴν ἐπιβίωσιν;» (B. Russell)²⁸⁶. Ἡ ἄρσις τῆς ἀντινομίας αὐτῆς ἀπασχολεῖ τὴ σκέψιν καὶ τὴν πράξιν τοῦ καιροῦ μας.

Μεγάλες μορφῆς τῆς οἰκονομικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης ὅπως οἱ Hayek, Cassel, Mises, Robbins καὶ Lippman, ἡγετικές φυσιογνωμίαι στὴ φιλοσοφικὴ θεώρησιν ὅπως ὁ Lord Samuel καὶ ὁ Jaspers καὶ ἡ κυριαρχοῦσα πολιτικὴ προσωπικότης τοῦ αἰῶνα, ὁ W. Churchill ἐπέσημναν τὸν κίνδυνον:²⁸⁷ ὁ περιορισμὸς τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας φέρει μοιραίως στὸν περιορισμὸν τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας καὶ συντρίβει τὴ Δημοκρατίαν καὶ τὸ Κράτος Δικαίου. Τὸ Σχέδιο δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτύχῃ δίχως συγκέντρωσιν ἐξουσίας ποὺ ἀναμφισβήτητα ὁδηγεῖ στὴν τρομοκρατίαν καὶ στὴν ἐξαφάνισιν τοῦ ἀτόμου. Ὁλοκληρωτικὸν σχέδιον σημαίνει καθολικὴ γνώσις. Ποιὸς δύνатаι νὰ ἰσχυρισθῇ κάτι τέτοιο ἰδίως στοὺς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς;²⁸⁸

Οἱ ἀντιρρήσεις φαίνονται σοβαρώτατες καὶ ἄριστα θεμελιωμένες. Ἐν τούτοις ὅμως, ὅπως τὰ παραδείγματα τῆς Σουηδίας καὶ ἰδίως τῆς Ἀγγλίας δείχνουν, σχέδιον καὶ ἐλευθερία δὲν ἀποτελοῦν ἀντίθετες καὶ ἀλληλοσυγκρουόμενες ἔννοιαι. Τὴ θέσιν αὐτὴ ἀνέλαβαν νὰ ὑποστηρίξουν καὶ θεωρητικὰ ἐπίσης ἐπιφανεῖς προσωπικότητες τῆς ἐποχῆς μας ὅπως καὶ οἱ Lord Beveridge, K. Mannheim, H. Laski, W. Wootton, H.

claration universelle des droits de l'homme, στὸ «Le Monde» τῆς 14ης Δεκ. 1948 καὶ Γ. Δ. Δασκαλάκης: Προστατεύεται ἡδη Διεθνῶς ἡ Νομικὴ Ἰσότης τῶν Φύλων, «Τὸ Βῆμα», τῆς 19ης Ἰουλ. 1949.

286. Βλ. B. Russell: Authority and the Individual, 1949, σελ. 11.

287. Βλ. G. Cassel: From Protectionism through Planned Economy to Dictatorship, 1934, L. v. Mises: Socialism, 1935, C. L. Robbins: Economic Planning and International Order, 1937, F. A. Hayek: op. cit., ἐνθ. ἄνωτ., Τὸ ὅ Ἀὐτοῦ: Individualism and the Economic Order, 1948, Lord Samuel: Belief and Action, 1942, K. Jaspers: Vom Ursprung und Ziel der Geschichte, 1949.

288. Λεπτομερὴ ἐκθεσις ὅλων τῶν ἐναντίων τοῦ σχεδίου ἐπιχειρημάτων βλ. στὸ Γ. Δ. Δασκαλάκης: Κρατικὰ Σχέδια καὶ Ἀτομικὲς Ἐλευθερίαι, σελ. 18 ἐπ.

Finer, C. Landauer, C. Merriam και πολλοί άλλοι ²⁸⁹. Δεν υφίσταται δίλημμα Σχέδιο ή 'Ελευθερία. Τò σχέδιο συνιστᾷ ἀπλῶς ἓνα μέσον γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς ἐλευθερίας. Μέσα στὰ πλαίσιά του ὑπάρχει εὐρύτατο πεδίο γιὰ τὴν ἐλεύθερη καὶ δημιουργικὴ δράση τῶν ἀτόμων. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντίθετη τοποθέτηση παρέχει λογικὰ ἐπιχειρήματα. Μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐλευθερίας καὶ μὲ ἐλεύθερη ἐπιλογὴ ὀρίζεται ὁ σχεδιαστής καὶ τίθεται τὸ σχέδιο. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ὁ σκοπός, τὸ σχέδιο ἓνα ἀπλὸ μέσον ²⁹⁰.

§ 12.

Τὰ δεδομένα τῆς Ἑλληνικῆς Συνταγματικῆς Πραγματικότητος

Τὸ περιεχόμενο τοῦ Συντάγματος τῆς κοινωνικῆς σχεδιαζούσης δημοκρατίας, ἀποτελεῖ τὸν κύριο παράγοντα ποὺ θὰ καθορίσῃ τὸ νόημα τοῦ συντακτικοῦ ἔργου, στὴν ἐπιδίωξη τῆς θέσεως ἑνὸς Νέου Συντάγματος. Ἕνας ἄλλος σημαντικὸς ἐπίσης παράγων εἶναι ἡ ἐλληνικὴ συνταγματικὴ πραγματικότητα, ἰδίως καθὼς διεμορφώθη μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον. Οἱ δύο αὐτοὶ παράγοντες καλύπτονται σὲ πολὺ μεγάλο βαθμό, ὥστε ἡ σύγκρουσις «πνεύματος ἐποχῆς» καὶ «πραγματικῶν τοπικῶν συνθηκῶν» νὰ καθίσταται ἀδύνατος ²⁹¹. Πάντως ὑπάρχουν ὀρισμένες τᾶσεις

289. Βλ. H. Freyer: *Herrschaft und Planung*, 1933, [C. Merriam: *On the Agenda of Democracy*, B. Wootton: *Freedom under Planning*, 1944, Lord Beveridge: *Full Employment in a Free Society*, 1945, C. Merriam: *Systematic Politics*, 1945, H. Finer: *The Road to Reaction*, 1946, J. A. Schumpeter: *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie*, 1946, H. Laski: *Reflections on the Revolution of our Time*, 1946, K. Mannheim: *op. cit.*, ἐνθ. ἄνωτ., C. Landauer: *Theory of National Economic Planning*, 1947, Sir St. Cripps: *op. cit.*, σελ. 36 ἐπ., W. Friedmann: *Légal Theory*, 1949.

290. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: *op. cit.*, ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 21 ἐπ. «Liberty results from planning», «the net result of this participation by the State in the planning sections of the economic life of the country has been to increase the liberty of the ordinary citizen» Sir St. Cripps: *op. cit.*, σελ. 39. «The right kind of planning-democratic planning is a guaranty of liberty and the only real assurance in our times that men can be free to make a wise range of choices» C. E. Merriam: *op. cit.*, σελ. 336. «A happy and fruitful marriage between freedom and planning can, in short, be arranged» B. Wootton: *op. cit.*, ἐνθ. ἄνωτ. «Once all the instruments of influencing human behavior have been coordinated, planning for freedom is the only logical form of freedom which remains» K. Mannheim: *op. cit.*, σελ. 379-380.

291. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: *Ἑλληνικὴ Συνταγματικὴ Ἱστορία*, σελ. 10. «Μὲ ἄλλα λόγια ἢ οἱ συνταγματικοὶ θεσμοὶ θὰ ἀκολουθήσουν τὸ ρεῦμα τῆς ἐποχῆς καὶ θὰ ἐκφράζουν τὶς ἰδέες ποὺ ἐπικρατοῦν γενικά, ἀλλὰ θὰ εἶναι ξένοι πρὸς τὴν πραγματικότητα, ὅποτε δὲν θὰ μποροῦν νὰ κατανοηθοῦν καὶ νὰ ἀγαπηθοῦν ἀπὸ τὸ λαὸν ὁ ὁποῖος ζῇ μὲ αὐτούς, ἢ οἱ

στην ελληνική συνταγματική πραγματικότητα, πού είτε συγκριτικοποιούν τη γενική κατηγορία του Συντάγματος—Σχεδίου, είτε προσφέρουν μέσα στα πλαίσιά του ιδιόμορφες λύσεις, πού προέρχονται από καθαρώς ελληνικά δεδομένα. Καί τὰ δύο πρέπει νά ληφθοῦν σοβαρώτατα ὑπ' ὄψιν ἀπὸ τὸν Συντακτικὸ Νομοθέτη ὥστε τὸ ἔργο του νά εἶναι «ἀληθινόν», στὴν πιὸ πλατειὰ σημασία τοῦ ὄρου.

Στὴ μελέτη μου «Οἱ μεταπολεμικὲς ἐξελίξεις τῆς Ἑλληνικῆς Συνταγματικῆς Πραγματικότητος»²⁹² ἐξέθεσα τὶς ἀλλοιώσεις τοῦ Συντάγματος πού συμπληρῶνουν ἢ καὶ μεταβάλλουν τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου 1864/1911 καὶ δὲν ἔχουν καθαρῶς προσωρινὸ χαρακτῆρα²⁹³. Συνοψίζω τὶς σπουδαιότερες ἀπ' αὐτές. Τὶς ταξινομῶ σὲ ἀλλοιώσεις τῆς Ἐκτελεστικῆς, τῆς Νομοθετικῆς καὶ τῆς Δικαστικῆς «Ἐξουσίας»²⁹⁴.

Διεύρυνσις τῆς πρωτοβουλίας καὶ τοῦ πεδίου δράσεως τοῦ Ἀνωτάτου Ἀρχοντος κατὰ τὸν διορισμὸ τῶν Κυβερνήσεων καὶ ἀντίστοιχος περιορισμὸς τῆς ὑπουργικῆς εὐθύνης²⁹⁵. Δημιουργία τοῦ θεσμοῦ «ὕπηρεσι-κῆς»—πολιτικῆς Κυβερνήσεως²⁹⁶. Διαφοροποιήσις τοῦ Πρωθυπουργοῦ ἀπὸ τοὺς Ὑπουργοὺς καὶ δημιουργία θεσμοῦ Ὑπουργῶν Γενικῆς ἀρμοδιότητος, δηλαδὴ μὴ προϊσταμένων Ὑπουργείου²⁹⁷. Διαφοροποιήσις Ὑπουργῶν καὶ δημιουργία δύο τουλάχιστον κατηγοριῶν Ὑπουργῶν (Ὑπουργοὶ Μέλη

θεσμοὶ θὰ διαπλασθοῦν σύμφωνα μὲ τὰ κοινωνικὰ καὶ τοπικὰ δεδομένα, θὰ συλλαμβάνουν καὶ θὰ προβάλλουν τὶς ἀνάγκες καὶ τὰ αἰτήματα τῆς ἀληθινῆς ζωῆς, μὰ πού πάλι θὰ εἶναι δίχως ἀπήχηση καὶ κατανόηση ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, πού θὰ θεωρῇ τὴν Πολιτεία καὶ τὸ λαὸ πού τοὺς φέρει κατωτέρους καὶ μὴ πνευματικὰ καὶ πολιτικὰ προσαρμοσμένους μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς». Βλ. παραπάνω σελ. 649 καὶ σημ. 130.

292. Ἡ μελέτη αὕτη ἀνεκοινώθη στὴν Ἑταιρία Διοικητικῶν Μελετῶν στὶς συνεδριάσεις τῆς 11 Ἀπριλίου καὶ 9 Μαΐου 1949 καὶ ἐλπίζω νὰ δημοσιευθῇ προσεχῶς.

293. Ἡ δυσχέρεια τῆς ἐπιλογῆς εἶναι μεγάλη. Πολλὲς φορές ὑπάρχει ὁ κίνδυνος μὴ ἀπλῇ ἀντισυνταγματικῇ πράξει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀλλοίωσις ἢ μὴ ἀλλοίωσις νὰ κριθῇ μόνον ὡς «συνήθης» παραβίασις τοῦ Συντάγματος.

294. Οἱ ὑποσημειώσεις πού ἀκολουθοῦν εἶναι ἀπλῶς ἐνδεικτικὲς τῆς θεμελιώσεως τῶν θιγομένων θεμάτων. Κατὰ τὰ λοιπὰ παραπέμπω στὴν ἀναφερθεῖσα μελέτη μου.

295. Π. χ. Διορισμὸς Κυβερνήσεως Θ. Σοφοῦλη, 1949, Διορισμὸς Ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως Ι. Θεοτόκη, 1950.

296. Βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: Ἡ Νομιμότης τῶν Κυβερνήσεων Ἀπελευθερώσεως καὶ οἱ Συνταγματικὲς δεσμεύσεις των, σελ. 15 ἐπ.

297. Παγίωσις τοῦ θεσμοῦ τοῦ Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἄνευ χαρτοφυλακίου. Δημιουργία θεσμῶν Ὑπουργῶν ἄνευ χαρτοφυλακίου καὶ Ὑπουργῶν ἀποκλειστικῶς μελῶν τοῦ Πολιτικοῦ ἢ Συντονιστικοῦ Συμβουλίου, δηλαδὴ μὴ προϊσταμένων Ὑπουργείου ἢ κλάδου Διοικήσεως ἢ Διοικητικῆς Περιφερείας.

του Συντονιστικού Συμβουλίου—Υπουργοί απλώς)²⁹⁸. Μεταβολή της δικαιοδοσίας του Υπουργικού Συμβουλίου και εμπλουτισμός της με νομοθετικές αρμοδιότητες (χαρακτηριστική ή νέα μορφή έκδηλώσεως της νομοθετικής εξουσίας, με τις «ατύπους» «Πράξεις του Υπουργικού Συμβουλίου»)²⁹⁹. Κυβέρνησις δι' Επιτροπών ἐξ Υπουργῶν (π. χ. τά: Συντονιστικό, Πολεμικό,

298. II. γ. Υπουργοί Μέλη του Πολιτικού ἢ Συντονιστικού Συμβουλίου καὶ Υπουργὸς Συντονισμοῦ, (α' κατηγορίας). Υπουργοὶ προϊστάμενοι ἢ μὴ Υπουργεῖου κλπ. (β' κατηγορίας). Ἀντίστοιχος μεταβολὴ στὴν ἔννοια τῆς συλλογικῆς εὐθύνης τῶν Υπουργῶν καὶ στὴν ἔννοια τοῦ Υπουργικοῦ Συμβουλίου. Τὸ Συντονιστικὸ Συμβούλιο ἀναφέρεται στοὺς Ἀν. Νόμους 884/1949 καὶ 894/1949 «περὶ ἰδρύσεως Πολεμικοῦ Συμβουλίου (ἄρθ. 1 § 8) καὶ «περὶ συντονισμοῦ τῶν μέτρων διὰ τὴν θεραπείαν τῶν πάσης φύσεως ἀναγκῶν τῶν συμμοριοπλήκτων» (ἄρθ. 3 § 4).

299. Ἀπὸ τοῦ 1946 καὶ ἐφεξῆς ἐξεδόθησαν μερικὲς χιλιάδες Πράξεων τοῦ Υπουργικοῦ Συμβουλίου (δημοσιευμένων στὴν «Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως» καὶ μὴ), ποὺ ρυθμίζουν σοβαρώτατα ζητήματα, κατὰ παράδοσιν ρυθμιζόμενα μὲ νόμο. Βλ. π. χ. 119/1947 «περὶ φορολογίας τῶν καταναλισκομένων σιγαρέττων διὰ τὴν προμήθειαν τῶν διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἐνόπλων δυνάμεων ἀπαιτούμενων σιγαρέττων», 132/1947 «περὶ χορηγήσεως χάρτου τοῦ Δημοσίου διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ τύπου», 214/1947 «περὶ καθορισμοῦ ἀνωτάτου ὅριου κέρδους τῶν καπνοβιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων», 544/1947 «περὶ ἐπιβολῆς εἰδικῆς εἰσφορᾶς ἐπὶ τῶν κατόχων ἐπιβατικῶν αὐτοκινήτων ἰδιωτικῆς χρήσεως ὑπὲρ τῶν μαχομένων καὶ τῶν οὐκογενειῶν αὐτῶν», 691/1947 «περὶ μειώσεως τοῦ ἀναλογικοῦ φόρου καταναλώσεως σιγαρέττων», 870/1947 «περὶ ἀπαλλαγῆς τῶν εἰσιτηρίων τῶν μεταφερομένων εἰς Πειραιᾶ πρὸς ἐπαναπατρισμόν Ἀρμενίων ἐκ τῶν τελῶν τοῦ Δημοσίου καὶ λοιπῶν φόρων καὶ δικαιωμάτων», 979/1947 «περὶ καθορισμοῦ εἰδικοῦ φόρου ἐπιτηδεύματος ἐπιχειρήσεων ἐμπορίας καπνοῦ εἰς φύλλα», 1006/1947 «περὶ ἀναστολῆς τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κατὰ τὸ Ν. Δ. 2165/43 φορολογίας ἐπὶ τῶν ἐν τῷ Κράτει δαιτωμένων ζώων κατὰ τὴν φορολογικὴν περίοδον 1947/1948», 1087/1947 «περὶ μειώσεως φόρου ἐπιτηδεύματος εἰς ὠρισμένας περιφέρειας τοῦ Κράτους», 40/1948 «περὶ παρατάσεως τῶν προθεσμιῶν τῆς ἰσχυοῦσης συμβάσεως περὶ παραχωρήσεως δικαιώματος ἀναζήτησεως καὶ ἐκμεταλλεύσεως λιγνίτου», 68/1948 «περὶ μειώσεως φόρου ἐπιτηδεύματος οἶκον. ἔτους 1947—1948», 134/1948 «περὶ ὄρων λειτουργίας κέντρων διασκεδάσεως», 233/1948 «περὶ ἀπαλλαγῆς φόρου πολυτελείας τῶν εἰσαγόμενων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κρεάτων καὶ τυρῶν», 541/1948 «περὶ προσωρινῆς ἀσκήσεως ἀρμοδιοτήτων τοῦ Υπουργεῖου Ἐφοδιασμοῦ καὶ Διανομῶν καὶ μεταβιβάσεως τοιούτων εἰς ἄλλα Υπουργεῖα», 850/1948 «περὶ ἐγκρίσεως καὶ τροποποιήσεως τῶν πρακτικῶν τῆς Νομισματικῆς Ἐπιτροπῆς «περὶ καθορισμοῦ ἐπιτοκίου καὶ προμηθείας ἐπὶ τραπεζικῶν χορηγήσεων», 852/1948 «περὶ παρατάσεως τῆς προθεσμίας τοῦ ἄρθρου 21 παρ. 3 τοῦ Ν. Δ. 666/1948 «περὶ συστάσεως Υπουργεῖου Ἐφοδιασμοῦ καὶ Διανομῶν» ὡς αὕτη παρετάρη ὑπὸ τοῦ Ν. 723/1948 καὶ τοῦ ἀπὸ 7/12-8-48 Δ/τος», 1061/1948 «περὶ ἐπιτάξεως ἰδιωτικῶν χώρων διὰ τὴν στέγασιν τῶν συμμοριοπλήκτων», 1108/1948 «περὶ καθορισμοῦ ἀξίας εἰδικοῦ δελτίου ἐπὶ τῶν εἰσιτηρίων Δημοσίων Θεαμάτων ὑπὲρ τοῦ Ἑράνου Βορείων ἐπαρχιῶν», 1109/1948 «περὶ ἐπιβολῆς εἰσφορᾶς ἐπὶ τῆς καταναλώσεως σιγαρέττων ὑπὲρ τοῦ Ἑράνου πρὸς ἐπίσχυσιν οὐκογενειῶν μαχομένων», 46/1949 «περὶ πριμοδοτήσεως ἐξαχθισομένων εἰς Ἀγγλίαν καπνῶν», 171/1949 «περὶ καταβολῆς εἰς τὴν Ἑταιρίαν Γκαίρυν Τομπάκο Κο δραχμῶν δύο δισεκατομμυρίων λόγῳ διαφορᾶς πρὸς εἰσαχθέντων δολλαρίων», 476/1949 «περὶ συνολογήσεως δανείων ἀνασυγκροτήσεως εἰς ξένον συνάλλαγμα καὶ περὶ μειώσεως τελῶν καὶ

Κυβερνητικό Οικονομικό, Συμβούλια, τὸ Συμβούλιο Ἐφοδιασμοῦ καὶ Δια-
νομῶν, Διοικήσεως Ἐξωτερικοῦ Ἐμπορίου κλπ.)³⁰⁰ καὶ ἀνάλογος τροποποιήσεις
τῆς συλλογικῆς δράσεως καὶ εὐθύνης τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου³⁰¹.

Περιορισμὸς τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας τῶν Βουλῶν. Καθιέρωσις τοῦ θε-
σμοῦ τῆς ἀσκήσεως τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας δι' Ἐπιτροπῶν τῆς Βουλῆς³⁰².
Ἀναγνώρισις ὡς «θεσμοῦ» τοῦ Δικαίου τῆς Ἀνάγκης³⁰³. Ἐνίσχυσις τῶν Κυβερ-
νητικῶν ἀρμοδιοτήτων τῆς Βουλῆς (ἐκφρασις ἐμπιστοσύνης καὶ δυσπιστίας,
πολιτικὸς ἐλεγχος) καὶ τῆς θέσεως τοῦ Κοινοβουλίου «ὡς ἐλευθέρου βήματος
τοῦ ἔθνους».

δικαιωμάτων τῶν δανείων τούτων», 558/1949 «περὶ καταβολῆς ὑπὸ τοῦ Εἰδικοῦ Ταμείου
Ο.Ο.Κ.Π. τῆς ἀποζημιώσεως τοῦ ἀπωλεσθέντος ἐν ἐπιτάξει ὑπὸ Δανικὴν σημαίαν Ν/γ
Vickings», 591/1949 «περὶ ἀποζημιώσεως οἰνῶν γλυκέων ἐξωτερικῆς ἐμπορίας ἐξ ἀναμίξεως
μετ' οἰνοπνεύματος ἀφορολογήτου», 808/1949 «περὶ περιορισμοῦ τοῦ κατωτάτου ὁρίου
ἀξίας εἰδικοῦ δελτίου ἐράνου προνοίας Βορείων Ἐπαρχιῶν Ἑλλάδος», 1030/1949 «περὶ
τοῦ τρόπου τῆς οἰκονομικῆς διεξαγωγῆς τῶν Ὑπηρεσιῶν Ο.Τ.Ε.», κλπ. Πρέπει νὰ σημειωθῇ
ὅτι οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς νομοθετικοῦ περιεχομένου πράξεις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβου-
λίου περιλαμβάνουν τὴ ρήτρα τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων κυρώσεώς των ἀπὸ τῆ Βουλῆς.

300. Δηλαδή ὑποκατάστασις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἀπὸ Ἐπιτροπῆς ποὺ συντί-
θενται τόσον ἀπὸ Ὑπουργούς, ὅσο καὶ ἀπὸ μὴ μέλη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου. Μερικὲς
ἀπ' αὐτὰς ρυθμίζονται μὲ νόμους, ἄλλες λειτουργοῦν ἀτύπως. Βλ. π. χ. Τὸ Κυβερ-
νητικὸ Οἰκονομικὸ Συμβούλιο, Α. Ν. 395/1945 «περὶ διαχειρίσεως τῶν
Οἰκονομικῶν καὶ Δημοσιονομικῶν Ὑποθέσεων τῆς χώρας» (ἄρθ. 2), ἡ Νομισματικὴ
Ἐπιτροπὴ, Α. Ν. 1015/1946 «περὶ συστάσεως καὶ λειτουργίας τῆς Νομισματικῆς
Ἐπιτροπῆς» (ἄρθ. 1), τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικοῦ Ἐμπορίου, Ν. Δ.
480/1947 «περὶ συστάσεως Διοικήσεως Ἐξωτερικοῦ Ἐμπορίου» (ἄρθ. 4), τὸ Ἀνώτα-
τον Συμβούλιον Ἐφοδιασμοῦ καὶ Διανομῶν, Α. Ν. 666/1948 «περὶ
συστάσεως Ὑπουργείου Ἐφοδιασμοῦ καὶ Διανομῶν» (ἄρθ. 3), ἡ Ἐπιτροπὴ ἐξ Ὑ-
πουργῶν τοῦ ἄρθρου 3 τοῦ Α. Ν. 894/1949, τὸ Πολεμικὸ Συμβούλιο, Α. Ν.
884/1949 (ἄρθ. 1). Ἀτύπως λειτουργεῖ ἡ Ἐπιτροπὴ Οἰκονομικῆς Πολι-
τικῆς (Steering Committee) καὶ ἡ Ἐπιτροπὴ ἐξ Ὑπουργῶν γὰρ διεκπεραίωση
ὕπηρεσιῶν καὶ τρεχούσης φύσεως ζητημάτων.

301. Δημιουργία, ἴσως, ἐνὸς ἰδιαιτέρου εἶδους συλλογικῆς εὐθύνης «ὁμάδος τοῦ Ὑπουρ-
γικοῦ Συμβουλίου».

302. Κατὰ τὴν στατιστικὴν τοῦ Δ. Κ α λ ο δ ο ὕ κ α : Πίναξ Ψηφισμάτων κλπ. 1950 σελ.
1 καὶ 7, κατὰ τὴν περίοδον τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς ἐξεδόθησαν 9 Ψηφίσματα Ἐπιτρ.
Ἐξουσιοδοτήσεως, 144 Ἀναγ. Νόμοι, καὶ 89 Νομοθ. Διατάγματα, κυρωθέντα ἐκ τῶν
ὑστέρων. 20 Ψηφίσματα, 21 Νομ. Διατάγματα, 179 Ἀναγ. Νόμοι, 21 Νομ. Διατάγματα
ἀφορῶντα εἰς τὸ Σχέδιον Μάρσαλ, μὴ κυρωθέντα μέχρι σήμερον, καὶ 781 Νομ. Διατάγματα
μετὰ γνώμην Ἐπιτροπῶν Ἐξουσιοδοτήσεων; δηλ. 1224 «ἀνώμαλα» νομοθετήματα ἐναντι 300
νόμων ποὺ ἐψηφίσθησαν ἀπὸ τῆ Βουλῆς «ὁμαλῶς». Βλ. παραπάνω σελ. 621 καὶ 645 σημ. 33
καὶ 123. Βλ. ἐπίσης τὸ «Ψήφισμα ΕΖ/1949 «περὶ κυρώσεως Ψηφισμάτων, Νομοθετικῶν
Διαταγμάτων καὶ Ἀναγκαστικῶν Νόμων», κατὰ τὸ ὅποιον καθιεροῦται παράλληλος νομο-
θετικὴ ἀρμοδιότης Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τοῦ
Σώματος, δι' ὠρισμένην κατηγορίαν πράξεων καὶ θεμάτων (ἄρθ. 2).

303. Βλ. παραπάνω σελ. 621 σημ. 33.

Τροποποιήσις τοῦ περιεχομένου τῶν δικαστικῶν ἀρμοδιοτήτων τῆς Βουλῆς (ἐξεταστικά ἐπιτροπὰι κλπ.)³⁰⁴.

Δυσπιστία στὴν ἐννοια τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς διοικήσεως τῆς Δικαιοσύνης³⁰⁵. Μεταβολὴ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ἀπὸ ὄργάνου στενῶς ἀκυρωτικοῦ νομικοῦ ἐλέγχου, σὲ ὄργανον ἐλέγχου κυβερνητικῶν πράξεων καὶ καθορισμοῦ ἀκολουθητέας «πολιτικῆς γραμμῆς». Στὸ σημεῖο μάλιστα αὐτὸ ἡ νομολογιακὴ δρᾶσις φθάνει στὰ ὅρια τῆς ἀσκήσεως νομοθετικῆς ἢ καὶ συντακτικῆς ἐξουσίας³⁰⁶.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τίς ἀλλοιώσεις ποὺ ἐπῆλθαν στοὺς καθεῖκαστα θεσμοὺς ἡ μεγάλη μεταβολὴ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ στὸ πνεῦμα ποὺ διέπει τὴ σύγχρονη Ἑλληνικὴ Πολιτεία. Τὰ πάντα ἀποδεικνύουν ὅτι κυριαρχεῖται ἀπὸ ἓνα ὑπερατομικὸ κοινωνικὸ καὶ ἐθνικὸ πνεῦμα, ἓνα πνεῦμα ποὺ προσπαθεῖ μὲ τὸ σχέδιο καὶ τὴ δημιουργικὴ κρατικὴ δράση, νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ γενικοῦ συμφέροντος, σκοποὺς τελείως ξένους ἀπὸ ἐκείνους τοῦ ἀτομικιστικοῦ οὐδετέρου Κράτους ποὺ ἐνσαρκώνει τὸ «ἰσχυρὸν» Συνταγματικὸ Κείμενο τοῦ 1864/1911.

Κάτω ἀπὸ τοὺς τίτλους ποὺ ἀνέφερα κρύβεται τὸ πλούσιο περιεχόμενο τῆς ἐλληνικῆς συνταγματικῆς ζωῆς, καθὼς οἱ ταραγμένες συνθήκες τῶν τελευταίων χρόνων τὸ ἐδημιούργησαν καὶ καθὼς τὸ σκληρὸ αἶτημα τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ ἔθνους τὸ ὑπηγόρευσε. Τί θὰ πρέπει νὰ διατηρηθῇ σὰν μόνιμο κτῆμα τῆς Συνταγματικῆς μας Τάξεως καὶ τί μπορεῖ νὰ ἐγείρῃ τὴν ἀξίωση τοῦ θεσμοῦ ποὺ ἔχει ἐπιτύχει, θὰ πρέπει τελικῶς νὰ τὸ κρίνῃ ὁ Συντακτικὸς Νομοθέτης. Ἡ ἄγνοια μονάχα δὲν ἐπιτρέπεται. Ἡ ἄγνοια ἐδῶ σημαίνει ἄρνηση τῆς ζωῆς καὶ προσφορὰ στὴν καταστροφὴ καὶ τὸ χάος.

304. Ἀπὸ πολιτικὸν ἔλεγχον κατὰ τῆς Κυβερνήσεως μετεβλήθη σὲ ἔλεγχον κατὰ πρόσωπον—Βουλευτῶν, ὅπως π. χ. στὴν λεγομένη «ὕποθεσιν ὀρύζης» καὶ στὴν «ὕποθεσιν συναλλάγματος».

305. Βλ. τὸ ἄρθρον 130 τοῦ Σχεδίου Συντάγματος τῆς Συνταγματικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Β' Ψηφίσματος καὶ τίς σχετικὰ συζητήσεις στὰ Ἐστενογραφημένα Πρακτικά, ὁρ. cit., τομ. V, σελ. 1667 ἐπ.

306. Βλ. τίς ἐξῆς χαρακτηριστικὰς ἀποφάσεις: Σ. Ε. 13/1946 ἐνθ. ἀνωτ., 1041/1949 «Νέον Δίκαιον» ἔτ. 1949 σελ. 310 ἐπ., 1392/1949 «Θέμις» ἔτ. 1949 σελ. 499, 1031/1950, 1036/1950, «Θέμις» ἔτ. 1950, σελ. 640 καὶ 644. Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναφερθοῦν καὶ οἱ Δικαστηρίων Δοσιλόγων 2/1945 καὶ 10/1945 «Θέμις». ἔτ. 1945 σελ. 21.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

§ 13.

Προοπτική του μέλλοντος

Νομίζω ότι από την ανάπτυξη που προηγήθη θεμελιώνεται στερεά η θέση ότι κάθε άπλη αναθεώρησης του Συνταγματικού Κειμένου του 1864/1911 είναι προωρισμένη να αποτύχη και ότι το αίτημα για ένα «Νέο Σύνταγμα» πηγάζει από τις ανάγκες της εποχής και από τα δεδομένα της ελληνικής πραγματικότητας.

Το συνταγματικό θέμα παραμένει ακόμα ανοικτό και η αξίωσις κάποτε να κλεισθή όριστικά, μολονότι δεν φαίνεται αυτή τη στιγμή να είναι πρώτης επικαιρότητας, πάντως εμφανίζεται σοβαρά και σπουδαία³⁰⁷. Ίδιως σήμερα, όταν το πολιτικό περιεχόμενο του Συντάγματος,

307. Η ιστορία των προσπαθειών να απαλλαγούμε από την συνταγματική έκκρεμότητα έχει ως εξής: Από απόψεως πολιτικής έσημείωσαν την αντισυνταγματικότητα της διαλύσεως της Δ' Αναθεωρητικής Βουλής και έθεσαν και το θέμα του αναθεωρητικού χαρακτήρος της νέας Βουλής οι Α. Βαμβέτσος, Γρ. Κασιμάτης και Ν. Μαλλιάρας σε προεκλογικούς λόγους των μη δημοσιευθέντας. Είς τα άρθρα μου της 3ης, 4ης και 5ης Μαρτίου 1950, στο «Βήμα», ύπεστήριξα, πρώτος καθ' όσον γνωρίζω, την άποψη, ότι η Βουλή της 5ης Μαρτίου είναι *sui generis* Αναθεωρητική και συνεπώς πρέπει να πάρη θέση στο ζήτημα των συνταγματικών έκκρεμοτήτων που έδημιούργησε η διάλυσις της Δης Αναθεωρητικής (βλ. Γ. Δ. Δασκαλάκη: «Η τύχη της Αναθεωρήσεως του Συντάγματος σελ. 33 έπ.»). Η Κυβέρνησις Σ. Βενιζέλου στο σχέδιο του Λόγου του Θρόνου είχε προτείνει να περιληφθή και μία παράγραφος σχετική με το θέμα. Η νέα όμως Κυβέρνησις του Κέντρου δεν το απέδέχθη και ο Λόγος του Θρόνου δεν ανέφέρθη στο ζήτημα. Στις 2 Μαΐου 1950 ο Βουλευτής Αρκαδίας Ν. Ι. Μπακόπουλος κατέθεσε στην Βουλή Σχέδιο Ψηφίσματος «περί του χρόνου και του τρόπου άσκήσεως υπό της Βουλής του αναθεωρητικού έργου αυτής» κατά το όποιον: «Η Βουλή, συνεχίζουσα το αναθεωρητικόν έργον της Δ' Αναθεωρητικής Βουλής, αποφασίζει: α) Αυτόπεριορίζει τόν χρόνον της υπ' αυτής άσκήσεως αναθεωρητικής έξουσίας επί έξ μηνας, άρχομένους από της δημοσιεύσεως του παρόντος, β) Τόν τρόπον της άσκήσεως της αναθεωρητικής έξουσίας θέλει καθορίσει δι' ειδικών ψηφισμάτων αυτής». Η Βουλή έν τούτοις δεν συνεζήτησε την πρόταση, ούτε και την παρέπεμψε στην άρμοδία Κοινοβουλευτική Έπιτροπή, για να μη προδικάση κατ' αυτόν τόν τρόπο τόν χαρακτήρα της. Βλ. Έπίσημα Πρακτικά, 1950 Συν. 2ας Μαΐου. Στις 15 Μαΐου συνεκλήθη, προτάσει της Κυβερνήσεως Συμβούλιο του Στέμματος, στο όποιον μετέσχον οι Ν. Πλαστήρας, Γ. Παπανδρέου, Κ. Τσαλδάρης, Σ. Βενιζέλος, Έμμ. Τσουδερός, και Π. Κανελλόπουλος και κατά το όποιον άπεφασίσθη: «1) Νά γίνη μία μόνον, συνεχής συνεδρίασις της Βουλής, 2) Κατ' αυτήν να γίνη διá ψηφίσματος σύγχρονος κύρωσις των Ψηφισμάτων, των Αναγκαστικών Νόμων και του Συντάγματος και να κηρυχθή τερματισθέν το αναθεωρητικόν έργον της Δ' Αναθεωρητικής και της παρούσης Βουλής. Νά γίνη ώσαύτως δήλωσις της Κυβερνήσεως, ότι μετά

υποχωρεῖ μπροστά στο «τεχνικό»—όργανωτικό, ή λύσεις του αποκτᾶ πρωταρ-

τήν ἐν συνόλῳ κύρωσιν τῶν ἀναγκαστικῶν νόμων, θὰ καταθέσῃ αὕτη εἰς τὴν Βουλὴν σχέδια νόμων περὶ τροποποιήσεως τῶν κοινωνικοῦ περιεχομένου καὶ ἐνδιαφέροντος Ἀναγκαστικῶν Νόμων, ὅπως εἶναι ὁ δημοσιουπαλληλικὸς Κώδιξ, ὁ νόμος περὶ ἀγοραπωλησιῶν ἐπὶ Κατοχῆς κλπ. 3) Νὰ συσταθῇ ἀμέσως ὀλιγομελὲς ἐπιτροπὴ ἀπὸ ἑνα ἕως δύο ἐκπροσώπους τῶν κομμάτων, ἡ ὁποία θὰ συντάξῃ τὴν σχετικὴν πρότασιν ψηφίσματος. Αὕτη ἀφοῦ ἐγκριθῇ ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τῶν κομμάτων, θὰ υπογραφῇ πρῶτον ἀπὸ τοὺς Βουλευτὰς τῆς Πλειοψηφίας καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τοὺς βουλευτὰς τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος καὶ ἄλλους βουλευτὰς τῆς Ἀντιπολιτεύσεως. 4) Ὁ Ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως κ. Παπανδρέου θὰ συναντηθῇ ἐξ ὀνόματος τῆς Κυβερνήσεως, κατὰ πρότασιν τοῦ κ. Τσαλδάρη, χωριστὰ μὲ ἕνα ἕκαστον τῶν Ἀρχηγῶν τῶν ἄλλων Κομμάτων καὶ Ὁμάδων τῆς Βουλῆς κατὰτόπισιν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἐπελθούσης συμφωνίας καὶ ἐναρμόνισιν, εἰ δυνατόν, καὶ τῶν ἰδικῶν τῶν ἀπόψεων πρὸς τὰς ληφθείσας ἀποφάσεις» (βλ. τὸ «Βῆμα» 16ης Μαρτίου 1950). Ἡ Διακομματικὴ Ἐπιτροπὴ ἐπεξεργάσθη τὸ σχέδιον Ψηφίσματος, τὸ ὁποῖον συνέταξε ἡ Ὑποεπιτροπὴ τῆς πού ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς Ν. Μ. π. α. κ. ὁ π. ο. υ. λ. ο., Β. Σ. τ. ε. φ. α. ν. ὁ π. ο. υ. λ. ο. καὶ Θ. Τ. σ. ἄ. τ. σ. ο., καὶ τὸ ὁποῖον, ἀφοῦ ἐγένετο δεκτὸν ἀπὸ τοὺς Ἀρχηγούς τῶν Κομμάτων, ἐδόθη κατὰ τὰ συμφωνηθέντα πρὸς υπογραφὴν. Τὸ Σχέδιον τοῦτο ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν: Ὅτι ἡ ἐκ τῶν ἐκλογῶν τῆς 31 Μαρτίου 1946 προεβθεύσα Βουλὴ, ἔχουσα καὶ τὴν ἐξουσίαν τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος πλὴν τῶν καθορισουσῶν τὴν μορφήν τοῦ Πολιτεύματος, ἐψήφισε τὴν ἀναθεώρησιν τῶν ἀρθρῶν 3, 5, 7 καὶ 8 καὶ τὴν μὴ ἀναθεώρησιν τῶν ἀρθρῶν 4, 6 καὶ 9 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος τοῦ 1911.—Ὅτι ἀκολούθως συνεκρότησε διὰ Ψηφίσματος αὐτῆς ὑπὸ στοιχ. ΞΗ' τῆς 29ης Ἰουλίου 1949 εἰδικὴν Κοινοβουλευτικὴν Ἐπιτροπὴν ἐξουσιοδοτηθεῖσαν ὅπως προβῇ εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τῶν χρῆζουσῶν ἀναθεωρήσεως διατάξεων τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος, αἵτινες δὲν ἔχουν ἀναθεωρηθῇ ὑπὸ τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, ὡς καὶ εἰς τὴν κατάρτισιν νέου ἐνιαυτοῦ καί μιν σχεδίου Συντάγματος περιλαμβάνοντος τὰς τε ἀναθεωρημένους καὶ μὴ διατάξεις ἡ τυχόν νέας τοιαύτας.—Ὅτι κατὰ τὸ αὐτό, ὡς ἔνω ψήφισμα, τὸ καίμενον τοῦτο θέλει ψηφισθῇ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἐν τῷ συνόλῳ του κατὰ τὴν προσεχῇ Σύνοδον αὐτῆς. Ὅτι ἡ οὕτω συγκροτηθεῖσα καὶ ἐξουσιοδοτηθεῖσα Κοινοβουλευτικὴ Ἐπιτροπὴ κατήρτισε τὸ κατατεθὲν εἰς τὴν Βουλὴν ὑπὸ χρονολογίαν 23 Δεκεμβρίου 1949 Σχέδιον Συντάγματος, περιλαμβάνον εἰς ἐνιαῖον καίμενον τὰ ὑπὸ τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς ἀναθεωρηθέντα καὶ μὴ ἀρθρα, καὶ τὰς ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς ἀναθεωρηθείσας καὶ μὴ διατάξεις τοῦ Συντάγματος.—Ὅτι ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ διαλυθεῖσα τὴν 6ην Ἰανουαρίου 1950, δὲν ἡδυνήθη νὰ περαιώσῃ τὸ ἀναθεωρητικὸν τῆς ἔργον ἀποφαινομένη κατὰ τὸ ὡς ἔνω ψήφισμα ἐπὶ τοῦ Σχεδίου τῆς Ἐπιτροπῆς.—Ὅτι κατὰ συνέπειαν ἡ παροῦσα Βουλὴ ὀφείλει νὰ συνεχίσῃ καὶ νὰ περαιώσῃ τὸ ἀρξάμενον καὶ διακοπὴν ἀναθεωρητικὸν ἔργον τῆς διαλυθείσης Βουλῆς.

Ψηφίζει.—1) Τὸ κατατεθὲν εἰς τὴν Βουλὴν Σχέδιον Συντάγματος, ὡς κατηρτίσθη ὑπὸ τῆς κατὰ τὸ ἀρθρον 3 τοῦ ΞΗ' Ψηφίσματος τεσσαρακονταμελοῦς Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς ὑπὸ χρονολογίαν 23 Δεκεμβρίου 1949, ψηφίζεται ὡς ὀριστικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος καὶ τίθεται εἰς ἐνέργειαν ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἀπὸ σήμερον ὡς εἰδικώτερον ὀρίζει τὸ ἀρθρον 113 τοῦ ἰδίου.—2) Τὸ ἀρθρον 7 τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 21 Συντακτικῆς Πράξεως «περὶ τῆς συντακτικῆς καὶ νομοθετικῆς ἀρμοδιότητος τοῦ Ἀνωτάτου Ἀρχόντος καὶ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου» ὡς καὶ πᾶσα διάταξις ὁμοίου ἢ παρεμφεροῦς περιεχομένου ἄλλων Συντακτικῶν Πράξεων ἀκυροῦται ἀφ' ἧς ἰσχυσεν.—3) Κυροῦνται τὰ ὑπὸ τὸν ἔρον τῆς κυρώσεως ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἐκδοθέντα κατ' ἐξουσιοδότησιν τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς Ψηφίσματα ὡς καὶ οἱ ἀπὸ 1ης Ἀπριλίου 1946 μέχρι τῆς 6ης Ἰανουαρίου 1950 ἐκδοθέντες Ἀναγκαστικοὶ Νόμοι καὶ

χική σημασία, τόσο για τη ρύθμιση των σχέσεων των κρατικών οργάνων και των πολιτών όσο και την οργανική ένταξή των στα πλαίσια του σχεδίου.³⁰⁸

Νομοθετικά Διατάγματα άνευ γνώμης 'Επιτροπής 'Εξουσιοδότησεως.—4) Διατάξεις Συντακτικών Πράξεων και Ψηφισμάτων περί του τρόπου τροποποιήσεως και καταργήσεως αυτών διατηρούνται ἐν ἰσχύϊ. Μὴ ὑπαρχούσης τοιαύτης διατάξεως, ἡ τροποποίησις και καταργήσις αὐτῶν γίνεται διὰ Νόμου ψηφιζομένου διὰ πλειοψηφίας τῶν 2/3 τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ Βουλευτῶν.—5) Διατάξεις Συντακτικῶν Πράξεων ἐκδοθεῖσαι ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως και ἐφεξῆς ὡς και διατάξεις ψηφισμάτων ἀντιτιθέμεναι τυχόν εἰς τὸ Σύνταγμα, θεωροῦνται ὡς κατὰ παρέκκλισιν ἐξ αὐτοῦ ἰσχύουσαι μέχρι καταργήσεως αὐτῶν.—6) Κηρύσσεται περαιωμένον τὸ 'Αναγκαστικὸν 'Εργον τῆς Δ' 'Αναθεωρητικῆς Βουλῆς και τῆς παρούσης, ἡ ὁποία συνεχίζει τὰ ἔργα τῆς ὡς ἀπὸ τῆς Βουλῆς. 'Η κατάθεσις τοῦ σχεδίου δὲν ἐπραγματοποιήθη πρῶτον γιὰτὶ ὑπανεχώρησε ὁ Π. Κανελλόπουλος και δεύτερον, γιὰτὶ καθὼς διςσχισθῆ ὁ Κ. Τσαλδάρης δὲν ἐξεπληρώθη ὁ ὑπ' ἀριθ. 2 ὅρος, δηλαδὴ τὸ ψήφισμα νὰ ὑπογραφῇ ἀπὸ 126 βουλευτὰς τῆς Κυβερνήσεως (ὡς γνωστὸν ὑπέγραψαν μόνον 115 Βουλευταὶ τῆς Πλειοψηφίας).

Τὸ συνταγματικὸ ζήτημα ἐδημιούργησε ζωηροτάτη συζήτηση βλ. Α. Βαμβέτσου: *op. cit.*, σελ. 220 ἐπ., Α. Λέκκα: Τὸ κύρος τῶν συντ. πράξεων και ὁ ἐλεγχος τοῦ Σ. Ε., «Νέον Δίκαιον», 1950 σελ. 258 ἐπ., Μ. Δένδια: Χαρακτήρ και ἔργον τῆς Βουλῆς, «Τὸ Βῆμα» 6 και 7 Μαΐου 1950, Τοῦ Αὐτοῦ: Δὲν πρέπει νὰ παραβλέπεται ἡ ἔννοια τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, αὐτόθι, 30 Μαΐου 1950, Α. Ι. Σβώλου: Τὰ Ψηφίσματα, «Μάχη» τῆς 7 Μαΐου 1950, Σ. Β. Μαρκεζίνη: Αὐσις μείζονος προσπάθειας ἀλλὰ ὀλιγωτέρου κινδύνου, «Ἑστία» τῆς 10 Μαΐου 1950, Φ. Βεγγερί: Νομικὴ Φύσις και Πολιτικὸν καθήκον τῆς Βουλῆς, «Προοδευτικὸς Φιλελεύθερος» 11ης Μαΐου 1950, Κ. Παπαντωνίου-Η. Ζωγράφου-Ν. Γαζή: Ψηφίσματα, Συντακτικαὶ Πράξεις και 'Αναγκαστικοὶ Νόμοι πρὸ τῆς Βουλῆς, «Τὸ Βῆμα» 16ης Μαΐου 1950, Γ. Κασιμάτη: Τὸ Συνταγματικὸ Ζήτημα, αὐτόθι, 24 Μαΐου 1950, Χ. Π. Γιώτη: Ὁ χαρακτήρ τῆς Σημερινῆς Βουλῆς, αὐτόθι, 1 'Ιουνίου 1950, Ν. Α. Μασοῦ-ΡΙΔΗ: Πρὸ παντὸς ὄχι Πραξικόπημα, αὐτόθι, 6 'Ιουνίου 1950, Γ. Δ. Δασκαλάκη: 'Η Αὐσις τοῦ Συνταγματικοῦ Ζητήματος, ἐνθ. ἀνωτ., Χρ. Πράτσια: *op. cit.*, ἐνθ. ἀνωτ., Γρ. Χρυσόστομου: «Θέμις», ἐτ. 1950 σελ. 580 και Α. Πατρα: Συνταγματικότης ἢ Πολιτικὴ Σκοπιμότης, «Μαχητῆς» 'Ιουλίου 1950 σελ. 11 ἐπ.

'Αξίζει νὰ σημειωθῇ και νὰ ἐξαρθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ δύο ὑπευθύνους χειρισθέντες τὸ ζήτημα Ὑπουργοὶ Δικαιοσύνης Ν. Ι. Μπακόπουλος και Θ. Τσάτσος (ὁ τελευταῖος μάλιστα παρὰ τίς ἐπιφυλάξεις του σχετικῶς μετὰ τὴν ἀξίαν τοῦ «Συντάγματος τῆς 'Ελλάδος» τῆς 40μελοῦς 'Επιτροπῆς, βλ. Θ. Δ. Τσάτσου: Τὸ Νέον Σύνταγμα, «Ἑλλάς» 1ης 'Ιανουαρίου 1950) ὁρθότατα διέγνωσαν τὴν τεραστία θεωρητικὴν και πρακτικὴν σημασίαν τοῦ προβλήματος και προέτειναν τὴν μόνην δυνατὴν και σύμφωνην μετὰ τὴν ἔννοιαν τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας και τῆς ἀνακουφίσεως τῶν χεimaζομένων ἀπὸ τὴν ἀβεβαιότητα τοῦ δικαίου λύση.

308. 'Ο Sir H. Bumbury: *op. cit.*, τονίζουν τὴν ἀνάγκην τῆς δημιουργίας ἐνὸς οργάνου σχεδιασμοῦ παραθέτει τοὺς ἐξῆς σκοποὺς οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ ἐπιδιωχθοῦν «1. To substitute for democratic representation some organ more directly representative of the economic community 2. To provide a «business» check on the executive government or upon the political parliament and congress. 3. To provide a safety value for business pressures and discontents. 4. To facilitate the intergration of policies between business and other groups and executive government. 5. To provide government with expert and experienced advice at the top. 6. To act as a

Ἡ σημερινή ἑλληνική πραγματικότητα ἀντιμετωπίζει τὰ ἐξῆς ὑψίστης σημασίας θέματα τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται ὡς ἀμέσους ἐπικαιρότητος καὶ ἐπείγοντος καὶ ἀπαιτοῦν τὸ ταχύτερο συνταγματικὴ λύση.

Τὸ πρόβλημα τῆς συνταγματικῆς κατοχυρώσεως τοῦ οἰκονομικοῦ σχεδίου τῆς χώρας. Ἐφ' ὅσον ἡ Ἑλλάς εἶναι, ἐκ τῶν πραγμάτων, ὑποχρεωμένη νὰ ἀκολουθῇ τὸ σύστημα τῆς σχεδιαζομένης οἰκονομίας, ἡ δὲ ὡς καθολικὴ καὶ ὁλοκληρωμένη νομικὴ θεμελίωση πραγματοποιήσις του, δὲν ἔμπορεῖ παρὰ νὰ ὀδηγῇ στὸ χάος καὶ στὴν οἰκονομικὴ ἀναρχία ³⁰⁹.

Τὸ θέμα τῆς ἀποκρυσταλλώσεως καὶ ἐνοποιήσεως τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς. Εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ καθορισθοῦν κατὰ τρόπον ἑνιαῖο οἱ μεγάλες γραμμὲς πού θὰ ἐξασφαλίζουν τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐργασίας, τῆς κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως καὶ προνοίας, ὥστε νὰ ἀποφεύγωνται οἱ ἀναπόφευκτες σήμερα συγκρούσεις μεταξὺ τῆς κοινωνικῆς «παρεμβατικῆς» νομοθεσίας καὶ τοῦ ἀτομικιστικοῦ «φιλελευθέρου» μας συνταγματικοῦ καθεστώτος ³¹⁰.

Τὸ θέμα τῆς προστασίας τῆς δημοκρατίας καὶ τῶν ἐλευθεριῶν ἐναντίον ἐκείνων πού θὰ ἐπιδιώξουν, βασιζόμενοι στὶς παρεχόμενες ἀπὸ τὸ Σύνταγμα ἐγγυήσεις, τὴν ἀνατροπὴ καὶ τὴν κατάλυση των ³¹¹.

Τὸ παράδειγμα τῶν ἄλλων, κατὰ παράδοσιν, δημοκρατικῶν χωρῶν καὶ ὅλων τῶν Κρατῶν πού προσεπάθησαν νὰ λύσουν μετὰ τὸ Β' Παγκόσμιον Πόλεμον τὰ ἴδια προβλήματα εἶναι ἐξόχως διδακτικόν. Ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία, ἡ Ἰταλία, ἡ Σουηδία καὶ ἡ Ἑλβετία, νομίζω, ὅτι ἀκολουθοῦν τὴ σωστὴ κα-

research organization in the field of government, surveying and interpreting general economic and social trends», βλ. J. D. Mille tt: op. cit., σελ. 136. Ὅπως βλέπει κανεὶς οἱ σκοποὶ, μολοντί «τεχνικοῦ» περιεχομένου, γὰ νὰ πραγματοποιηθοῦν πρέπει νὰ «κατοχυρωθοῦν» καὶ νὰ πάρουν συνταγματικὴ μορφή. Ἐπίσης καὶ οἱ πέντε ἀπόψεις τίς ὁποῖες παρουσιάζει σήμερα ὁ κρατικὸς σχεδιασμὸς κατὰ τὸν W. Friedmann: The planned State and the Rule of Law, 1948 σελ. 22 ἐπ. ἤτοι: «Firstly, the State as Protector; secondly, the state as Dispenser of Social Services; thirdly, the state as Industrial Manager, fourthly, the state as Economic Controller; fifthly, the State as Arbitrator», γὰ νὰ ὀδηγήσουν σὲ ἐπιτυχία εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐμφανισθοῦν μὲ ἡξημένη τυπικὴ ἰσχύ.

309. Βλ. παραπάνω σελ. 682/3 καὶ σημ. 249. Γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς συνταγματικῆς κατοχυρώσεως τοῦ οἰκονομικοῦ σχεδίου βλ. Fr. Krauss: Τὸ πρόβλημα τῆς Συνταγματικῆς Κατοχυρώσεως τῆς Ἐργασίας, «Νέα Οἰκονομία» 1947 σελ. 580.

310. Χαρακτηριστικὴ στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἡ δυσχερὴς προσπάθεια τῆς Ἑλληνικῆς Νομολογίας καὶ οἱ ἀσταθεῖς καὶ ἀνευ συνεποῦς γραμμὲς ἀποφάσεις της, βλ. π.χ. γιὰ τὸ πρόβλημα ἰσότητος-κοινωνικῆς προστασίας: Σ.τ.Ε., 1511/1949 «Ἐπιθεώρησης Ἐργατικοῦ Δικαίου», 1949 σελ. 951, Α.Π. 235/1948, αὐτόθι, 1948 σελ. 411, Α.Π. 487/1949, αὐτόθι, 1949 σελ. 31, γιὰ τὸ θέμα τῶν ὁρίων τῆς κρατικῆς ἐποπτείας: Σ.τ.Ε. 375/1949 καὶ 734/1949, αὐτόθι, σελ. 32 καὶ 83, γιὰ τὸ θέμα τῆς ἀναπαύσεως τῶν ἐργαζομένων: Σ.τ.Ε. 958/1949, αὐτόθι, σελ. 412 ἐπ.

311. Βλ. παραπάνω σελ. 695 καὶ σημ. 281.

τεύθυνση. Ἀλλὰ καὶ ἡ Γερμανία, ἡ Ὀλλανδία, ἡ Βραζιλία, ἡ Βενεζουέλα καὶ οἱ Ἰνδίες ἀκόμη, διαπνέονται ἀπὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα, ἀπὸ τὸ ὅποιον δὲν μποροῦν νὰ ξεφύγουν οὔτε οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς³¹².

Ἡ Ἑλλάς ὕστερα ἀπὸ τοὺς τόσους ἀγῶνες καὶ τίς τόσες θυσίες ἀξίζει νὰ βρῇ τὸ σωστὸ συνταγματικὸ τῆς δρόμο καὶ νὰ μὴ φθείρεται ἀπὸ ζητήματα

312. Γιά τὴν Ἀγγλία βλ. ἀντὶ ἄλλων: Economy's Survey for 1947, 1947, J. Parker: Labour Marches On, 1947, σελ. 51 ἐπ., G. D. H. Cole: British Social Services, 1948 καὶ N. A. Μπουροπούλου: Χαρακτηριστικὰ Σημεῖα τῆς Ἀγγλικῆς Νοοτροπίας, 1950 σελ. 16 ἐπ.

Γιά τὴ Γαλλία βλ. παραπάνω σημ. 48 καὶ 282.

Γιά τὴν Ἰταλία βλ. παραπάνω σημ. 48 καὶ 282 καὶ M. S. Rugiu: Il nuovo Diritto Costituzionale Italiano, 1948 σελ. 213 ἐπ., W. Moresco: Diritto Costituzionale, 1949 σελ. 133, F. Pergolesi: Diritto Costituzionale, 7η ἐκδ. 1949 σελ. 286 ἐπ., I. Cereti: Corso di Diritto Costituzionale Italiano, 1949, C. Lavagna: Sinossi di Diritto Costituzionale, 1950 σελ. 127 καὶ D. Tramontana: Diritto Costituzionale, 1950 σελ. 47 ἐπ.

Γιά τὴ Σουηδία βλ. New Fabian Research Bureau: Democratic Sweden, 1938, A. B. Arneson: The Democratic Monarchies of Scandinavia, 1939 καὶ G. Astuti: Le Costituzioni della Svezia e della Norvegia, 1946

Γιά τὴν Ἑλβετία βλ. παραπάνω σημ. 282 καὶ W. E. Rappard: La Constitution Fédérale de la Suisse, 1848—1948, 1948 σελ. 369 ἐπ. καὶ Z. Giacometti: op. cit., σελ. 293 ἐπ.

Γιά τὴ Γερμανία βλ. παραπάνω σημ. 48 καὶ 282 καὶ E. Molitor: Grundzüge der neueren Verfassungsgeschichte, 1948, H. Nawiasky: Die Verfassung des Freistaates Bayern vom 2.12.1946, 1948, W. Weber: Weimarer Verfassung und Bonner Grundgesetz, 1949, Bundesrepublik Deutschland: Grundlagen und Organisation, 1949, Verfassung der Deutsch. Demokrat. Republik mit Einltg. v. Min. Præs. Dr. K. Steinhoff, 1949, F. Klein: Neues Deutsches Verfassungsrecht, 1949.

Γιά τὴν Ὀλλανδία βλ. A. Vandenbosch: Government of the Netherlands, 1947. Τὰ ἀρθρα 152-154 ποὺ ἐνδιαφέρουν τὸ θέμα μας βλ. στὸ A. J. Peaslee: op. cit., τομ. II, σελ. 532.

Τὸ Σύνταγμα τῆς Βραζιλίας τῆς 24 Σεπτεμβρίου 1946 βλ. στὸν A. J. Peaslee: op. cit., τομ. I, σελ. 181 ἐπ. Τὰ ἀρθρα ποὺ ἐνδιαφέρουν εἶναι τὰ 145-162.

Τὸ Σύνταγμα τῆς Βενεζουέλας τῆς 5 Ἰουλίου 1947 βλ. στὸν A. J. Peaslee: op. cit., τομ. III σελ. 469 ἐπ. Τὰ ἀρθρα ποὺ ἐνδιαφέρουν εἶναι τὰ 61-75.

Τὸ Σύνταγμα τῶν Ἰνδιῶν τῆς 26 Ἰανουαρίου 1950 (μὲ τὴ μορφή τοῦ τελικοῦ σχεδίου) βλ. στὸν A. J. Peaslee: op. cit., τομ. III, σελ. 649 ἐπ. Τὰ ἀρθρα ποὺ ἐνδιαφέρουν εἶναι τὰ 28-40.

Γιά τίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες βλ. W. L. Godshall: op. cit., σελ. 584 ἐπ. καὶ σημ. 46, 76, 168, 240 καθὼς καὶ S. E. Harris: op. cit., ὡς πρὸς τὴν ὁρατὰ εἰσαγωγή του.

Ἀνάλογες διατάξεις περιέχουν καὶ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἄλλα μεταπολεμικὰ Συνταγματικὰ Κείμενα, τόσο τοῦ τύπου τῆς δυτικῆς, ὅσο καὶ τοῦ τύπου τῆς ἀνατολικῆς δημοκρατίας. Βλ. τίς κύριες διατάξεις τους στὸν A. J. Peaslee: op. cit., τομ. III, σελ. 556 ἐπ.

«τεχνικής» και «οργανώσεως» τὰ ὅποια ἐν τούτοις δυσκολεύουν, ἐπιβραδύνουν, και πολλές φορές σταματοῦν τὴν πορεία τῆς ἀνορθώσεως. Εἶναι ἀνάγκη νὰ τεθοῦν τὸ γρηγορότερο οἱ συγκεκριμένοι σκοποὶ καὶ νὰ προσδιορισθοῦν καὶ τὰ ἀπαραίτητα νομικὰ μέσα (π. χ. Κυβερνητικὴ Νομοθετικὴ Ἐξουσία), ὥστε ἡ οἰκονομικὴ μας πραγματικότης νὰ μὴ πνίγεται στὰ ἀφόρητα νομικὰ πλαίσια τοῦ παρελθόντος καὶ ὁ ρυθμὸς τῆς συγχρόνου κοινωνικῆς ζωῆς νὰ μὴ ἀναγκάζεται νὰ προσαρμόζεται στὶς ἀπαιτήσεις τῶν ξεπερασμένων θεσμῶν τοῦ χθές.

«Οἱ θεμελιώδεις πολιτικοὶ θεσμοὶ ἀποτελοῦν ἓνα σύστημα πού βρίσκεται σὲ σχέση...μὲ τὸ κοινωνικὸ του περιβάλλον. Κάθε Σύνταγμα εἶναι τὸ προϊόν τῶν συσσωρευμένων ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν συνθηκῶν τοῦ καιροῦ του.... Ὑπάρχει πάντοτε μία καθυστέρησις εἰς τοὺς θεσμοὺς ἐνὸς Κράτους...γιατὶ χρειάζεται καιρός γιὰ τοὺς θεσμοὺς νὰ ἀνταποκριθῶν στὴν ἀνάγκη πού ὑπάρχει γι' αὐτούς».. Ἡ γνώμη αὕτῃ τοῦ H. F i n e r ³¹³ ἰσχύει ἀναμφισβήτητα καὶ γιὰ τὸ ἑλληνικὸ Κράτος. Φοβοῦμαι μάλιστα ὅτι ἡ τελευταία Νομολογία τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ³¹⁴ καὶ ἡ ἔλλειψις θελήσεως τῆς Βουλῆς τῆς 5ης Μαρτίου νὰ λάβῃ σημαντικὰ καὶ ὀριστικὰ ἀποφάσεις, ἔχουν στενέψει ἀφορήτως τὰ ὑπάρχοντα περιθώρια χρόνου καὶ ἔχουν καταστήσει τὴ ζωὴ τοῦ ἀπλοῦ πολίτου, πού πάσχει ἀπὸ τὴ συνταγματικὴ ἀβεβαιότητα καὶ ἀοριστία ὅπως ἐκδηλώνεται στὶς καθημερινές του σχέσεις, ἀληθινὰ μαρτυρικὴ ³¹⁵.

313. Βλ. H. F i n e r: Theory and Practice of Modern Government, σελ. 117 καὶ H. L a s k i: A Grammar of Politics, σελ. 15 «a new political philosophy is necessary to the new world».

314. Βλ. Γ. Δ. Δ α σ κ α λ ᾶ κ η: Πρέπει νὰ Ἀποκατασταθῇ ἡ Ἱσορροπία τῶν Λειτουργιῶν τοῦ Κράτους, ἐνθ. ἀνωτ.

315. Πρέπει νὰ σημειωθῇ γιὰ νὰ μείνῃ στὴν ἱστορία σὰν παράδειγμα ἐλλείψεως τοῦ αἰθιμάτος τῆς πραγματικότητος καὶ τῶν ἐθνικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀναγκῶν τῆς παρούσης στιγμῆς, ἡ ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας πού ἐκήρυξε τὸν Α. Ν. 1324)1949 «περὶ προστασίας καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν Ἀναπήρων Πολέμου ὁπλιτῶν καὶ θυμάτων Πολέμου» ἀντισυνταγματικὸ καὶ ἐξηνάγκασε τοὺς ἡρωϊκοὺς ἀναπήρους νὰ προβοῦν σὲ πράξεις ἀπελπισίας καὶ ἀπογνώσεως πού συνεκίνησαν βαθύτατα ὁλόκληρη τὴν ἑλληνικὴ κοινὴ γνώμη: «Ἄλλ' ἢ ἐπιζητούμενη ταχεῖα κύρωσις τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1324)1949 Α. Ν. ἐπιβάλλεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι, διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 995)1950 ἀποφάσεως τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, ἐκηρύχθη ὁ ἐν λόγῳ Α. Νόμος 1324 ἀνίσχυρος ὡς μὴ κυρωθεὶς ὑπὸ τῆς παρούσης Βουλῆς. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψει ὅτι ὁ ὑπ' ἀριθ. 1324)49 Α. Ν. ἤρξατο ἐφαρμοζόμενος ἀπὸ 26 Νοεμβρίου τοῦ ἔτους 1949 δύνανται τις νὰ φαντασθῇ τὸν ἐπερχόμενον σάλον καὶ τὴν πικρίαν τῶν Ἀναπήρων οἷτινες ἀναμένουν τὴν ἀποκατάστασιν των καὶ τὴν βελτίωσιν τῆς θέσεώς των ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ὡς ἄνω Νόμου. Ἐξ ἄλλου ὁ Α. Ν. 1324 ὡς τυχὼν ἐφαρμογῆς ἀπὸ ἐξαμήνου καὶ πλέον ἐδημιούργησε ποικίλας ἐνώμους σχέσεις, μεταξὺ Ἀναπήρων καὶ Δημοσίου, Διαφόρων Νομικῶν Προσώπων Δημοσίου καὶ Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, Τραπεζικῶν Ἰδρυμάτων ὡς καὶ πάσης φύσεως ἐπιχειρήσεων. Ν' ἀναλογισθῇ τις ὅτι διὰ τῆς ὡς ἄνω ἀποφάσεως τοῦ Συμβουλίου Ἐπι-

Ὁ πόθος γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ δικαίου καὶ γιὰ τὴν τακτοποίηση τοῦ χάους προέρχεται καὶ τώρα ἀπὸ τοὺς «ἀσήμεντους ἀνθρώπους». Ὅπως καὶ ἄλλοτε ἔτσι καὶ σήμερα «τοιούτων» νοσταλγοῦν «τῆς ζωῆς ἡμῶν τὸ πολίτευμα» ἡγουν ἀδελφῶν συνάθροισμα κυβερνωμένων ἀπὸ νόμους ἴσους, δικαίους καὶ κοινούς χωρὶς ἐξαιρέσεις εἰς ὅλους» (Ἰ. Δ. Κ ο ρ α ῖ ς) ³¹⁶.

Ποιὸς ἄραγε καὶ πότε θὰ μπορέσῃ νὰ τοὺς ἱκανοποιήσῃ τὸν βαθὺ αὐτὸν πόθο, ποὺ εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἐπιταγὴ τῶν καιρῶν;

κρατείας κινδυνεύουν ν' ἀπολυθῶσιν ἐκ τῶν διαφόρων θέσεων εἰς ἃς ἔχουσι διορισθῇ βάσει τοῦ ὑπὸ κύρωσιν ὑπ' ἀριθ. 1324)49 Α. Ν. καὶ ν' ἀπολέσωσιν ὅλα τὰ προνόμια, τὰ κτηθέντα ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω Νόμου». Βλ. Εἰ σ η γ η τ ι κ ῆ "Ε κ θ ε σ ι ς ἐπὶ τοῦ σχεδίου νόμου «περὶ κυρώσεως τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1324)49 Α. Ν. σελ. 1.

316. Βλ. Α. Κ ο ρ α ῖ ς: Χρυσᾶ Ἑπῆ, 1934 σελ. 86. Δυστυχῶς ὁμοῦ φαίνεται ὅτι ἐπαληθεύει ὁ ἄλλος φόβος τοῦ Α. Κ ο ρ α ῖ ς: Τὸ Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος, 1822 (ἔκδ. Βολίδου) 1949 σημ. 128 «οἱ Γραικοὶ ἐξεύρουν νὰ κρημνίσωσι τυραννικὰς οἰκοδομὰς, ἀλλὰ δὲν εἶναι καλοὶ νὰ οἰκοδομήσωσιν εὐνομιουμένην πολιτείαν». Γιὰ τὴ σύγχρονη ἀξιολόγησιν τοῦ «ἀσήμεντου ἀνθρώπου» βλ. J. C. Friedrich: *The new Belief in the Common Man*, 1948.